

A VÉSZKORSZAK MAGYAR MUZSIKUS ÁLDOZATAI

BÁRSONY PÉTER

Az eltűnt művészek

Meggyilkolt zeneszerzők

2007. októberében kerestek meg a feladattal, hogy szerkesszünk hangversenyműsort üldözött magyar zeneszerzők műveiből. A munkát elkezdve tapasztaltuk, hogy jelentősen szűkíteni kellene a kört, hiszen a XX. század magyar zenetörténetében származásuk, politikai nézeteik miatt nagyon sok zeneszerzőt üldöztek.

Az Országos Széchenyi Könyvtárban sikerült fellelni egy újságcikket, amiről nem tudtunk.¹ Molnár Antal 1955-ben az Új Zenei Szemlében felsorol hat zeneszerzőt és öt muzsikust, akik mártírhalált haltak a II. világháborúban.²

Mi zenészek nem tudjuk oly beszédesen elsíratni mártírjainkat, mint az írók. De azért a mi veszteségünk sem kevesebb, a mi bánatunk sem kisebb. Irodalmunk elpusztult reménységei mellett ott a fájdalmas sor: hiányoztak a felszabaduláskor a zeneszerzők közül *Vándor Sándor, Weiner László, Kuti Sándor, Gyulai Elemér, Justus György, Budai Pál*, az előadóművészek közül pedig *Hütter Pál* csellóművész, *Faragó György* zongoraművész, *Káldi László* karmester, *ifj. Ney Dávid* és *Szabó Ilonka* operaénekesek, ha csupán azokat említjük,

---

¹ A cikket, mint később kiderült, Breuer János is megemlítette, már 1975-ben. In Breuer János: *Harminc év magyar zenekultúrája*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1975): 77.

² Bár az alábbi felsorolásban szereplő Faragó György is megszenvedte a zsidóüldözést, nem közvetlenül a holokauszt okozta a halálát: a magyar zongoristák egyik legnagyobb reménysége 1944-ben, 31 évesen halt meg gyomorrákban. Gyulai Elemér sem a holokauszt áldozata lett, hanem a szovjet Gulagon veszítette életét.

akik hamarjában eszünkbe jutnak. Mennyi szép és nagy akarat, ifjú lendület, építő terv hanyatlott korai sírba, nem a természet kényszerű erejének engedve, hanem emberi aljasság és örület nyomán! Halottaink tragikus sorsa nem volt egyforma. Van köztük sorkatona: a háborús kényszer áldozata; van, akit a munkaszolgálatosokkal való, a rabszolánál is kegyetlenebb bánásmód pusztított el; akad rövid úton kivégzett is. Az egyéni tragédiák különbözősége mögött azonban az igazi hóhér közös: a fasizmus, az imperializmusnak ez a végsőig aljasult formája, minden eddigi idők legkegyetlenebb szörnye, amely tudatosan válogatta ki az emberiség legjobbjait áldozatául, mert tudta, hogy minden, ami haladó, neki megalkuvásnélküli ellensége kell hogy legyen [...]³

Ez a cikk lett végül a kiindulási pontunk a koncertprogram összeállításához. Vándor Sándor, Weiner László és Kuti Sándor jelentősebb szerzői voltak a korszaknak, így műveikhez, valamint a róluk szóló irodalomhoz könnyebben hozzáférhettem. 2008 március végén felhívták a figyelmemet egy újabb meggyilkolt zeneszerzőre, Lajtai-Lazarus Walterre.⁴ Lazarus Walter életéről és munkásságáról szóló tudásunk hiányos. 1893. február 13-án született Budapesten.⁵ Édesapja, Lazarus Adolf főkántor a Fodor Zeneiskolába íratta be fiát. Lazarus Walter nővére, Lénárt Gitta néven híres énekesnő lett.⁶ A Nemzeti Zenedében három évet végzett Siklós Albert növendékeként.⁷ Lazarus a Lipcsei Konzervatóriumban 1911. október 4-én kezdte meg tanulmányait Max Reger osztályában és egészen 1914 húsvétjáig tanult ott.⁸ Iratkozási lapjából megtudjuk, hogy édesapja a Rákóczi út 20. számú házában lakott.⁹ Ő finanszírozta fia lipcsei zenei tanulmányait.¹⁰ A főiskolán a zeneelmélet főtanszakot választotta, melléktárgyként a vezénylés-gyakorlatot vette fel.¹¹ A korabeli tanszaki- és vizsgakoncertek dokumentumai között három koncertműsor található, amelyen Lazarus zongorázott és vezényelt.¹² 1913. január 31-én Schubert-Liszt Wandererfantasie című művét játszotta zenekarral.¹³ Pár héttel később, február 18-án a Ballada és Scherzo

³ Molnár: „Muzsikus Vértanúink”. 6.

⁴ Kőry Ágnes szíves közlése, 2008 március.

⁵ *Színművészeti Lexikon*. Schöpflin Aladár (szerk.): Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. III. Kötet. (Budapest: Thália-Kultúra Műintézet, 1929).

⁶ Uo.

⁷ A lipcsei Felix Mendelssohn-Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.11243.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. A.I.3. Ins.Nr.11243.

¹² A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. Programmen 1910-1913. A.III.1/19.

¹³ Uo.

című zongora, hegedű és cselló trióját játszották.¹⁴ Egy hónapra rá, március 14-én 4 dal (szoprán, zenekar) című művét adták elő.¹⁵ A karmester ezúttal maga Lazarus volt. Lipcsei tanulmányai után visszatért Budapestre.¹⁶ Főhadnagyi rangot szerzett az I. világháborúban, érdemei elismeréseként arany érdemkeresztet, valamint a koronás arany érdemkeresztet kapott.¹⁷ Magyar Királyi Operaház korrepetitora, utána a kolozsvári opera vezetője lett.¹⁸ Karmesterként bécsi Volksoper is alkalmazta, majd 1930-ban a Radius Filmszínház zeneigazgatójává nevezték ki.¹⁹ 1939 és 1942 között az OMIKE karmesterei,²⁰ művészei, zeneszerzői között találjuk Weiner László és Deutsch Jenő²¹ társaságában. 1942. május 11-én Bálint Lajos–Lajtai-Lazarus Walter: *Szerencse* című vígopera-jelenetének ősbemutatóján Fehér Pál és Spiegel Annie működött közre. Az előadást Váradi Tibor rendezte.²² Nincsen nyoma, hogy máskor is előadták volna műveit.

Tallián Tibor Weiner Lászlóról szóló kismonográfiájában említi, hogy a korabeli zsidó lapok többnyire csak beszámoltak az OMIKE koncertekről, a kritikától, az általános nehéz helyzet miatt általában tartózkodtak.²³ Egy korabeli újság, a Magyar Zsidók Lapja 1942. május 7-i számában rövid előzetes jelent meg az eseményről: „a szellemes és invenciózus művet a szerző vezényli”.²⁴ Egy OMIKÉ-ről szóló korabeli kiadvány az 1942-es évadban, mint korrepetitor említi meg, hozzátéve, hogy Dela Lipinskaja állandó kísérője volt.²⁵ 1942. december 10-i chanukka ünnepélyen Lajtai-Lazarus kísért zongorán.²⁶ Jelenlegi ismereteink szerint műve nem maradt fenn.

Molnár Antal által a vértanú zeneszerzők között említett Budai Pálról nagyon keveset tudunk, darabjainak többsége elveszett. 1921-ben hegedűszakon kezdte akadémiai tanulmányait Studer Oszkár osztályában.²⁷ Az évkönyv – és saját aláírása – szerint a neve

---

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ *Színművészeti Lexikon*. Schöpflin Aladár (szerk.): Az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. III. Kötet. (Budapest: Thália-Kultúra Műintézet, 1929).

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Horák: *OMIKE* 546-547.

²¹ Ő, mint zongorista, működött közre.

²² Horák: *OMIKE* 452.

²³ Tallián: *Weiner László*. 21.

²⁴ Horák: *OMIKE* 452.

²⁵ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig*. Az OMIKE színháza és művészei. (Budapest, 1943) 123.,172.

²⁶ Horák: *OMIKE* 480.

²⁷ Moravcsik Géza (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1921/22*. (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia kiadása, 1922).

ekkor még Buday.²⁸ 1924-ben Siklós Albert felveszi zeneszerzés osztályába, de két tanévvel később 1927-ben befejezi hegedűs tanulmányait és átiratkozik Kodály osztályába, ahol újakezdi az I. évfolyamot.²⁹ Az 1927/28-as tanévre fél tandíjmentességet kap.³⁰ Két tanév összevonásával az 1928/29-es tanévet már a IV. évfolyamban járja.³¹ A harmincas években három és fél évet Párizsban tölt. Molnár Antal cikkében³² tévesen írja, hogy az École Normale Supérieure-ön zenekari osztályt vezetett. Az iskola dokumentumai között fellelt adatok szerint ugyanis Budai növendék volt. Brácsa szakra iratkozott be, de nincs nyoma, hogy el is végezte volna.³³ Nadia Boulanger osztályában az 1931/32-es tanévben ellenpontot tanult.³⁴ Molnár így ír róla:

Néhány zenekari műve a budapesti és olyik külföldi rádióban is fölhangzott, több műve Párizsban kiadásra is került. A 40-es évek elején egy ismertetésben írtam róla: „Budai Pálnak elsősorban a vígopera és a balett könnyed tónusa iránt van hajlama. Már ifjúkori, Párizsban megjelent zongora-rondinója is sima letétjének és kellemesen könnyed hangvételének köszönhetette sikerét. Egyszerű témáit meglepő világításban, sokszor ravasz és váratlan módon állítja be. Mind harmóniabeli, mind szín-érzékére plasztikus világosság jellemző, mindennemű homály kerülése. Budainak előreláthatóan az lesz a legfőbb hivatása, hogy a mai idők vígoperai stílusában maradandót alkosson.” Erre azonban sajnos nem kerülhetett sor. A *Babadoktor* című táncjátéka töredék maradt. Ebben érvényesül hiánytalanul az ő beható dallami találékonysága és ironikus, sokszor bursikóz humora. Kétkezes³⁵ zongoraletét őrzí a balett egyik megmaradt részét; zenekari *Szvit* a másikat. „Két hegedűdarab”-ja [*berceuse* és *gavotte*] főként harmóniai és modulációs fogásokban gazdag. Budai legsikerültebb és legegényibb *trouvaille*-jei közé tartozik a zongorára készült „*Bourlesque*”. A legjobb értelemben népszerű muzsika a vonószekarra írt „*Elégia és scherzo*”. Vígoperai egyénisége érvényesült abban a vonószekari ciklusában, amelyet *Divertimento*-nak keresztelt el. Állandó tanulmánygyása és művészi felelősségérzete biztosítéka lett volna Budai továbbfejlődésének, amelyet korai halála akadályozott meg.³⁶

²⁸ Zeneakadémia Archívuma. Iratkozási könyv. 1921.

²⁹ Moravcsik Géza (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1924/25.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneakadémia kiadása, 1925) valamint Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1927/28.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1928).

³⁰ Uo.

³¹ Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1928/29.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1929).

³² Molnár: „Muzsikus Vértanúink”. 8.

³³ Henri Heugel (Directeur Général, Ecole Normale Cortot) szíves közlése 2009. szeptember.

³⁴ Uo.

³⁵ Molnár Antal tévedése: valójában négykezes.

³⁶ Molnár: „Muzsikus Vértanúink”. 8-9.

A felsorolt műveken kívül a *Panasz és Fátyoltánc* című zongoraművéről van tudomásunk. Tanulmányában Mácsai János³⁷ megemlíti, hogy Budai a budapesti hitközség szolgálatában állt, tanított, kórust vezetett és komponált. Az OMIKE 1941/42-es évadtervezetében zeneszerzői közé sorolja.³⁸ 1942. május 3-án nagy sikert aratott palesztinai népdal- és néger spirituálé feldolgozásaival, a művet Ernster Dezső és Rauchwerger (Rév) Lili adta elő.³⁹ Valószínűleg a Szatmár megyei Földvárra hurcolták gyűjtő- és munkatáborba. Innen deportálták Kárpát-Ukrajna felé, ahol nyoma veszett.⁴⁰

Egy másik, amatőr zeneszerzőről, Schönfeld-Sárosi Imréről a barát, Korányi György így emlékezik:

Schönfeld-Sárosi Imrével a Mozart Egyesületben ismerkedtünk meg. Együtt kvartetteztünk. Nagyon érdekes figura volt. Zeneszerző, nem tudom, hogy hol tanult. Eredeti foglalkozása szerint fotográfus volt, a Tolnai Világlapjánál. Sárosi nemcsak hogy jól brácsázott, jó kamaramuzsikus volt, hanem kitűnő zeneszerző is. Megvan nekem három dala zongorakísérettel.⁴¹ Írt még egy Pastoral című hegedűdarabot is, nekem címezte, szintén zongorakísérettel. Emellett nagyon érdekes dolgokat is csinált, lefényképezte a zenekart, de megcserélte a fejeket. Minden pultnál más fej volt az eredeti testtel. Házass ember volt, de nem volt gyermekük. Feleségestül elvitték a németek koncentrációs táborba. Ő is elpusztult. 35-40 éves volt. A múltkor felfedeztem egy zongorakottát, amin az ő pecsétje volt rajta. Majdnem elsírtam magam. Szép emlékem van vele kapcsolatban.⁴²

Kortársak beszámolnak⁴³ más komponistákról, muzsikuskokról is. Delej Lajos nagyszerű zongorista, zeneszerző volt. Mura Péter tréfás szavai szerint „öt partitúrát játszott egyszerre”.⁴⁴ Életéről szinte semmit nem tudunk. 1942-ben Somogyi László

---

³⁷ Mácsai: *In memoriam*. 21.

³⁸ Tallián: *Weiner László*. 18.

³⁹ A Magyar Zsidók lapja, 1942. május 7-i szám. 6 In Horák: *OMIKE*. 452.

⁴⁰ Mácsai: *In memoriam*. 21.

⁴¹ „Szép ifjúságom”, „Legenda”, „Két öreg egymás mellett”.

⁴² Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

⁴³ Rados Ferenc (Budapest, 2010. január 7.) és Mura Péter (Budapest, 2009. június 9.) visszaemlékezése.

⁴⁴ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

hathetes karmesterképző mesterkurzusára járt.⁴⁵ Zongorakísérőként is működött, ahogy az a korabeli híradásból kiderül; mint az iskola művésznövendéke, Vadas Ágnes hegedűművészt kísérte a Goldmark Zeneiskola által rendezett koncerten, 1944. március 5-én.⁴⁶ Goldmark hegedűversenyét játszották.⁴⁷ Kadosa Pál növendéke volt.⁴⁸ Tanulótársa és barátja, a később világhírűvé lett zeneszerző, Ligeti György kivételes tehetségnek, zseninek tartotta, egész életében fájlalta elvesztését.⁴⁹ Zongorát is tanított, többek között Rados Ferenc első tanára volt.⁵⁰ Zongoraműve, a *Láng*, az ötvenes években koncerten is felhangzott, Katona Ágnes zongoraművésznő előadásában.⁵¹ Egy hegedű-zongora művét, az *Adagiót* Kovács Dénes és Bächer Mihály játszotta a Magyar Rádióban.⁵² Barátja, Starker János 1958-ban rádiófelvételt készített a neki dedikált Csellószonátából. A mű *Scherzo* tételét egy koncertfelvétel is őrzi, a zongorista: Gerald Moore.⁵³ A kották, és Delej többi műve ismeretlen helyen lappanganak. Delej Lajos 1945-ben nyomtalanul tűnt el, valószínűleg a nyilasok ölték meg.

Horovitz Pál hegedűtanár, zeneszerző, sokoldalú muzsikusként volt, kiváló zongorista, kamarazeneész, „akit feltűnően alacsony termete visszavonultságra – és merő önvédelemből – magányosságra kényszerített”.⁵⁴ Ő is tagja volt – Kadosa Pállal, Rados Dezsővel, Waldbauer Imrével, Lányi Viktorral, Péterfy Istvánnal,⁵⁵ Zádor Istvánnal,⁵⁶ Szatmáry Tiborral együtt – az Edison kávéházban⁵⁷ Fodor Ernő zeneiskolaigazgató asztaltársaságának.⁵⁸ Vonzódott a dzsesszhez is, kitűnően rögtönzött.⁵⁹ 1943-ban hegedűt tanított a Goldmark Zeneiskolában.⁶⁰ Művei elvesztek.

---

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ A Magyar Zsidók Lapja, 1944. március 2-i szám. 10.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 7.

⁵¹ Katona Ágnes szíves közlése, 2010. január 14.

⁵² Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 7.

⁵³ Starker János szíves közlése, 2009. augusztus 19. A felvétel Starker halála után előkerült, jelenleg kiadás alatt áll. (Warner) A felvétel alapján lehetett rekonstruálni a tétel kottáját.

⁵⁴ Gál György Sándor: *Muzsikusként és képzőművészként halottaink. Mementó Magyarország 1944.* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1975) 254.

⁵⁵ Ismert zenekritikus, Basilides Mária férje.

⁵⁶ Festőművész.

⁵⁷ Az Aradi utca és Teréz körút sarkán volt a kávéház.

⁵⁸ Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) 203.

⁵⁹ Uo. 204.

⁶⁰ Lásd: Kamarazene, az üldözött művészek muzsikálási lehetőségei című fejezet.

Pallós Tivadart – zeneszerző, karmester, zongorista – 1928-tól az OMIKE rendszeresen foglalkoztatta. Operaparódiákat, énekes bohózatokot, operettet, dalokat írt. 1944-ben tűnt el.⁶¹

Rényi Aladár ügyvéd, zeneszerző egyidejűleg végezte el Budapesten a Jogi Egyetemet és a Zeneakadémián a zeneszerzés és zongora szakot Thomán és Koessler növendékeként.⁶² Vonósnégyesével, vonósötösével, dalaival és operettjeivel tűnt fel.⁶³ Művei elvesztek.

Weisz Ferenc az egyetlen magyar zeneszerző, aki Theresienstadtban is folytatott zenei tevékenységet.⁶⁴ Fennmaradt művei közül öt zongoradarab jelent meg nyomtatásban a Rózsavölgyinél.⁶⁵ Még további, legalább kilenc – befejezett és befejezetlen – zongoraműve kéziratban létezik, kutatásuk folyamatban van.⁶⁶ Weisz Ferenc (Franz Weisz) 1893. augusztus 2-án, Budapesten született.⁶⁷ A Nemzeti Zenedében Tomka Istvánnál és Aggházy Károlynál tanult.⁶⁸ Tanulmányai végeztével 1919-ben nevezték ki egy budapesti zeneiskola tanárává.⁶⁹ 1920/21-ben Amszterdamba költözik. 1925 októberében feleségül vette Henriette Roos festőnőt, de házasságuk rövid életű, 1934 áprilisában elvált tőle.⁷⁰ Weisz Ferenc a holland állampolgárságot 1932. december 24-én kapta meg. Egészen 1943 augusztusáig élt Amszterdamban, ekkor deportálták a náciok.⁷¹ 1927–1938 között Amszterdamban és Hágában koncertezik. 1938. április 8-án Olga Moszkowskyval mutatják be a holland közönségnek Darius Milhaud *Scaramouche* című négykezes-zongoraművét.⁷² 1938 márciusában kinevezték Alexander Borovsky asszisztensének az amszterdami Muzieklyceumban. Számos zongoraművét előadták. Másodszer is megnősült, elvette Evalina Cardozo zongoraművésznőt⁷³ (Cardozo 1902. augusztus 6-án született, 1943. május 28-án ölték meg Sobiborban). Weisz Ferencet Amszterdamból hurcolták el 1943. május 25-én.⁷⁴ Először a westerborki koncentrációs táborba kerül, majd 1943. szeptember 14-én szállították

⁶¹ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*.128.

⁶² Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 137.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Weisz volt növendéke, Niek Verkruisen és Anette De Klerk muzikológus kutatta fel Weisz életéről az adatokat. A még nem publikált brossúrát Niek Verkruisen küldte el nekem.

⁶⁵ Op.1 Nr.1 Koncertetűd (1913), Op.1 Nr.2 Koncertetűd (1918), Op.2 Suite (1922), Op.3 Nr.1 Nocturne (1924), Op.3 Nr.2 Koncertetűd (1924).

⁶⁶ Annette de Klerk szíves közlése 2009. október.

⁶⁷ Annette de Klerk: *Ferenc Weisz*. Kaatsheuvel: nk, 2008. (Kézirat, Kaatsheuvel).

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

át Theresienstadtba.⁷⁵ Itt alkalmanként a helyi rendezvényeken, mint zongorista fellépett. 1944. május 27-én, „Karel Frölich és Ferencz Weisz” [sic!] egy hegedű-zongora estet adott.⁷⁶ A műsoron J. S. Bach A-dúr szonátája, J. Brahms G-dúr szonátája valamint L. v. Beethoven (7.) c-moll szonátája szerepelt.⁷⁷ 1944. szeptember 28-án szállították Auschwitzba, itt ölték meg két nappal érkezése után.⁷⁸

Gyopár László 1918. november 4-én született Budapesten.⁷⁹ 1936-ban vették fel a Zeneakadémiára, ahol Kodály Zoltán növendéke lett.⁸⁰ Az 1938/39-es tanévet már mint zongorista végzi, tanárai Ember Nándor és Weiner Leó.⁸¹ A tehetséges, szőke fiatalember a háborús években zeneelmélet és szolfézs korrepetálással próbálta megkeresni a kenyerét.⁸² Édesapjával, Gyopár Béla fakereskedővel az újlipótvárosi Tátra utcában laktak.⁸³ Bár szüleivel megkeresztelkedett, zsidó származása miatt a zsidótörvény hatálya alá esett.⁸⁴ Munkaszolgálatban tűnt el.⁸⁵ Zenekarra írt nyitányát 1940. március 1-én mutatta be a Budapesti Hangversenyzenekar Rajter Lajos vezényletével a Magyar Rádióban.⁸⁶ Másik művét, a d-moll misét (1942) többször is műsorra tűzték a háború után, Tardy László és Anhalt István vezényletével. A Mise kéziratát az ötvenes években a szerző édesapja Anhalt Istvánnak adta oda, így az jelenleg Kanadában van.⁸⁷

Justus György zeneszerzői munkássága valamint fennmaradt műveinek minősége és mennyisége miatt feltétlenül figyelmet érdemel. Ezen művek legnagyobb része dal vagy kórusmű, de írt néhány szimfonikus és zenekar-kíséretes művet is. Instrumentális- és kamaraművei közül harmóniumdarabja, a *Nyitány és Fohász, Tango Miserere*,⁸⁸ zenekar-kíséretes hegedű szólódarabja, a *Burlesk*,⁸⁹ zongorára írott *Jazz szvitje*⁹⁰ – ami egyben egyetlen nyomtatásban megjelent műve – és rövid kamarazenei műve, a hegedűre, csellóra

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Karas, Joža: *Music in Terezín 1941–1945*. (New York: Pendragon Press, 1985).

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Annette de Klerk: *Ferenc Weisz*. Kaatsheuvel: nk, 2008. (Kézirat, Kaatsheuvel).

⁷⁹ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Szébenyi János szíves közlése, 2009. október. A fuvolaművész Gyopár László magánnövendéke volt.

⁸³ Szébenyi János szíves közlése, 2009. október.

⁸⁴ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

⁸⁵ Szébenyi János szíves közlése, 2009. október.

⁸⁶ Rádióújság, 1940. február 25.

⁸⁷ <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/028021/f2/01-e.pdf>, MUS 164/D7,9 2009. október.

⁸⁸ MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1012.

⁸⁹ A kéziratban lévő bejegyzés tanúsága szerint a darabot többször adták elő, a hegedűszólamot Garay György és Pártos Ödön játszotta MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1013.

⁹⁰ Justus Jazz suitjét (Budapest: Kohn Béla, 1937) Ács Katónak ajánlotta, 1937. IX. 9-én, születésnapján Kondor Leó adta elő.

és zongorára komponált *Elegiaque*⁹¹ maradt csak fenn.⁹² Justusról bővebben Tiszay Andor tanulmányában olvashatunk.⁹³

Justus György 1898. április 24-én született Budapesten.⁹⁴ Korán kezdett zenével foglalkozni, előbb hegedülni tanult, később zeneszerzést is, Siklós Albert tanította a zeneszerzés alapjaira.⁹⁵ Mivel szüleit gyermekkorában elveszítette, a 18 éves Justus nagybátyja támogatásával a berlini Musikhochschulén folytathatta hegedű és zeneszerzés tanulmányait.⁹⁶ Ez a nagylelkű támogatás nem bizonyult a napi megélhetésre is elegendőnek, a fiatal Justus alkalmi munkákból élt meglehetősen szűkösen.⁹⁷ Németországban került kapcsolatba a munkásmozgalommal, aktívan politizálni kezdett.⁹⁸ Tagja lett a Rot Frontnak, munkástüntetésekre járt.⁹⁹ A húszas évek második felében megerősödni látszott a fasizmus, a megélhetés is egyre bizonytalanabb lett, ezért Justus elhatározta, hogy hazatér.¹⁰⁰ Tiszay Andor képszerűen írja le, mi fogadta Justust Budapesten:

Itthon, mint jól látta, ugyancsak nincstelenség várta. Kegyelemkenyéren élt a szó legszorosabb értelmében. Az akkori helyzetben, ha még nem is volt üldözött – nyíltan hirdetett baloldalisága miatt biztos megélhetést nyújtó állásban nem helyezkedhetett el. Zeneiskolában ugyancsak nem, mert diplomáját nem ismerték el és meg nem alkuvó jellemesem túrt el semmilyen felettes nyomást [...] Justus esténként a Lidó kávéház márványasztalánál gunnyasztott Kassákék körében, majd átment egy szimplára a Japánba, ahonnan azután a késő éjjeli órákban gyalogolt ki télen a Római-parti kis víkendházba amikor a fabódé üresen állt és nem használta senki. A kabin első nagy szerelme, Frölich Macáék tulajdona volt, a lány szülei tudta nélkül lopta ki a kabinkulcsot. Itt élt 1929 és 1931 között minden télen, amíg a szerelem tartott [...] Nyáron egy-egy hónapra nagybátyja [...] megengedte neki, hogy nyaralása alatt Délibáb utcai lakásában lakjon. Egyébként nyáron, főleg az utca gyermeke volt és sokszor aludt a városligeti padokon, a dunai rakpartok lépcsőjén és a Keleti pályaudvar várótermében. A „kölcson” kapott pénzekből húsz fillérért

⁹¹ MTA-ZTI Könyvtára Fond 9/1010.

⁹² A kéziratok az MTA-ZTI Könyvtárában találhatóak.

⁹³ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*.

⁹⁴ Mácsai: *In memoriam*. 14.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 27.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

töpörtyűt vett magának, reggelenként a Dohány utcai fürdőben tisztálkodott és igazán a gőzben aludta ki magát. A többi pénzt kávéházi feketézésre költötte. Ruházkodásáról barátai gondoskodtak [...] Szerzeményeit először fejben, az utcán komponálta [...] majd ha úgy érezte, készen van a művel, elballagott a Korda testvérek teréz-körúti zeneműboltjába, amelynek hátsó kis raktárában egy rozszant pianinó állott, és ott addig verte a billentyűket a szívességéből rendelkezésére bocsátott kottapapír mellett, amíg megszületett az alkotás. A két Korda fivér egyébként is igen megbecsülte a magárahagyott szerzőt, s kisebb előlegekkel, azaz pénzadományokkal segítették. Jazz-szvitjét is ők adták ki. Ha nagyon korgott a gyomra, elballagott Körmendi Zoltánékhoz, ahol mindig nagy szeretettel várták ebéddel és zongorával.¹⁰¹

Justus bekapcsolódott a Kassák-féle Munkakörbe, aminek népdalkórusát 1928-tól 1934-ig vezette, valamint rokona, Szalmás Piroska kórusának a munkájába.¹⁰² Zeneesztétikai tárgyú cikkeit – közel harminc kisebb nagyobb írást – többnyire Kassák lapjaiban közölte.¹⁰³ Számos cikkében aktuális és többnyire pontos képet festett az akkori zenei élet kortárs szerzőiről, Bartókról, Sztravinszkijról, Hindemithről, de a fiatal magyarokról is, Jemnitzről, Kadosáról, Veress Sándorról, Farkas Ferencről.¹⁰⁴ 1931-ben egy debreceni zenei pályázaton első díjat nyert Csokonai versének megzenésítéséért.¹⁰⁵ 1935-ben megbízták a nyomdászok szakszervezete Guttenberg-zenekarának irányításával.¹⁰⁶ De két hónap múlva az elveihez tántoríthatatlanul ragaszkodó és meg nem alkuvó Justus botrányos körülmények között hagyta ott az együttest.¹⁰⁷ 1936-ban jelentős változás következett be Justus életében. Megismerkedett Ascher – későbbi nevén Ács – Katóval.¹⁰⁸ A nála sokkal fiatalabb lánynak a szülei több okból sem nézték jó szemmel kezdődő szerelmüket. Justus egy „ágrólszakadt senki” volt a szemükben, de a félzsidó származású lány szülei attól is féltek, hogy családjuk

---

¹⁰¹ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 28.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo. 32.

¹⁰⁴ Uo. 38–40.

¹⁰⁵ A dokumentum az Ács Kató Alapítvány tulajdonában van.

¹⁰⁶ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 40.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo.

„jó pontjait faji üldözéskor lerontja egy családba került, zsidó származású egyén”.¹⁰⁹ A pár nem törődött a szülői aggodalmakkal, titokban összeházasodtak.¹¹⁰

1937-ben a Magyar Filmotthonban rendezett Villon-esten bemutatták Justus Villon-dalait, majd 1939 novemberben a Zeneakadémián a Budapesti Hangversenyzenekar Kádár Mihály vezényletével.¹¹¹ Kádár Mihály – Kádár Béla festőnek a fia, munkatáborban vesztette életét – 1944 tavaszán, még a német megszállás előtt bemutatott pár Justus dalt, Neményi Lilivel a Vasas székházban egy műsoros est keretében.¹¹² 1941-től 1943-ig Justus volt a Szalmás kórus vezetője.¹¹³ 1943 őszén hívták be munkaszolgálatra. Ascher Kató közben tisztázatlan ok miatt szanatóriumba került.¹¹⁴ Édesanyja és barátai segítségével tartotta a kapcsolatot férjével, aki a munkaszolgálatból írta neki a leveleket.¹¹⁵ 1944 őszén sikerült megszöknie Erdélyből, a már felszabadított Alföldön gyalog vágott át.¹¹⁶ Novemberben ért Budapestre. Először felesége családjához ment, de itt nem maradhatott, mert egy albérlő feljelentéssel fenyegette meg az egész családot. Pár napig a „Szürke Nővérek” rendházában húzta meg magát barátjával, Gelléri Andor Endrével, majd felesége szerzett neki albérleteket.¹¹⁷ Legutolsó albérletében a Horn Ede utcában többen osztoztak a helyiségen. Az egyik társbérlő, egy állapotos kalauznő egy razzia alkalmával feljelentette Justust. A nyilas járőrök azonnal elhurcolták.¹¹⁸ 1945. január 16-án, 47 évesen, pár nappal Pest felszabadulása előtt ölték meg.¹¹⁹

Kuti (Krausz) Sándor talán az egyik legtehetségesebb fiatal zeneszerző volt a kortársai közül. Falk Géza 1937-ben Kutit (Krauszt), Bartók, Kodály, Siklós, Weiner Leó, Lajtha László és Kósa társaságában említi, mint a magyar zene „modern irányú zeneszerzői”.¹²⁰ Rövid

---

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 42–43.

¹¹² Uo. 267.

¹¹³ Uo. 44.

¹¹⁴ Bár a levelekben szó esik „gyengeségről, lábadozásról”, ezek a cenzúrázott írások nem világítanak rá a valódi okra. Sokkal valószínűbb, hogy Ács Katót családja bújtatta el a Szanatóriumban, hogy a zsidótörvények alá eső rendelkezésektől és az üldöztetéstől megkíméljék.

¹¹⁵ A levelek az Ács Kató Alapítvány tulajdonában vannak.

¹¹⁶ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 44.

¹¹⁷ Uo. 44–45.

¹¹⁸ Uo. 45.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Falk Géza: *A magyar muzsika mesterei*. (Budapest: Dante, 1937) 24.

életének történetét Flórián László és Fejes György munkáiból ismerhetjük.¹²¹ 1944 körül vetette papírra életrajzát:

1908-ban születtem Budapesten, egy óbudai rozoga bérkaszárnnyában. Szüleim szegény emberek voltak, állandóan gondokkal tele. Három éves koromtól kezdve kedvenc játékom volt: jeleneteket képzeltem el magamnak és zenét találtam ki hozzá. Első lejegyzett kompozícióim kilencéves koromból származnak. Komoly zenei tanulmányaimat mégis csak tizennyolcéves koromban, érettségi után kezdtem el. Tanáraink Willheim Lajos és Laurisin Miklós, majd a budapesti Zeneművészeti Főiskolán Siklós Albert voltak. Legmagasabb képesítésemet, a művész oklevelet Dohnányi Ernő vezetésével szereztem meg. Azóta magántanításból és kórusoktatásból élek. Művészi hitvallásom: az igazság, a szabadság és az emberi méltóság gondolatának szolgálata. Zongoradarabjaim Budapesten kívül Amsterdamban, Koppenhágában, Wienben, Párizsban és a tengeren túl, kamarazeném és kórusaim Budapesten kerültek nyilvánosság elé.

Kuti Sándort a legkiválóbb művészbarátok vették körül. Költők közül Hollós Korvin Lajossal és Gelléri Andor Endrével, muzikusok közül Solti Györggyel és Földes Andorral mély baráti kapcsolatban állt. Kuti 1928-ban kezdte meg Zeneakadémiai tanulmányait. A tehetséges, de nehéz anyagi körülmények között tanuló fiú az 1930/31-es tanévben már a negyedik évfolyamot végezte Siklós Albert osztályában, tandíjmentességet élvezve.¹²² Solti (Stern) György, volt osztálytársa és barátja 1997-ben megjelent memoárjaiban így emlékszik vissza Kutira:

Dohnányi egyik tanítványa volt Kuti Sándor, egy nálam két-három évvel idősebb, rendkívül tehetséges zsidó fiú. Többször meglátogattam Óbuda nyomornegyedében, a szegényes kis pincehelyiségben, amelyben családjával együtt lakott. Meg vagyok győződve róla, hogy Kutiból Magyarország egyik legnagyobb zeneszerzője lett volna, ha tovább él: a háború alatt, egy koncentrációs táborban halt meg.¹²³

¹²¹ Flórián László: Egy tehetséges muzikus Kuti Sándor. Valamint Fejes György: Kuti Sándor és fennmaradt művei. In: Czigány: Munkásének. 59–81.

¹²² Lásd Zeneakadémia Évkönyve, 1930-31.

¹²³ Sir Georg Solti: *Emlékeim*. Budapest: Seneca, 1998. 36

1934. június 7-én, már Dohnányi zeneszerző-művészképző osztályában Kuti közös zeneszerzői estet rendezett barátjával, Solti Györggyel. Az előadók növendéktársak, a később világhírűvé vált Végh Sándor és Koromzay Dénes, Horváth László, Salgó Sándor és Frank Lajos voltak. Ezen a koncerten Kutitól a II. *Szerenád*, a kéthegedűs *Szonáta* (1932) valamint az I. *Vonósnégyes* hangzott fel.¹²⁴ A *Szonátát* Koromzay Dénes és Salgó Sándor adta elő. Ezt a művét később a Fodor Zeneiskola nagytermében az UMZE által rendezett koncerten Ország Tivadar és Pártos Ödön is megszólaltatta.¹²⁵ A II. *Szerenád* másik előadásáról az Új muzsika szemináriumon, számol be a Magyar Zenei Szemle.¹²⁶ Földes Andor Kuti *Zongorasztíjt*ét és *Zongoraszonátináj*át Európában több helyen is bemutatta.¹²⁷ Életében csak egyetlen műve jelent meg nyomtatásban, a *Zongorasztívt*.¹²⁸ A kotta gyönyörű litográfiáját festőművész felesége, Amy készítette.¹²⁹

Baloldali szerepvállalása – tagja lett az illegális kommunista mozgalomnak – és származása egyre nehezebbé tette számára a pénzkeresetet. Tanításból, kórusvezetésből, zenei cikkek írásából próbált megélni.¹³⁰ 1935 körül a Városi Színházban vezényel, korrepetitori munkát vállal a Lichtenberg féle Budapesti Énekkari és Zenekari Egyesületben.¹³¹ Friss diplomásként felkínálták neki a megtisztelő lehetőséget, egy korrepetitori állást az Operában. Ez ugyan nem járt fizetéssel akkoriban, viszont hatalmas lehetőség volt a kiugrásra. Ezt a felkérést anyagi okok miatt nem tudta elfogadni, ezért helyette Solti Györgyöt hívták, akinek innen indult világkarrierje.¹³² Kuti kapcsolatba kerül az OMIKÉ-vel is, kamaraegyüttesével új-héber népdalokat ad elő Trencsényi-Waldapfel Imre előadásán.¹³³ 1944 nyarán SAS behívóval a Kárpátokba viszik.¹³⁴ Itt, a munkaszolgálatban papírfecni-re húzott vonalakra komponálja hegedű szólószonátáját. Élete utolsó művét feleségének ajánlotta. A kotta csodálatos módon megérkezik a címzettnek. A lap aljára pici,

¹²⁴ Lásd Zeneakadémia Évkönyve, 1934.

¹²⁵ Flórián László: „Egy tehetséges muzsikus Kuti Sándor.” In: Czigány: *Munkásének*. 60.

¹²⁶ Raics István: „Magyar zeneművek jegyzéke 1920-1941 (harmadik, befejező közlemény)” In: *Magyar Zenei Szemle* II. évf. 1942. január-december.

¹²⁷ Molnár: „Muzsikus Vértanúink”, 7.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Kuti Éva szíves közlése, 2008. április. 15.

¹³⁰ Flórián László: „Egy tehetséges muzsikus Kuti Sándor.” In: Czigány: *Munkásének*. 63.

¹³¹ Uo.

¹³² Breuer János szíves közlése, 2010 március. 5.

¹³³ Horák: *OMIKE*. 299.

¹³⁴ Flórián, i.m. (lásd a 14. lábjegyzetet), 65.

de olvasható, világos betűkkel Kuti ezt írta: „*nagyon nagy szeretettel és vágyakozással*”. 1945 tavaszán tűnt el, valószínűleg Németországban.

A kolozsvári Konzervatóriumban Farkas Ferenc növendéke volt Rabetz Miklós (1923–1944/45?) zeneszerző, hegedűs.¹³⁵ Ligeti György osztálytársa és jóbarátja volt, sokat játszottak együtt többek között a kolozsvári zsidó zenekarban, a Goldmark Filharmóniában.¹³⁶ Ligeti György visszaemlékezése szerint könnyelmű, vidám fiú volt.¹³⁷ Egy kórusban is énekeltek együtt, ebben a kórusban ismerte meg Ligeti György későbbi első feleségét.¹³⁸ Balogh Pálné Lőw Brigitta őrzi az egyetlen kéziratot, ami Rabetztől fennmaradt. A Babits versre írott „Új Leoninusok” című négyszólamú vegyeskar 1943 novemberében készült. 1944 januárjában Rabetz Miklóst Kolozsvárról munkaszolgálatra vitték, onnan nem tért vissza.¹³⁹

Weiner László rövid életéről viszonylag többet tudunk. Köszönhető ez özvegyének, Rózsa Verának, valamint a számos muzsikus barátnak, akik emlékét ápolták, műveit műsorra tűzték. 28 éves korában ölték meg. Tallián Tibor részletes Weiner tanulmányában¹⁴⁰ megjelölhetjük az összes elérhető információt Weiner László életéről, ezért csak a leglényegesebb életrajzi adatokra szorítokozom.

1916. április 9-én született Szombathelyen. Édesapja Weiner Nándor kereskedő, édesanyja Krausz Olga.¹⁴¹ Testvére György operaénekes volt. Weiner László zongorázni tanult, majd 1934-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, ahol Kodály Zoltán növendéke lett. Ez év január elsején kezdte el írni zenei jegyzeteit, amiben bel- és külföldi koncertélményeiről ír, nagyszerű stílusban, páratlan értékítéssel jellemezve a két háború közötti korszak hangversenyéletét.¹⁴² Bartókról, Dohnányiról, Szigetiről, Kósa Györgyről, Fischer Annie-ről, Szigetiről, Backhausról, Zathureczkyről írott beszámolóit egy, a zenei nagyságukért rajongó fiatalember lelkes, de mégis precíz művészrajzai. Mura Péter visszaemlékezése szerint a zeneakadémiai koncertek után rendszerint Lukács Pállal hármasban sétáltak végig a Körúton, miközben Weiner esztétikai, művészi szempontok alapján értékelték az elhangzott koncertet. Tudása mély benyomást tett rájuk.¹⁴³ Három év

¹³⁵ Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Balogh Pálné Lőw Brigitta szíves közlése, 2010. március 26.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Tallián: *Weiner László*.

¹⁴¹ A Zeneakadémia Irattára, Anyakönyv: 1939/1940.

¹⁴² „Vissza a múltba. Részletek Weiner László zenei jegyzeteiből.” Közreadja Kovács Ilona In: *Parlando* XLVIII/6 (2006) 40–44.

¹⁴³ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

alatt eljutott az utolsó, negyedik osztályig, de a szorgalmas és tanulni vágyó ifjú komponista megismételte a negyedik évet.¹⁴⁴ Diáktársai között is nagy hírnevet, tiszteletet szerzett tehetségével, szerénységével, kedvességével. Zeneakadémiai évek alatt számos növendékhangversenyen játszott, de az egyébként jelentős szombathelyi zenei életben is kivívta magának a közönség és a kollégák szeretetét. Az alábbi listán azok a koncertdátumok szerepelnek, amiken bizonyíthatóan részt vett Weiner.

1936. október 13. Beethoven: C-dúr zongoraversenyét játssza a szombathelyi Collegium Musicum hangversenyén.¹⁴⁵

1937. május 8. Kodály: Il pleut dans la ville, Székely keserves (Moór-féle, kétklaviraturás zongora)

1938. február 24., március 27. és május 4. A Zeneakadémia Segítő Egyesületének koncertjén Händel: Saul című oratóriumában csembalón működik közre

1938. április 25. Siegfried rajnai útjának átírata Járdányi Pállal és Sugár Rezsővel (Moór-féle zongora)

1938. május 11. Weber: Recitativo kíséretét vezényli, a szólista Kelen Anna

1938. december 21. A Zeneakadémia Segítő Egyesületének koncertjén Bach: Magnificat című művében csembalón működik közre

1939. május 22. Weiner László első zeneszerzői bemutatkozása, Hegedű-brácsa duóját Ajtay Adler Viktor és Lukács Pál játssza

1939. június 21. Weiner László: Nyitány című művét Rajter Lajos mutatja be

1940. március 23. és 26. Fiatalok estje a Hollán utcai kultúrteremben. Közreműködők: Nád László, Nádas István, Starker János, Weiner László

1940. május 3., 5. A Zeneakadémián az Intézet nyilvános zenekari hangversenyén Haydn: Teremtés című művében zongorán működik közre

1940. május 26. kamarakonzert Szombathelyen a Collegium Musicum hangversenyén, Weiner zongoristaként, karmesterként és zeneszerzőként is közreműködik

1940. május 27. Händel: Júdás Makkabeus című oratóriumát vezényli Szombathelyen

---

¹⁴⁴ Tallián: *Weiner László*. 1.

¹⁴⁵ Gál: *Bárdos Alice*. 125.

1941. január 18. Bárdos Alice hegedűestje Szombathelyen. Kíséri Weiner László

1941. január 20-21 Gluck: Orpheus és Bárdos Alice hegedűestje. Az OMIKE zenekarát vezényli: Weiner László

1941. március 9. koncert Rózsa Verával a Hubay-palotabéli zenedélutánon

1941. június 11. Horváth László szonátaestjén zongorapartnere a csellóművésznek

1941. június 23. Händel: Júdás Makkabeus című oratóriumát vezényli a budapesti Dohány utcai templomban

1941/1942-es szezonban Ernster Dezsővel és Hütter Pállal játszik Szombathelyen a Collegium Musicum hangversenyén, ebben a szezonban Lukács Pállal tervezett szerzői estje elmarad

1942. január 26. és 28. Zenekari hangverseny az OMIKE Goldmark-termében, vezényel Weiner László, itt mutatják be hármaversenyét, amiben a zongora szólamot ő maga játssza

1942. március 8. Fehér Pállal, Horváth Lászlóval és Halmos Györggyel OMIKE koncert, zongorán közreműködik Weiner

1942. április 12. délelőtti hangverseny ugyancsak az OMIKEben Dénes Verával Bach szonáta, Lukács Pállal a saját brácsaszonátájának a bemutatója

1942. december 7. Kodály-est az OMIKE Goldmark termében, Weinstock Miklóst, Rózsa Verát és Starker Jánost kíséri¹⁴⁶

1940-ben Sárváron és Veszprémben teljesített munkaszolgálatot.¹⁴⁷ Ebben az évben költözött a Teréz körút 38. számú ház második emeleti albérletébe, ahol egy özvegyasszony, Kramerné három fiatalnak, Kulk Zsuzsa zeneakadémistának, testvérének Kulk Mihálynak és Weinernek adta ki lakását.¹⁴⁸ 1942-ben nősült meg, feleségével Rózsa Vera énekesnővel a Zeneakadémián 1940-ben, egy közös koncert alkalmával ismerték meg egymást. Esküvője után, 1942/43-ban újra behívják, Csepregre kerül munkatáborba. 1944. július 25-én halt meg a lukovi munkatáborban. Özvegye így emlékezik a tragikus eseményekre:

¹⁴⁶ A listát Horák: *OMIKE*, Tallián: *Weiner László* és Gál: *Bárdos Alice* című munkái nyomán állítottam össze.

¹⁴⁷ Tallián: *Weiner László*. 4.

¹⁴⁸ 1941-es népszámlálási adatok. Budapest Fővárosi Levéltár.

Weiner Lászlóról azért nem szeretek beszélni, mert sírni kezdek. Most mégis megteszem. Soha, soha olyan tisztességes, becsületes, jóságos és zseniális embert nem ismertem, mint amilyen ő volt. Tehetsége, szerénysége elmondhatatlan. Elpusztították. Valaki értesített, hogy két óra múlva felszámolják azt a tábor, amelyben fogva tartották Magyarországon, de ha idejében odaérek, talán még megmenthetem. Kodály írt egy levelet, amelyben kéri, hogy kíméljék meg ezt a rendkívül tehetséges embert. Természetesen azonnal indultam, de az a gazember, aki elvitt a táborba, útközben, a kocsiiban meg akart erőszakolni, s én természetesen ellenálltam. Ez ösztönös reakció volt, de azóta se tudom megbocsátani magamnak. Azt kellett volna mondanom, hogy siessünk, vigyen el, s utána tegyen, amit akar. Mindenesetre ez volt az oka, hogy tizenöt perccel lekéstük a táborbeliek elindítását. Laci korábban egy apácarend főnöknője bújtatta, de amikor Laci meghallotta, hogy mindenkit elvisznek, azt mondta, ő nem akar kivétel lenni. Nem tudom elmondani, milyen nagyszerű ember volt. Hihetetlenül sokat tanultam tőle. Mielőtt elvitték, utoljára még azt mondta, lejátszom neked valamit. Ez Izolda halála volt. És én nem mentettem meg a miatt a szörnyeteg miatt.¹⁴⁹

Művészete fiatal kora ellenére meglepő érettséget és tudatos irányválasztásokat mutat. A barokk zene végigkísérte életét. Számos koncerten csembalistiként működött közre. Meghangszerelte Bach a-moll *Adagióját* [sic!]¹⁵⁰ a hegedű szólószonátából. A zenekar-kíséretes hegedűművet Ákos Ferenc mutatta be ráadásként a Zeneakadémián Brahms Hegedűversenye után. A zenekart Komor Vilmos vezényelte.¹⁵¹ A darab kottája elveszett.

Nagyon kevés műve maradt ránk, talán fiatal kora és óvatos, de tudatos személyisége miatt nem ontotta a műveket. Fennmaradt darabjaiból kettőt Lukács Pál brácsaművész mutatott be, neki is ajánlotta őket. De több műve is megkülönböztetett figyelemmel fordul a brácsa felé. A brácsa, mint a vonós hangszer család elvileg teljes jogú, gyakorlatilag háttérbe szorított tagja, szimbolikus jelentőséggel bírt egy olyan korban, ahol a halk szó nem érvényesült, az elesetteket eltiporták. Több zeneszerző fordult ehhez az allegóriához. A holokausztban meggyilkolt theresienstadti szerzők mindegyike írt mélyhegedűre. Hans Krása kamaraműveinek többségében,¹⁵² Gideon Klein körülbelül 25

¹⁴⁹ Feuer Mária: „Mókamester énekmeester. Londoni beszélgetés Rózsa Verával”. *Muzsika* 43/4 (2000. április): 27.

¹⁵⁰ a-moll adagio a hegedű szólószonátákban nincs. A visszaemlékező Lóránd Tamás vagy az a-moll szonáta (BWV. 1003) Grave tételére vagy a g-moll szonáta (BWV. 1001) adagio tételére gondolhatott.

¹⁵¹ Lóránd Tamás szíves közlése 2009. június 6.

¹⁵² http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/hans_krasa, 2010.május 20.

fennmaradt műve közül nyolc kamaraművében használja a brácsát, sőt ezek között egy hegedű-brácsa duót és egy szóló brácsaművet is találhatunk.¹⁵³ Viktor Ulmann¹⁵⁴ és Pavel Haas csekély számú kamarazenéje is számos brácsára is írt művet; vonósnégyeseket, triókat foglal magába.¹⁵⁵ Weiner László találkozása és barátsága Lukács Pállal eredményezte, hogy kicsiny életművének jelentős része brácsadarab. Az elégikus hangvétel, amit Weiner a mélyhegedű hangjához rokonít, végigvonul rövid életművén. Nehéz nem gondolni a kapcsolatra, ami a brácsát egy tipikusan közép-európai, magyar-zsidó sorssal összeköti.

Brácsaművei, a Vonóstrió (Szerenád) (1938 július-augusztus), a hegedű-brácsa Duó (1939), de elsősorban a Brácsaszonáta (1939?) és a Hármasszerenád (1941?) Weiner életének legsikeresebb műveihez tartoztak.¹⁵⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium 1942-ben előbb a Concertót, majd a Brácsaszonátát jutalmazta pályadíjjal. Ez meglepő volt, hiszen 1940 után zsidó származású zeneszerzők műveit minisztériumi szinten nem nagyon méltatták figyelemre. További művei közé tartozik a Nyitány kis zenekarra (1939), három zongorakíséretes dal, a Vörösmarty versre komponált *Idához* (1941. február), valamint a két megzenésített Ady vers, az Epilóg (1941. február) és az Ismeretlen átok (1941. augusztus).¹⁵⁷ Utolsó, fennmaradt művét az Ady versre írt *Sötét vizek partján*. (1942. szeptember 23.) című kórusművet is feleségének, Rózsa Verának ajánlotta, mint műveinek többségét.¹⁵⁸

Tamás (Taubner) Ödön és Székely István zeneszerző növendékek voltak a Zeneakadémián. Életükről, műveikről szinte semmit sem tudunk. Anhalt István *Traces (Tikkun)*¹⁵⁹ című művének ajánlása az egykori, munkaszolgálatban elpusztult növendéktársak (Gyopár László, Székely István, Taubner Ödön, Weiner László) emlékének szól.¹⁶⁰

Tamás Ödön 1919. február 21-én született Budapesten.¹⁶¹ Édesapja Taubner Leó nyugdíjas tisztviselő volt, édesanyja Grünberg Ida.¹⁶² A VII. kerületi Rózsa utcában laktak.¹⁶³ 1936-ban vették fel a Zeneakadémiára zongora-szakra, ahol Hegyi Emánuel növendéke lett.¹⁶⁴ Kamarazenére Weiner Leó tanította.¹⁶⁵ 1939/40-es tanévben már a zeneszerzés

¹⁵³ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/gideon_klein. 2010.május 20.

¹⁵⁴ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/viktor_ullmann. 2010.május 20.

¹⁵⁵ http://orelfoundation.org/index.php/composers/works/pavel_haas. 2010.május 20.

¹⁵⁶ Tallián: *Weiner László*. 26-27.

¹⁵⁷ Tallián: *Weiner László*. 26-27.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Anhalt István: *Traces (Tikkun)* baritonra és zenekarra (1993–95).

¹⁶⁰ <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/028021/f2/01-e.pdf>, MUS 164/D1,104, 2009 október.

¹⁶¹ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1937/38.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ Uo.

szakon a IV. évfolyamban találjuk a nevét, de a hiányosan kitöltött anyakönyv nem tünteti fel, kinek az osztályában.¹⁶⁶ Később Kadosa növendéke lett.¹⁶⁷ Életéről, műveiről semmit nem tudunk.

Székely István 1920. február 4-én született Budapesten.¹⁶⁸ Édesapja Székely (Schlesinger) Jenő kereskedő volt, édesanyja Neubrűnn Camilla.¹⁶⁹ A Párizsi utcában laktak.¹⁷⁰ A Zeneakadémiára 1939-ben vették fel zeneszerzés szakra.¹⁷¹ Egyetlen fennmaradt művéről tudunk, a *Virtus* című egytétéles hegedűversenyről. Munkaszolgálatban vezetett naplóját családja őrizte meg.¹⁷²

Falk Géza 1908-ban született, zongoraművész, tanár, zeneszerző, zenei szakíró, szintén munkaszolgálatosként halt meg 1945. március 29-én Pozsonyligetfalun.¹⁷³ Rövid szerzeményének kézirata (*Hangulatok* – három orgonadarab) az OSZK Zeneműtárában található.

Győri Elek miskolci zeneszerző (1885–1945?) külföldi konzervatóriumokban tanult, zenekari hegedűsként Olmützben és Fiumében dolgozott.¹⁷⁴ Művei, melyek között világi és egyházi dalok és instrumentális zene is volt, eltűntek. Szerzeményeit gyakran közölte a Magyar Muzikaszó című újság.¹⁷⁵ Deportálásban halt meg.¹⁷⁶

Gyulai Elemér polgári katolikus családban született Kaposváron, 1904. február 19-én. Édesapja Gyulai István iskolaigazgató volt a helyi elemi iskolában.¹⁷⁷ Gyulai Elemér Kaposváron végezte a gimnázium nyolc osztályát, majd beiratkozott a Zeneakadémiára, mellette párhuzamosan a Tudományegyetemen jogi diplomát szerzett.¹⁷⁸ A Zeneakadémián az 1924/25-ös tanévben tandíjmentességet kap. A IV. évfolyamot 1926/27-ben Siklós Albert osztályában végzi.¹⁷⁹ 1926. május 27-én zeneszerzői esten Szonatina (Allegro-Andante-Allegretto) című zongoradarabja Makai Klára előadásában, 1927. május 2-án Szvit (Allegro-

¹⁶⁶ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1939/40.

¹⁶⁷ Arányi Aschner György szíves közlése, 2010. március 24.

¹⁶⁸ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1939/40.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Katharina Nagler szíves közlése, 2010 március.

¹⁷³ HDKE. ZSL XX-C-4 Pozsony-Ligetfalun /Engerau/ elhunytak névjegyzéke.

¹⁷⁴ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ HDKE ID 174638.

¹⁷⁷ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái XI. kötet* (Budapest: Argumentum kiadó, 1992).

¹⁷⁸ Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1984) 86.

¹⁷⁹ Dr. Meszlényi Róbert (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1926-27.* (Budapest: Az Orsz. M. Kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1927).

Andante-Allegro con brio) című zongoraműve Laurisin Lajos előadásában hangzott el.¹⁸⁰ 1927. május 3-án szintén zeneszerzői esten elhangzik Szonatina fuvolára és zongorára (Andante-Allegro) című műve. Előadták Eördögh János fuvolán és Polgár Tibor zongorán.¹⁸¹ A műsorban elhangzott még a fiatal Farkas Ferenc műve is.¹⁸² Farkas sok évvel később így emlékezett Gyulaira:

Együtt tanultam [...] a korán meghalt Gyulai Elemérrel, aki nagyon tehetségesnek indult. Talán kiadásra is került egy két műve, aztán elhallgatott.¹⁸³

Az 1927/28-as tanévben Gyulai kimarad a Zeneakadémiáról. 1927 novemberében a Közgazdasági Egyetem Szociálpolitikai Intézetének a munkatársa lett, később, 1928-ban a Balatoni Társaság Zeneművészeti Bizottságának az elnökévé választották.¹⁸⁴ Zeneszociológiával és zenepszichológiával kezd foglalkozni. Népművelőként munkás- és középrétegbeli hallgatóknak tartott előadásokat, valamint felmérést készített velük zenehallgatási szokásaikról.¹⁸⁵ 1936-ban jelent meg a *Zene hatása* című könyve, ahol több száz felmérésének tanulságait foglalja egybe. 1965-ben posztumusz jelent meg a *Látható Zene*, amiben elsőként foglalkozik szinesztéziás kutatásokkal.¹⁸⁶ A zeneszerzést sem hagyja abba, számos díjat nyer kompozícióival. Zongora szonátájára Liszt-díjat kap 1937-ben, majd Chopin-díjat 1938-ban. Zongorásnégyesével elnyeri a Belga Quartet díját. Zeneszerzői munkásságát számos, nemcsak magyar lexikon említi.¹⁸⁷ Zsidó származású feleségét és barátait bújtatta, segítette őket, valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a frontra vitték.¹⁸⁸ Valamikor 1945-ben, szovjet fogságban vesztette életét.

Vidor Imre 1893. november 18-án született Budapesten.¹⁸⁹ 1912-ben sikerrel felvételizett a Zeneakadémia zongora szakára, ahol Hegyi Emanuel növendéke lett.¹⁹⁰ A

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Uo.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ Bónis Ferenc: Üzenetek a XX. századból. Negyvenkét beszélgetés a magyar zenéről. (Budapest: Püski, 2002): 64.

¹⁸⁴ Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái XI. kötet* (Budapest: Argumentum kiadó, 1992).

¹⁸⁵ Mácsai: *In memoriam*.22.

¹⁸⁶ Uo.23.

¹⁸⁷ Encyclopédie de la Musique (Paris: 1959).

¹⁸⁸ Keresztlány, Frank Mária említette, hogy családjukat Gyulai mentette meg a deportálástól. 2009. szeptember 10.

¹⁸⁹ Hódos Mária: *Kétezen voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁹⁰ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1912/13.

következő évben a zongora mellett párhuzamosan elkezdte a zeneszerzés tanszakot is, Kodály Zoltán növendékeként.¹⁹¹ Félbehagyva tanulmányait, 1914 augusztusában bevonult a hadseregbe, majd a tisztiiskola elvégzése után a frontra került.¹⁹² Az I. világháború után emléklapos főhadnagyként szerelt le.¹⁹³ 1919-ben tért vissza a Zeneakadémiára, ahol Dohnányi növendékeként megkapta a zenetanári diplomáját. A háború előtt még izraelita vallású Vidor időközben megkeresztelkedett, 1918/19-ben már római katolikusként szerepel a Zeneakadémia anyakönyvében.¹⁹⁴ Pesti tanulmányainak befejezése után előbb Németországba ment – Edwin Fischer növendéke lett Berlinben;¹⁹⁵ itt a Konzervatóriumban tanítást is vállalt – majd Brazíliában turnézott feleségével, Carmena von Cheele-vel.¹⁹⁶ 1936-ban hazajött és a Rákoshelyi Zeneiskola igazgatója lett.¹⁹⁷ Számos műve nyomtatásban is megjelent.¹⁹⁸ 1944. október 20-án letartóztatták a nyilasok, valószínűleg munkaszolgálatosként deportálták Dachaubá. Ott halt meg.¹⁹⁹

Auspitz Jenő (Arany János) (Mezőkovácsháza 1871. július 18. – Strasshof 1944. június 29.) életéről csak egy helytörténeti lexikonban, valamint a Szabolcsi-Tóth Aladár lexikonban²⁰⁰ maradt fenn szócikk. Karnagy, zeneszerző, zenei szakíró, városi alszámvevő volt.²⁰¹ Aradon, majd 1885-től Hódmezővásárhelyen a Református Gimnáziumban tanult, itt iskolai zenekart is alapít. Egy főleg tanítókból álló zenekar, az 1888-ban megalakult Műkedvelő Zenetársaság élén opera- és operett részleteket vezényelt, de saját szerzeménye, a „*Műkedvelők indulója*” is felhangzott.²⁰² Érettségije után 1890-ben Pesten próbál szerencsét, de hamarosan visszatért Vásárhelyre, ahol jobban tudott érvényesülni.²⁰³ Magánzeneiskolát alapított, koncertezett, valamint ő írta az első helyi zenekritikákat. 1892-ben megjelent az ő három dalát is tartalmazó „*Vásárhelyi nóták*” kiadvány.²⁰⁴ Rövid ideig katona, majd visszatért az újjáalakult Zenetársaság élére. 1897-től a dalárda-karnagy. 1901-ben Petőfi „*Falu végén*” című versére kórusművet komponált. 1902-ben magyarosította Arany Jánosra nevét.²⁰⁵ 1903-ban kiadták nyomtatásban is „*Farkasverem*” című

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Hódos Mária: *Kétezen voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Zeneakadémia Irattár, Anyakönyv 1912/13, 1918/19.

¹⁹⁵ Hódos Mária: *Kétezen voltak*. (Budapest: Saluton, 2006) 326.

¹⁹⁶ Uo.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ Szabolcsi Bence, Tóth Aladár: *Zenei lexikon*. Főszerk. Bartha Dénes. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965).

²⁰¹ Kőszegfalvi Ferenc, Borus Gábor (szerk): Hódmezővásárhelyi Életrajzi Lexikon. (Szeged: Bába Kiadó, 2002).

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo.

népszínművének szövegkönyvét.²⁰⁶ Vezetője lett a helyi Irodalmi és Művészeti Társaság zenei szekciójának, valamint a mozi zenekarának is. A Tanácsköztársaság ideje alatt vezető szerepet vállalt, a katonatanács elnöke és a városi direktórium tagja lett.²⁰⁷ A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe került és felfüggesztették állásából is. Egészsége megroppant. Szabadulása után teljesen visszavonult, csak a mozizenekarban, valamint egy műkedvelő vonósnégyesben zenélt tovább.²⁰⁸ 1927-ben tért csak vissza a zenei életbe, kóruskarnagyi posztot vállalt. Az idős muzsikust 1944. június 18-án deportálták a szegedi gyűjtőtáborból. Útközben a vagonban halt meg.²⁰⁹ Nyilván egy rosszakarója jelenthette fel vagy magyarosított neve hívhatta fel a figyelmet magára; a nyilas sajtó még jóval halála után is gyalázta, egész oldalas cikkben nevezte csalónak.²¹⁰ De, mint ahogy azt sokat sejtetően írták: „Auspitz úr azonban már a múlté, és nem sok vizet zavar.”

A meggyilkolt szerzők közül talán Vándor (Venetianer) Sándor élete, munkássága van a legjobban dokumentálva.. Vándor zeneszerzőként hátrahagyott életműve egy polgári hatásokkal telített, a francia impresszionista és német posztromantikus hagyományokkal átítatott egyéni zeneszerzői nyelvről tanúskodik, amit Bartók és Kodály szelleme – bár nem ismerte személyesen őket, mindkettőjükre a legnagyobb tisztelettel tekintett²¹¹ – is megérintett. Vándor kórusvezetői és munkásmozgalmi szerepéről átfogó tanulmányok születtek.²¹²

1901. július 28-án született Miskolcon. Édesapja dr. Venetianer Jakab szülésznőgyógyász, a miskolci értelmiségi elit egyik népszerű alakja volt. Lakásukon rendszeres vendégek voltak haladó gondolkozású politikusok, művészek. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Bródy Sándor is felkereste őket, amikor Miskolcon jártak.²¹³ Buzás Józsefné (Vándor Sándor özvegye) a vele 2009 márciusában készített interjúban így emlékszik Vándor Sándor gyermekkoráról, szüleiről:

---

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ Uo.

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ „Hogyan lett Auspitz Jenőből Arany János? Él-e még a „mester”, aki visszaélt?” *Harc*.1/29. (1944. december 9.) 2.

²¹¹ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével*. 2008. augusztus 15. (hangfelvétel, Bársony Péter tulajdonában).

²¹² Flórián László, Fejes György, Tiszay Andor és Vágó Ernő tanulmányai. In: Czigány: *Munkásének*.

²¹³ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 83.

Férjem jól szituált értelmiségi, polgári családból származott. Az apósom a miskolci OPI-nak volt igazgató-főorvosa, nőgyógyász volt. A miskolci jobb családok gyermekei mind az ő közreműködésével jöttek világra. Az anyósom egy fantasztikus asszony volt, aki miután felnevelte a gyerekeit és azok szétszéledtek, állandóan kitalált valami tevékenységet. Nem tudta tevékenység nélkül csak úgy az időt eltölteni. Szervezett főzőtanfolyamot, kiváló háziasszony volt. Próbált régiségekkel foglalkozni és kereskedni, de csak műkedvelőként. De mindig csinált valamit [...] A férjemnek abszolút hallása volt. Ez már kora gyermekkorában megmutatkozott. Nevetve mesélte nekem első karmesteri tevékenységét. Egy este vacsoravendégek voltak náluk. Persze a gyerekek nem vehettek részt a vacsorázásban, le kellett feküdniük. Odaálltak az ajtóhoz és hallgatóztak. Ekkor két testvéréből „kórust” szervezett. Amikor hallották a kanál- és tányérsörömpölést, akkor ő levezényelte a következő szöveget: MÁR ESZ-NEK, MÁR ESZ-NEK! Egészen addig kiabálták ezt, amíg a szülők el nem zavarták onnan őket [...] A család komoly társas életet élt. Az anyósom volt a lelke ennek a társaságnak, az apósomat nagyon kedves, csendes visszahúzódó idős úrként ismertem meg akkortájt, amikor én a családba kerültem. Közel volt a hetvenhez.²¹⁴

Dr. Venetianer Jakab a Tanácsköztársaság alatt vezetői szerepet is vállalt.²¹⁵ Fia, Vándor Sándor a gimnázium utolsó évében a diáktanács vezetője lett, ezért a forradalom után, még érettségi előtt kirúgták az iskolából.²¹⁶ Nagy nehézségek árán sikerült az érettségi bizonyítványt megszerezni, de nem tanulhatott tovább. 1920-ban nővérével Berlinbe utazott, ahol három szemesztert végzett Wilhelm Klatte növendékeként, majd Lipcsébe ment.²¹⁷ 1922. szeptember 16-án a lipcsei Zenekonzervatóriumban Paul Graener zeneszerzés-növendéke lett.²¹⁸ Egy korabeli plakát tudósít egy zeneszerzés vizsgakoncertről, ahol Vándor Sándor is részt vett fuvola-zongora darabjával.²¹⁹ A mű kottája elveszett. Lipcsében megismerkedett Szabolcsi Bencével, aki szintén ott töltötte diákéveit.²²⁰ Sokat találkoztak, együtt elemeztek Bartók és Kodály műveket, Adyról és a német új zenéről

²¹⁴ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével*. 2008. augusztus 15.

²¹⁵ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 83.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.14197.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.III.1/23.

²²⁰ Szabolcsi Bence: *Zsidó Kultúra és zenetörténet. Tanulmányok*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Kroó György. (Budapest: Osiris, 1999). 8.

beszélgettek.²²¹ 1924. március 24-én kapta meg diplomáját.²²² A németországi évek után több évre Olaszországba utazott, ahol staggione társulatoknál korrepetitorkodott, néha vezényelt is.²²³ Ezután visszatért Berlinbe, majd 1932-ben hazajött Magyarországra.²²⁴ A komoly műveltségű fiatal Vándor Sándor folyékonyan beszélt németül, angolul, franciául, oroszul, olaszul és spanyolul.²²⁵ Később, amikor nem volt állása, tanította is ezeket a nyelveket.²²⁶ Először a Soproni Színházban dolgozott, mint karmester és korrepetitor, majd Miskolcra, később Budapestre ment, ahol bekapcsolódott a zenei életbe.²²⁷ 1934-ben „ezüst” díjat nyert „Gép” című zongoradarabjával a „kelet-európai zongoraművek zenei versenyén”.²²⁸ Ez az egyetlen darabja Vándor Sándornak, ami még az életében nyomtatásban megjelent.²²⁹ Első szerzői estjére 1935 márciusban került sor a Zeneakadémia Kistermében. Az előadói gárdában kiváló művészek neveit találhatjuk: Sándor György, Friss Antal, Rózsa Vera, Salgó Sándor. Az eseményt méltató kritikák jelentek meg több pesti újságban.²³⁰ Kapcsolatba került a munkásmozgalommal, megismerkedett József Attilával is.²³¹ 1936-ban felkérték a Szalmás Piroska által vezetett kórusból kivált csoport által alakított kórus vezetésére, ami később mint Vándor kórus vált híressé.²³² Második szerzői estje 1939. márciusában szintén a Zeneakadémia Kistermében volt.²³³ Ebben az évben ismerte meg későbbi feleségét, Juditot, akivel 1941-ben házasodtak össze.²³⁴ Az Aréna úti (ma VII. ker. Dózsa György út) egyszobás albérletben boldog házasságban éltek, 1942-ben megszületett gyermekük, Júlia.²³⁵

²²¹ Fejes György: „Vándor Sándor, a zeneszerző”. In: Czigány: *Munkásének*. 93.

²²² A lipcsei Felix Mendelssohn Bartholdy Hochschule für Music und Theater archívumából. A.I.2. Ins.Nr.14197.

²²³ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 83.

²²⁴ Uo. 84.

²²⁵ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével*. 2008. augusztus 15.

²²⁶ Uo.

²²⁷ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 84.

²²⁸ A versenyre való egyetlen utalás a zongoradarab kiadott kottájának a címlapján található.

²²⁹ Vándor Sándor: *A gép*. (Budapest: Détári, 1934).

²³⁰ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 84.

²³¹ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével*. 2008. augusztus 15.

²³² Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 86.

²³³ Uo. 89.

²³⁴ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefjével*. 2008. augusztus 15.

²³⁵ Uo.

Én 1939-ben kerültem a kórusba, ott ismerkedtem meg a férjemmel. Természetbarátok Egyesületének tagja voltam és jártam közös túrákra, énekelgettünk. Ott fedezte fel valaki, hogy milyen jó hangom van. Kórustag volt, mondta, hogy menjek a kórusba, tehát beszervezett. Meghívott és én kötélnek álltam. Nem tudtam én akkor a kórusról. A Vándor kórusban politizáltak. Baloldalibbak voltak a Szociáldemokrata Pártnál. Nem is szerettek minket. Nem voltak kommunista párttagok tudomásom szerint, de mindenképpen afelé szimpatizált mindenki. Hogy honnan ismerték a férjemet, honnan tudtak róla, vagy a munkásdalos szövetségből javasolták, én meg nem tudom mondani. De tény, hogy elmentek hozzá, megegyeztek. Úgy egyeztek meg, hogy fizetni nem tudnak. Ha a kórus fellépéseikért kap valami pénzt, akkor persze juttatnak neki is, de fizetésről szó sem esett közöttük. Akkor nem volt konkrét munkahelye, állása. Nyelvet is tanított. És a kórusból is volt imitt-amott egy kis jövedelem. A testvérénél Gál Lászlónénál lakott és az édesanyjától, szüleitől kapott pénzt, amíg egzisztenciálisan gyengén voltunk eleresztve. Amikor összekerültünk, akkor is én dolgoztam, de anyósomék minden hónapban küldtek, ha jól emlékszem 30 pengőt. Az én szüleimnél ebédeltünk. Az utolsó levelezőlapot, amit az anyósomtól kaptunk, míg élek nem felejttem el. Úgy volt, hogy az orvosokat nem viszik be a gettóba, a deportálást előkészítő téglagyárba. Írta, ahogy az emberek viszik a motyóikat, cipelik a kis batyukat, mennek és vonulnak sírva az ablak előtt, és ő nézi és nem tud mást, csak zokogni. A következő nap őket is beterelték. Csak sokkal később tudtam meg, az egyik kórustag felesége mesélte, – ő miskolci volt, a nagypapa, vagyis az apósom segítette őt is a világra – hogy bekerültek a téglagyárba, a Venetianer házaspár. Másnap holtan találták őket. Öngyilkosok lettek. Gondolom, fel voltak erre készülve. Én nagyon megkönnyebbültem, hogy nem csinálták végig ezt a szörnyűséget. Én tisztviselő, ügyvédkisasszony voltam sok éven át. Aztán amikor jött a zsidótörvény, akkor feketén.²³⁶

1940-ben Vándor Kárpátalján munkaszolgálatos.²³⁷ A fizikai kényszermunka mellett szellemileg folyamatosan képezte magát, ruszin népdalokat gyűjtött, nyelvet tanult.²³⁸ A negyvenes évektől Vándor már szinte kizárólag csak kórusműveket komponált. Felesége visszaemlékezése szerint nem volt kapcsolata a zenei élettel, inkább a kórusmozgalom és ezáltal a kultúrpolitika töltötte ki az életét.²³⁹ Dokumentumokból kiderül, hogy az OMIKE is

²³⁶ Részlet az interjúból In: Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefnével*. Budapest, 2009.

²³⁷ Szita Szabolcs: *Halálerőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez, 1944/45.* (Budapest: Kossuth, 1989). 168.

²³⁸ Flórián László: „Példamutató művész, Vándor Sándor”. In: Czigány: *Munkásének*. 110.

²³⁹ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás Józsefnével*.

alkalmazta 1943-ban korrepetitorként.²⁴⁰ Instrumentális művek bemutatására kevésbé volt lehetősége, míg a munkaskórusokkal napi kapcsolatban volt. Ennek ellenére 1942-ben és 1944-ben az opera műfaját is kipróbálta. *Dr. Kiss Álmos* című kétfelvonásos operája (1942), majd *Amphytrion* című opera vázlatai (1944) soha nem kerültek bemutatásra.²⁴¹ 1944 márciusától kezdve folyamatosan munkaszolgálatos, előbb a IX. kmsz zászlóalj pótkereténél Szentendrén, majd Vácott.²⁴² A nyár végén Budapesten teljesített munkaszolgálatot.²⁴³ Utolsó bevonulásakor 1944 novemberében Sopron környékére vitték a századát. 1945 januárjában a táborban a rettenetes körülmények miatt naponta 8-10-en haltak meg.²⁴⁴ Vándor Sándor január 14-én²⁴⁵ a Malomhegy utca 10. szám alatt lévő Poropatich-féle hengermalomban fagyott halálra.²⁴⁶ Kórusa, a Vándor Kórus is drámai veszteséget szenvedett, a kórus 47 tagja halt meg különféle koncentrációs táborokban, munkaszolgálatban, rabságban.²⁴⁷

Férjem 1945. január 14-én halt meg Sopronbánfalván. 1944. nyarán kellett bevonulnia. Utoljára 1944 november végén találkoztam vele. Akkor itt volt Budapesten. Tudta, hogy viszik nyugatra. Könyörögtem, hogy próbáljon meg lelépni, tudtam valamilyen lehetőséget, ahol lakhat. A háború után hirdettem újságban, hogy aki tud róla, keressen meg. Egy társa, aki vele együtt volt, megkeresett. Ő mesélte el a halálát. Iszonyatos körülmények között, nyitott pajtában, még oldala sem volt, szállásolták el őket. Hullott rájuk a hó. Először a keze, lába fagyott el. Könyörgött a férjemnek, hogy ne hagyja el magát, próbáljon lábraállni. Nem bírta tovább élni. Vidám volt és derűs, fantasztikus humorú.²⁴⁸

A könnyebb műfaj képviselőit sem kímélte a Soá. A már említett Erdősi Lászlón kívül elhurcolták Bondi György és Rozsnyai Sándor slágerzeneszerzőket,²⁴⁹ az *Úrilány szobát keres*

²⁴⁰ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei.* (Budapest: n.k., 1943). 118.

²⁴¹ Az operák kéziratjai az MTA Zenetudományi Intézetben találhatóak.

²⁴² Szita Szabolcs: *Halálerőd.* 168.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ Uo.

²⁴⁵ Szita Szabolcs *Halálerőd* című könyvében (168.) január 16-át adja meg halálozási dátumnak. A január 14-i dátum Vándor Sándor özvegye elmondása alapján.

²⁴⁶ Szita Szabolcs: *Halálerőd.* 168.

²⁴⁷ A mártírok névsorát lásd: Vágó Ernő: *Vándor Sándor tanítványai. A Vándor Kórus története.* (Budapest: Táncsis, 1978). 96.

²⁴⁸ Lázár Eszter – Bársony Péter: *Interjú Buzás József nével.*

²⁴⁹ Siklós Albert növendéke volt a Zeneakadémián. Az OMIKE művészakciójában 1942-ben egy vígjátékot zenésít meg. In Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei...*67.

című film zenéjének komponistáját, Zsigmondi Pált, valamint Nádor Mihály színházi karnagyzeneszerzőt.²⁵⁰

Nádor Mihály zeneszerző 1882. április 16-án született Temesváron.²⁵¹ Hét évig tanult Münchenben, Ludwig Wilhelm Andreas Maria Thuille növendékeként.²⁵² 1901-ben egyik kompozíciójával – vonósnégyesével – megnyerte a bonni Beethovenhaus pályázatát.²⁵³ Münchenben az udvari zenekarban brácsás, koncertezett vonósnégyesével Németországban. 1917-ben orosz hadifogságba esett, ahonnan sikerült megszöknie. 1919-ben a Király Színház, 1927-ben az Új Színház, majd a Modern Színpad zenei vezetője.²⁵⁴ Bár termékeny életművének jelentős része a könnyedebb stílus jegyében született, – operettek, színpadi kísérőzenék, szonok, filmzenék, kabaré zeneszámok, kuplék – még életének utolsó éveiben is folyamatosan dolgozott komolyzenei művein. Műveit rangos előadók, Komor Vilmos, Polgár Tibor mutatták be többek között a Magyar Rádióban, a Zeneakadémián, az Operaházban.²⁵⁵ Főbb művei: *A néma asszony* (opera, bemutató: 1918), *Donna Anna* (dalmű, bemutató: 1920), *Eyssler Fanny* (balett, bemutató: 1933, Bécs:1934) *Vilmos huszárok* (operett, bemutató:1924), *A királynő* (operett, 1926), *Az elérhetetlen asszony* (operett, 1926), kísérőzenét írt Maeterlinck *Kék Madár* című mesejátékához.²⁵⁶ 1944 tavaszán Neményi Lili még rendelt tőle egy dalt, Várnai Zseni: *A fiad visszatér* című versére, március 19-én lett volna a bemutató.²⁵⁷ 1944. márciusában csillagos házba kellett költöznie.²⁵⁸ Műveit 1944 márciusában 14 csomagban Lányi Ernőnek adta át megőrzésre.²⁵⁹ Pár hónappal később, 1944 júliusában ismeretlen helyen halt meg.²⁶⁰

Bechtold Károly jazzmuzsikus, zeneszerző, hegedűs, trombitás 1904-ben született Budapesten. A Nemzeti Zenedében, majd a Zeneművészeti Főiskolán tanult. Szerepelt a budapesti, berlini és kopenhágai rádióban.²⁶¹ Ismeretlen helyen halt meg.²⁶² Deportálásban

²⁵⁰ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 123.

²⁵¹ <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/k-o/nadorelet.htm>, 2008. július.

²⁵² Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 123.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Nádor Mihály műveinek bemutatóiról Nádor Katalin feljegyzéseit, valamint a Szerző kéziratait Gonda János bocsátotta a rendelkezésemre.

²⁵⁶ Uo. 123.

²⁵⁷ Kerényi Mária: *Neményi Lili*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1986.) 193.

²⁵⁸ Nádor Katalin feljegyzései nyomán.

²⁵⁹ A szerző saját kezű feljegyzése a csomagok tartalmának listáján.

²⁶⁰ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1949/110, 582077/1949. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése.

²⁶¹ *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936.

²⁶² HDKE ID 113646.

halt meg Gyémánt Béla (1883. Tiszaroff – 1944. Auschwitz) miskolci dalszerző is.²⁶³ Weidinger Ede, az Odeon hanglemezstúdió három stúdiózenekara egyikének volt a vezetője, és zeneszerzője. Budakeszi, Virág völgy utca 10-12. alatti lakásából hurcolták el a nyilasok.²⁶⁴ Rozsnyai Sándor (1895–1945) Bukarestben született.²⁶⁵ Fiatalkorában utazó zongoraművészként a világ számos pontján aratott sikereket, 1912-től Pesten működött karmesterként, zongoristaként, varieté igazgatóként, a nagymező utcai Arizona mulató tulajdonosa volt.²⁶⁶ Sok ismert sláger, operett (*Lámpaláz*, *Havi 200 fix*, *Mussolini il Salvatore*) szerzője.²⁶⁷ Auschwitzban ölték meg.²⁶⁸

---

²⁶³ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936., HDKE ID 68568

²⁶⁴ Maklári Jenőné szíves közlése. 2014. június 5.

²⁶⁵ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1947/60, 580519/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holttá nyilvánító végzése. HDKE Áldozatok adatlapja /A-279./.

²⁶⁶ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 141.

²⁶⁷ Uo.

²⁶⁸ HDKE. *Magyar Közlöny*. 1947/60., 580519/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holttá nyilvánító végzése. HDKE Áldozatok adatlapja /A-279./.

Meggyilkolt muzsikuskok

Zeneszerzők életműve, pályájuk alakulása fennmaradt darabjaikon keresztül bemutatható. A előadóművészek esetében nem, vagy csak ritka esetben tudjuk segítségül hívni egy-egy lemez- vagy filmfelvételüket – munkásságuk kézzelfogható bizonyítékait. Az alábbi fejezetben megpróbáltam összegyűjteni visszaemlékezésekből, utalásokból az elhurcolt muzsikuskok neveit. Minden igyekezetem ellenére az összeírás természetesen töredékes. A budapesti koncertélet kiemelkedő személyiségei jobban voltak dokumentálva, így több anyag maradt utánuk. A Zeneművészeti Főiskola, bár azt ígérte,²⁶⁹ a II. világháború után nem készített számadást háborús növendék-vesztéseiről. Négy – valószínűsíthetően a bombázásban vagy ostromban elpusztult, nem zsidó növendékéről – Csipkay Éváról (művészképző, zongora I. évf.), N. Jeszenszky Gabrielláról (tanárképző, zongora II. évf.), Vaszy Livia Kláráról (gyak.zongora, I. évf.), és Zsámbéki Péterről (ak. gordonka, II. évf.) egy szó erejéig bár, de megemlékezett.²⁷⁰

Budapesten, mint az ország elsődleges zenei központjában koncentrálódott a professzionális zenei élet java része, nem feledkezhetünk el róla, hogy az ország több városában működtek zeneegyletek, zenekarok, kisebb-nagyobb együttesek. Ilyen volt például a debreceni zsidógimnáziumban 1942-ig működő zenekar is.²⁷¹ Pécssett a helyi hitközség által alapított Goldmark Egyesület 1940 és 1943 között hét hangversenyt rendezett.²⁷² A koncertek színvonalasak voltak, olyan művészek léptek fel, mint Ernster Dezső, Gödry Kató, Bíró Kató (hegedűs), Bíró Malvin, Müller Bianca, Fenákel Miklós, Rosenberg Ernő és mások.²⁷³ De más városok is közvetlen kapcsolatban álltak a budapesti zenei élettel. Fennmaradt levéltári iratokból tudjuk, hogy 1944 nyarán a már országszerte beindult, zsidó tulajdonok elleni rablássorozatban az állami hivatalnokok is sok értékes hangszer foglaltak le és loptak el. Szekszárdról deportált zsidóktól egy Stradivarius és egy Steiner hegedűt vittek el,²⁷⁴ de a budapesti Reményi Mihály hangszerkészítő mester tulajdonában lévő hangszergyűjtemény (80 hegedű, 7 brácsa, 2 cselló, 1 bőgő, 1 gamba, 7 gitár, köztük a legértékesebb magyar készítő – Schweitzer, Nemessányi, Leeb, Spiegel,

²⁶⁹ Kapitánffy István (szerk.): *Zeneakadémia Évkönyve. 1944/45.* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1945).

²⁷⁰ Uo.

²⁷¹ Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve.* (Tel Aviv: Linotur, 1966). 219.

²⁷² Schweitzer József: *A Pécsi Izraelita hitközség története.* (Budapest: MIOK, 1966). 137.

²⁷³ Uo. 138.

²⁷⁴ Fővárosi Levéltár, MOL-K643-1944-384.

Thirr – hangszereivel) is nyomtalanul eltűnt.²⁷⁵ Nyilván a ténylegesen, dokumentálatlanul elrabolt hangszereknek ez a töredéke volt.

Az emberi veszteségek méreteiről tanúskodnak egy-egy vidéki város zenei életéről, veszteségeiről fennmaradt információk. Ezekből az adatokból sejthető a vidéki muzikusok elpusztításának a mértéke. 1944 áprilisában összegyűjtötték Nagykanizsa teljes zsidó lakosságát, majd több csoportban indították őket a haláltáborok felé. A háromezer férfi, nő és gyermek közül alig háromszázan éltek túl a holokausztot.²⁷⁶ A városban működő muzikusok közül is sokan szenvedtek mártírhalált. Hozzátartozóikkal együtt gyilkolták meg többek között Abramovics Márk főkántort,²⁷⁷ Büchler Mór karnagyot valamint feleségét, Büchlerné Krausz Gizella énekesnőt,²⁷⁸ Fábiánné Pásztor Irma zongoraművészenetanárt,²⁷⁹ Hirschel Hermin magán-zongoratanárt,²⁸⁰ dr. Lóránt Ödön amatőr hegedűst és Lóránt Ödönné Rosenfeld Bertát, a Városi Zeneiskola egyik legtehetségesebb növendékét,²⁸¹ dr. Strém Sándort, a Zrínyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör Vegyeskarának tagját, zenei tárgyú újságcikkek íróját,²⁸² Villányi István zeneszerző-zongoratanárt.²⁸³ A nagykanizsai zsidóság tragédiáját eleveníti fel Pauk Anna magánének tanár *Az 12539-es fogoly* című könyve.²⁸⁴ Szekszárdról hurcolták el Auschwitzba, majd ott megölték Gráber Lajost.²⁸⁵ A nagyhírű hegedűtanár, pedagógus, zeneszerző 1931-ben alapított zeneiskolát Szolnokon, majd 1937-ben Szekszárdon.²⁸⁶ 1937-ben saját szerzői estjén a budapesti Székesfővárosi Zenekart vezényelte.²⁸⁷ Szekszárdról deportálták Pirnitzer Edéné Bányász

²⁷⁵ Fővárosi Levéltár, MOL-K643-1944-384.

²⁷⁶ Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája. Holocaust Magyarországon.* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 756.

²⁷⁷ Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye.* (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 42.

²⁷⁸ Uo. 205, 206.

²⁷⁹ Thomán István nagyreményű növendéke volt. Fricsay vezényletével a nagykanizsai Kaszinóban előadta Schumann zongoraversenyét. Szeretett városához ragaszkodva letelepedett Nagykanizsán és ott zongorát tanított. Özvegy édesanyjával, férjével és húszéves lányával ölték meg Auschwitzban. In Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye.* (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 298.

²⁸⁰ Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye.* (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 69.

²⁸¹ Uo. 164.

²⁸² Uo. 17.

²⁸³ Egy korabeli helyi újságkritika említi Villányi két szerzeményét: Külön elismerés illeti meg azért [Vogl Elly-t], hogy Villányi István nagykanizsai zeneszerzőnek két szerzeményét bemutatta és ezzel a tehetséges zeneszerző első sikereit városában arathatta. A közönség a fiatal szerző Románcát és Allegro marcatoját lelkes éljenzéssel fogadta és a szerzőt többször kitapsolta. (Zalai Közlöny 126. 1921. június 7. 3.) In: Kocsis Katalin: *Nagykanizsa 100 zenei emlékhelye.* (Nagykanizsa: Czupi Kiadó, 2009) 81.

²⁸⁴ Pauk Anna: *A 12539-es fogoly.* (Budapest: C.E.T. Belvárosi kiadó, 2001).

²⁸⁵ Csalog Zsolt: „Magyar vagyok.” In *Falak, falromok.* Élő Irodalom sorozat. (Pécs: Jelenkor Kiadó Kft, 1994).

²⁸⁶ Lengyel Dezső: *Zenekultúra.* <http://vfe.vfmk.hu/00000113/17fej.htm>, 2009 augusztus.

²⁸⁷ Dr. Bor Dezső és Dr. Bor György: *Bor Dezső emlékkönyv.* Budapest, 1998.

<http://mek.oszk.hu/00200/00206/html/02.htm>, 2009 augusztus.

Erzsébet operaénekesnőt is.²⁸⁸ A pécsi Székely Mihály (1889–1944) zenetanárt, karmestert 1944-ben deportálták, még a vonatban meghalt.²⁸⁹ Szolnokról legalább három muzsikust ölték meg, Breuer Gézá²⁹⁰ (született: 1887-ben) és Kalmár Lászlót²⁹¹ deportálták, dr. Kalmár György²⁹² munkaszolgálatban vesztette életét. Bátor Józsefné Quittmann Erzsébet (1904-1944?) székesfehérvári zenetanár a Zeneművészeti Főiskolán nyert zongoratanári oklevelet.²⁹³ Deportálták, ismeretlen helyen halt meg,²⁹⁴ mint Berger Erzsébet, szintén székesfehérvári zenetanár.²⁹⁵ Kunhegyesről hurcolták el Bíró Lászlóné zongoratanárnőt, egyéves kislányával ölték meg 1944-ben.²⁹⁶ Gyuláról Schwimmer Elza zongoratanárnőt deportálták, ahonnan nem tért vissza.²⁹⁷ Orosházáról Horovicz Klára zongoratanárnőt,²⁹⁸ Győrből zongoratanárnőt, a 34 éves Krausz Miklósné Csillag Magdolnát Auschwitzban pusztították el 1944. június 15-én.²⁹⁹ Így halt meg Láng Jenőné Klein Irén kolozsvári születésű, gönci zongoratanárnő is, akit Kassáról deportáltak.³⁰⁰ Kolozsvárról Wald Renée zongoratanárnőt vitték el.³⁰¹ Ligeti Gábor, Ligeti György zeneszerző testvére mérnöknek készült, de tehetségesen hegedült és brácsázott.³⁰² Együtt játszottak a kolozsvári Goldmark Filharmóniában, Gábor brácsázott a zenekarban. Kolozsvárról deportálták Auschwitzba, majd Auschwitzból nyitott vagonban szállították Mauthausenbe; társai kétharmada még útközben meghalt.³⁰³ Ligeti Gábor kibírta az utat, de megbetegedett. 1945. márciusában, pár nappal 17. születésnapja előtt szívébe szúrt fenol injekcióval gyilkolták meg.³⁰⁴ Karcagról két hegedűművészt, Dékány Endrét és Bolgár Endrét soroztak be az orosházi munkaszolgálatos századba még 1942 nyarán.³⁰⁵ Őket Ukrajnába vitték, ebből a századból senki nem maradt meg.³⁰⁶ A kaposvári zenész, Berger István is a Don-kanyarnál halt meg

²⁸⁸ HDKE ID 71791.

²⁸⁹ HDKE. *Könnyek könyve 1944* (Pécs, 2004) HDKE Áldozatok adatlapja /A-12589/.

²⁹⁰ HDKE. *Magyar Közlöny* 1950/67. 5761/1950. Szolnoki Járásbíróság holtta nyilvánító végzése.

²⁹¹ HDKE.ZSL XX-C-6. Szolnoki áldozatok névjegyzéke.

²⁹² HDKE. ZSL XX-C-6. Szolnoki áldozatok névjegyzéke.

²⁹³ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

²⁹⁴ HDKE ID 28349.

²⁹⁵ HDKE ID 51083.

²⁹⁶ Pozsgai Gézáné–Víg Márta: Emberek az embertelenségben. Kunhegyesi helytörténeti füzetek. (Kunhegyes: 2004) 109.

²⁹⁷ Kereskényiné Cseh Edit (szerk): *A gyulai zsidóság és a vészidőszak. Gyulai füzetek 6.* (Gyula: Békés Megyei Levéltár, 1994) 137.

²⁹⁸ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936, HDKE ID.

²⁹⁹ HDKE ID 946750.

³⁰⁰ HDKE ID 674176.

³⁰¹ HDKE ID 512211

³⁰² Ligeti Vera szíves közlése. Bécs, 2010. augusztus 22.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ Herskó, Mose: *A karcagi zsidók története.* (Jeruzsálem: Lahav, 1977) 139.

³⁰⁶ Uo. 140.

munkaszolgálatosként.³⁰⁷ Lőrincről egy gazdag fakereskedő feleségét, Moskovits Edéné hegedűművészt hurcolták el, leánykori neve nem ismert.³⁰⁸ Bonyhádon a helyi szalonzenekar első hegedűse Erdős Pál,³⁰⁹ Debrecenből Jakabffy Magda zongoratanárnő,³¹⁰ Reismann Sándor zenész,³¹¹ Brück Emil zenetanár,³¹² Dr. Hartstein Péter dalszerző³¹³ is a holokauszt áldozata lett, mint az esztergomi zongoratanárnő, Leier Zelma.³¹⁴ A nyíregyházi Fried Márta tehetséges csellista volt, Debrecenben tanult.³¹⁵ Deportálták. Még a huszadik életévét sem töltötte be, amikor Auschwitzban meggyilkolták.³¹⁶ Szegedről Hoch Endre zenész (született: 1914-ben) 1944. április 3. és 22. között a bácstopolyai internálótáborba került. Nem tért vissza.³¹⁷ Nyírbátorból Guttmann Ferenc zenészt (született: 1925-ben) vitték el munkaszolgálatra, ismeretlen helyen halt meg 1944 márciusában.³¹⁸ A hódmezővásárhelyi zongoratanárnő, Porjezs Klára egy Bécs melletti koncentrációs táborban halt meg, amikor rájuk gyűjtötték a tábort.³¹⁹ Kiskőrösről hurcolták el Büchler Lenke (1894–1945?) zongoratanárnőt.³²⁰ A Gráber-, Fodor zeneiskolákban, majd a Nemzeti Zenedében tanult.³²¹

Bárdos Alice hegedűművésznő (1896–1944), Hubay tanítványa, Szombathelyen élt. Kamarapartneri között említhetjük többek között Bartók Bélát, Fischer Annie-t, Weiner Lászlót, játszott a Waldbauer–Kerpely vonósnégyessel.³²² Fellépési lehetőségei élete végén

³⁰⁷ HDKE. *Magyar Közlöny* 1948/131, 6895/1948. Kaposvári Járásbíróság holttá nyilvánító végzése. In *Zsidósors Délkelet-Dunántúl*. (Kaposvár: 1994)

³⁰⁸ Frank Gabriella: *A lőrinci zsidóság története*. (Budapest: Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény, 2004) 33., 64.

³⁰⁹ Blau László: *Bonyhád. Egy elpusztított zsidó közösség*. (Bonyhád, 2008) 166, 185.

³¹⁰ Rosenthal Andorné Jakabfi Magda /Jakabffy/ (1911-1945?), dési születésű debreceni zongoraművésznő, zenetanárnő. 1933-ban nyert zongora-főtanszakon oklevelet a Zeneművészeti Főiskolán. Koncertezett Budapesten és Debrecenben, többször adott szólóestet a rádióban. In *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936. valamint *Halmos: Nevek.273.*, Lásd: *Függelék VIII.* képek.

³¹¹ Uo. 265.

³¹² Uo. 42.

³¹³ *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936., HDKE ID.

³¹⁴ HDKE ID 538798.

³¹⁵ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. január 14.

³¹⁶ HDKE. *Magyar Közlöny* 1947/224. 7396/1947. Nyíregyházi Járásbíróság holttá nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-4434/.

³¹⁷ HDKE. *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*. (Szeged: 1990) Dunainé Bognár Júlia – Kanyó Ferenc: *A második világháború szegedi hősei és áldozatai*. (Szeged: 1996).

³¹⁸ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-10736/.

³¹⁹ Arányi-Aschner György szíves közlése, 2010. május 8.

³²⁰ HDKE ID 66452.

³²¹ *A magyar muzsika könyve*, Budapest 1936.

³²² Gál József: *Bárdos Alice és a szombathelyi Collegium Musicum*. (Szombathely: Szigatúra Nyomda és Kiadó kft, 2003.).

már csak a javarészt zsidó zenészekből³²³ álló szombathelyi Collegium Musicum és a budapesti OMIKE hangversenyekre korlátozódott. Auschwitzban ölték meg. Életéről, művészetéről valamint a Collegium Musicum történetéről Gál József írt nagyszerű könyvet.³²⁴ Egy visszaemlékezés említi a mártírok között Schönfeld Jutka nevét, aki 1942-ben Szombathelyen koncertezett. Az akkor tizenéves éves kislányt édesapja, „egy újpesti zsidó kántor” kísérte zongorán.³²⁵ A Zeneakadémián amíg lehetett, Gábiel Ferenc növendéke volt, édesanyjával és négy fiatalabb testvérével ölték meg.³²⁶ Az OMIKÉben is koncertezett, Lajtai Lazarus Walter kísérte zongorán.³²⁷ A Collegium Musicum művészei közül is számos muzsikus pusztult el. Wiener Lilly hegedűművésznő Bárdos Alice kamarapartnere volt. Egykori növendéke, Weiss András így emlékszik vissza Bárdos Alice vonósnégyesére:

A vonósnégyes minden tagját meggyilkolták. Alkalmanként Baranyai Gyula ugrott be, mint csellista. Ő budapesti volt, nem zsidó és profi zenész, túlélte a háborút. Dr. Vajda Imre ügyvéd volt. Ő Weinerről magyarosított Vajdára, de nem volt rokonságban Weiner Lászlóval. Vajda időnként második hegedűt játszott. Ébresztős zsebórája volt, és reggelente 8-kor ébresztette magát. Néha a szombathelyi kultúrházban, a vonósnégyes esti hangversenyén pontosan 8-kor, mindenki nagy örömeire megszólalt Vajda Imre zsebóra vekkerje. Dr. Mosonyi Dezső, mint öregember él az emlékezetemben. 1888-ban született, tehát a negyvenes években ő az ötvenes éveiben járt. Nem volt szép ember, hogy enyhén fejezzem ki magam, és brácsázás közben rettenetesen fújtatott. Nőgyógyász volt. Fia, Mosonyi Péter kiadta apjának *Psychologie der Musik* című tanulmányát, ami Mosonyi Dezső intellektuális ambíciójáról tanúskodik. A csellista, mostohaapám, Dr. Windholz Pál, általános orvos volt. Mellettem halt meg, éhen vagy a tífusz következtében 1945. április 25-én. 44 éves volt. Wiener Lilly, ahogyan megpróbálok visszaemlékezni rá, képe összemosódik Szerb Antal özvegyének a képével, ugyan utóbbival mindössze néhányszor találkoztam a múlt század negyvenes éveinek vége felé. Szigorú kinézésű, feketébe öltözött, szemüveges hölgyként tűnik előttem mind a kettő, gondolom ezért mosódnak össze. Nem hiszem, hogy valaha nevetni láttam volna Wiener Lillyt, ellentétben Bárdos Alice-szal, aki csak mosolygva van előttem. Bárdos Alice és Wiener Lilly között valamiféle

³²³ Gál József: *Bárdos Alice...*című könyvéből megtudjuk, hogy a zsidó muzsikuskok javarésztét deportálták, csak kevesen tértek haza közülük.

³²⁴ Gál: *Bárdos Alice*.

³²⁵ Uo. 143.

³²⁶ Deák Ágnes szíves közlése. 2010. május 27.

³²⁷ 1942. április 5-én. Lásd OMIKE Művészesték műsora 1942 április 1-től április 15-ig. OSZK Színháztörténeti Osztály, OMIKE iratok.

feszült viszony volt. Hogy miért, nem tudom. Wiener Lilly és Bárdos Alice is a városi zeneiskolában tanított. Ennek ellenére, Alice néni valamilyen módon magasabb hierarchikus szinten volt.³²⁸

Lorsi Miklós a „Liliom vendéglő szomorú hegedúse”³²⁹ 1943-ban került Borba, Radnóti Miklóssal egy századba.³³⁰ A visszavonulás során, minden valószínűség szerint, a bácskai Ószivác faluban lőtték le német katonák, feltehetően 1944. október 7-én.³³¹ Hegedűjét, amit féltve őrizték a munkaszolgálatban is, a keretlegények szilánkokra törték.³³² Haláláról Radnóti költeményében, a *IV. Razglednicá*ban számol be. A húsz éves Nádor György hegedűs a zsidótörvények miatt már nem felvételizhetett az Akadémiára. Ennek ellenére Zathurecky elvállalta tanítását, így magánöbendéke lett. 1944. január 2-án Mura Péterrel koncertezett,³³³ valamint az OMIKE-ben is fellépett.³³⁴ A fiatal tehetség munkaszázadát a Keleti pályaudvar mellől nyugat felé vitték, ahol javarészüket, köztük Nádor is eltűnt. Amikor édesanyja fia halálhírét megtudta, öngyilkos lett.³³⁵ Hauser Endre hegedűs Rados Dezső öbendéke volt, munkaszolgálatban pusztították el.³³⁶ Csakúgy, mint Algács Gyula, újfahértói cigányprímást, aki szintén munkaszolgálat közben vesztette életét.³³⁷ Gerő Frigyes győri hegedűművész (1901. Győr – 1944. Auschwitz) a Győri Ének-és Zeneegylet iskolájában és Bécsben tanult.³³⁸ A Győri Vonósnégyes tagja, a Győri Ének-és Zeneegylet zenekarának koncertmestere mint szólista is működött.³³⁹ Deportálták.³⁴⁰ Jotischky László a BBC World Service magyar munkatársa így emlékezik édesapjára, Jotischky Leóra, a nagyszerű brácsásra:³⁴¹

Jotischky Leó (1905-1945), édesapám, Budapesten született, de apja, Waldemar Jotischky, Vilnában (Vilnius) született és nevelkedett, majd Németországban

³²⁸ Andreas Weiss (Weiss András) szíves közlése, 2009. szeptember 5.

³²⁹ Andai Ferenc: *Mint tanú szólni. Bori történet.* (Budapest: Ab Ovo, 2003) 161.

³³⁰ Csapody Tamás szíves közlése, 2009. május 8.

³³¹ Csapody Tamás szíves közlése, 2009. május 8.

³³² Andai Ferenc: *Mint tanú szólni. Bori történet.* (Budapest: Ab Ovo, 2003) 161.

³³³ A Magyar Zsidók Lapja. 1944. január 5. 7.

³³⁴ Lásd a budapesti Goldmark terem falán lévő emléktáblát.

³³⁵ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

³³⁶ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január 10.

³³⁷ Horák Magda szíves közlése, 2010. március 16.

³³⁸ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ HDKE ID 51882.

³⁴¹ Jotischky László szíves közlése, 2012. október 12.

szerezett gépészmérnöki diplomát. (Innen a családi név németes formája, az eredetileg cirill betűs nevet az egyetemen írták le először latin betűkkel.) Nagypám, aki 1916-ban halt meg Budapesten, a később Egyesült Izzó néven ismeretessé vált gyár főmérnöke volt, amikor apám született. Jotischky Leó a Markó utcai reálgimnáziumba járt, eredetileg építészmérnöki pályára készült, de zenei tehetsége korán nyilvánvaló lett, és az érettségi után a Liszt Ferenc Zeneakadémia növendéke lett. Az Akadémia elvégzése után az egykori Városi Színház zenekarában kapott helyet, ahol többek között Tátrai Vilmosmal kötött szoros barátságot. (Tátrai önéletírásában közöl apámról egy mulatságos anekdotát.) Baráti viszonyban volt Garay Györggyel, Hanover Györggyel, Szervánszky Péterrel, Frank Lajossal, Kósa Györggyel is. Kitűnő brácsássá vált, a harmincas évek közepén vonósnégyest alakított Tátraival, Garayval és a csellós Hütter Pállal. (Hütter szintén a náciizmus áldozata lett.) Több koncertet adtak, hangfelvételeket is készítettek, bár sajnos a felvételeknek sosem sikerült nyomára akadnom, valószínűleg nem készült komerciális hanglemez belőlük. Mint gyerek, többször hallgattam, szigorúan csendre intve a vonósnégyes próbáit, amikor a mi lakásunkban tartották. Szüleim társadalmilag is összejöttek Tátraiékkal, Garayékkal, Kósáékkal. Apám 1936-ban lett az Operaház zenekarának tagja, de a zsidótörvények következtében már 1939-ben elbocsátották. Attól kezdve „szabadúszóként” játszott különböző zenekarokban, miután a vezető karmesterek (pl. Ferencsik) jól ismerték kvalitását, sosem volt híján munkának. Emellett igen sok tanítványa volt. Éveken át dolgozott egy hegedűiskolán, szinte minden szabad idejét azzal töltötte, tanítványait (engem is) abból tanított, de sosem sikerült befejezni, így nyomtatásban sosem jelentek meg a már elkészült kötetek. Szenvedélyes pedagógus volt, természetes hajlandósága elsősorban a tanítás, másodsorban a kamarazene irányába terelte, nem volt született koncert szólista, mint pl. Garay. 1944 áprilisában munkaszolgálatra hívták be. Százada egészen október végéig Budapesten illetve a főváros közelében állomásozott, a Sztójay-kormányánál emberségesebb Lakatos-rezsim alatt a legtöbb hétvégét otthon is tölthette. Utoljára 1944. október 15-ikén, a Szálasi-puccs napján láttam, azután már nem hagyhatta el a század körletét, majd novemberben az egész egységet Ausztriába vezényelték át. Egy is osztrák falu, Günskirchen határában létesült táborban halt meg 1945 áprilisában, négy hónappal a negyvenedik születésnapja előtt.

Amikor a hatvanas vagy hetvenes években, mint a BBC Világszolgálat magyar részlegének munkatársa, interjút készítettem a BBC Szimfonikus Zenekarának újonnan kinevezett magyar koncertmesterével, az interjút követő személyes beszélgetés során elmondta, hogy apámat az ország egyik legkitűnőbb brácsásának

tartották. Legjobb tudomásom szerint életének, munkájának semmi nyoma sem maradt

Kortársak beszámolóiból³⁴² tudjuk, hogy Budapesten az OMIKE zenekarának számos tagját kivégezték. Trietsch György hegedűs volt. A vésztői származású fiatalember Ajtay-Adler Viktorral vonósnégyes hangversenyeket adott az OMIKE keretein belül.³⁴³ A kvartett csellistája, Horváth László a belgrádi opera tagja volt. Mindkettőjüket deportálták, ahonnan nem tértek vissza.³⁴⁴ Hasonló sorsra jutott Schultz Zoltán, még zeneakadémista hegedűs,³⁴⁵ Ádám György fagottművész,³⁴⁶ szintén OMIKE zenekarának tagjai és Revere Gyula hárfaművész. Revere Kodály évfolyamtársa volt, zeneszerzést is tanult. 1917/18-ban a Zeneakadémia tanára volt.³⁴⁷ 1943-ban utolsó fellépéseinek egyikén az OMIKE keretein belül hangversenyezett.³⁴⁸ Hütter Pál csellóművészt zürichi professzori állásából hívta haza az Operaház, itt lett szólócellista.³⁴⁹ A zsidótörvények miatt elvesztette állását, az OMIKE zenekarában lett szólólamvezető.³⁵⁰ A bori munkaszolgálatban vesztette életét.³⁵¹ Egy másik OMIKE zenekari csellistáról, Erőd Endréről testvére, a később nemzetközileg elismert, rangos zeneszerző, Erőd Iván emlékezik:³⁵²

Bátyám, Endre (Bandi), 1924 július 29-én született Budapesten. Édesapánk, Schlüsselberg Lajos, kereskedő, ekkor 36 éves, édesanyánk, született Ney Erzsébet, 19 éves volt. 11 és fél évvel később, 1936 január 2-án születtem én, Iván. 1936 február 7-én kelt rendelettel a M. Kir. Belügyminisztérium Schlüsselberg Lajos családi nevét „Erőd”-re változtatta át. „E névváltoztatás hatálya Endre (1924) és Iván (1936) nevű gyermekeire is kiterjed.” Röviden a családukról. Apai nagyapánk, Schlüsselberg József (1855-1944) családját elhagyva 12 éves korában Galíciából jött Budapestre, ahol mint férfiszabó épített fel egzisztenciát. Három leányt és egy fiút (apánkat) nevelt fel. 89 éves volt, amikor 1944. áprilisában vagy májusában nagyanyámmal együtt Auschwitzba hurcolták. Anyai nagyapánk, Ney Bernát (1863-1938), basszbariton, a Magyar Királyi Operaház örökös tagja volt. Anyánk mellett két fia volt: az idősebbik, Ernő, az első világháború áldozata lett, a fiatalabbik, Tibor, hegedűművész, a Rádiózenekar koncertmestere és zeneakadémiai tanár volt. Anyai részről számos zenész (főleg énekes) volt családukbán. Tudtommal bátyám volt az első, aki csellózott és pályájának is ezt választotta, amennyiben azokban az években pályaválasztásról szó lehetett. Apánk kereskedő volt, de sohasem volt ellenvetése, hogy fiai művészi pályára menjenek, amit persze édesanyánk teljes erővel támogatott. Ő maga egész jól zongorázott, tudta kíséni Bandit és engem is ő

³⁴² Mura Péter és Loránd Tamás szíves közlése.

³⁴³ Mura Péter és Loránd Tamás szíves közlése.

³⁴⁴ Uo.

³⁴⁵ Uo. Schultz Zoltán (1917. Február 7. Szombathely-1945. Április 17. St. Pankraz, Ausztria, munkaszolgálat) a Nemzeti Zenede karnagyképző tanszakának növendéke volt, ahol zeneszerzést Lajthánál, vezényelni Ferencsiknél tanult.

³⁴⁶ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 55.

³⁴⁷ Breuer János szíves közlése, 2010. március 17.

³⁴⁸ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 138.

³⁴⁹ Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai*. (Budapest: Móra kiadó, 1982) 206.

³⁵⁰ Starkér János szíves közlése, 2009. augusztus 19.

³⁵¹ Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai*. (Budapest: Móra kiadó, 1982) 206.

³⁵² Erőd Iván szíves közlése. Bécs, 2014. szeptember 28.

kezdekk tanítani. Bandi kisgyerekkoráról alig tudok részleteket, még azt sem tudom pontosan, melyik elemi iskolába járt. Az viszont tény, hogy tízévesen a Reáltanoda utcai Eötvös József Gimnáziumba került. Erre olyan büszke volt, hogy verset is írt, mely az iskola újságában nyomtatásban jelent meg és amelyben meglehetősen hazafias hangokat ütött meg. Némelyek ezt a hazafias hangot összeegyeztethetetlennek tartották a „Schlüsselberg Andor” névvel, ez volt a kiváltó oka családi nevünk megváltoztatásának. A középiskola felső osztályait Bandi a Vas utcai Kereskedelmi Iskolában végezte, ott is érettségizett 1943 májusában. A követelményeknek „megfelelt”. Érettségi bizonyítványában az „angol kereskedelmi levelezés” rovat mellett Dr. Szerb Antal aláírása található. Határozottan emlékszem, hogy róla Bandi otthon nagy lelkesedéssel beszélt. Kétségtelen, hogy Bandi számára a zene volt a legfontosabb. Schiffer Adolfnál tanult csellózni. Hogy mikor került hozzá, nem tudom, de privát növendéke volt. 1939 után Schiffer már csak privát tanított. Nála tanultak annak idején Starker János, Mihály András, Dénes Vera, Fejér György. Emlékszem, hogy Dénes Vera és Fejér György bátyámmal együtt próbáltak a lakásunkban. Schiffer Adolf és felesége túlélte a háborút, mi szüleimmel meg is látogattuk őket terézvárosi szűk kis lakásukban. Bandi a 40-es évek elején már az OMIKE zenekarában játszott, többek között Bartók Divertimentójának magyarországi bemutatóján 1942-ben, amit sajnos nem hallottam. Bandi akkoriban kezdett komponálni. Szonatinája a Bartók Divertimento hatását mutatja, a másik három fennmaradt zongoradarab (Siciliano, Menuetto, Burleszk) inkább Fauréra és Ravelre emlékeztet. Az biztos, hogy már legalább 18 éves volt, amikor írta őket. 1944-ben, a német megszállás után Bandit behívták munkaszolgálatra (azt hiszem, májusban), ahonnan nyáron (augusztusban?) engedték vissza. Jól emlékszem, leburnulva, a munkától megerősödve érkezett meg, engem örömeben a magasba emelt. Apánk feljegyzései szerint „november 29.-én vitték el a védett házból (akkori Wahrmann-utca), december 2-án a Józsefvárosi pályaudvaron vagonírozták, december 5-ről jött tőle egy levelezőlap Hegyeshalomról, azóta semmi hír róla”. (Én ezt a levelezőlapot sajnos nem találtam meg.) Csak jóval később tudtuk meg, hogy Buchenwald-ba vitték. Egy ottani ú.n. „Verlust-Liste” szerint 1945. március 1-én halt meg. Egy 1967 november 29.-én kiállított halotti bizonyítvány („Sterbeurkunde Sonderstandesamt Arolsen, Kreis Waldeck”) szerint viszont 1945 február 8-án, Ohrdrufban halt meg. Utóbbi okirat édesanyám jóvátételi eljárásának során készült. Bandi Ohrdrufban feltehetőleg kényszermunkát végzett. Halálának körülményeiről nem tudunk pontosat. Bátyám életével kapcsolatban a személyes emlékezés összeolvad a szüleimtől kapott információkkal. Nyolc éves voltam, amikor utoljára láttam Bandit, ő akkor már húsz éves volt. Nyilvánvaló, hogy a korkülönbség meghatározó szerepet játszott viszonyunkban. Nekem ma úgy tűnik, hogy nagyon szerettük, de alig ismertük egymást. Nem is igen volt alkalmunk sok időt együtt tölteni. De csellójátéka mély nyomokat hagyott bennem és úgy érzem, jelentős szerepet játszott zenésszé válásomban. 2005-ben komponált csellóversenymet az Ő emlékének szenteltem: „**in memoriam fratris**”.

Frumen László (született: 1903-ban) budapesti hegedűművész a 701/IX. munkaszolgálatos század tagjaként halt meg Budapesten, 1944. december 29-én.³⁵³ Nád

³⁵³ HDKE. *Magyar Közlöny* 1947/1219, 587329/1947. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-13848/.

(Nadelstecher) László ugyancsak az OMIKE zenekarában hegedült. A fiatal, tehetséges hegedűs a háború előtt Hubermannál is járt előjátszani.³⁵⁴ Valószínűleg munkaszolgálatban tűnt el.³⁵⁵ Az OMIKE keretén belül hegedült Máдай István (1897–1944/45?) hegedűművész is. Feleségével, Präger Gizella (1896–1944/45?) zongoratanárnővel deportálták őket 1944 novemberében.³⁵⁶ Nem tértek vissza. Lichtenberg Emil zenekarában – Budapesti Ének és Zenekar Egyesület – a profi muzsikusok között (Sándor Frigyes is koncertmestere volt egy ideig az együttesnek)³⁵⁷ számos amatőr zenész is játszott. Somló Péter amatőr csellista is részt vett az Akadémián évente megrendezésre kerülő oratóriumi hangversenyeken.³⁵⁸ Ő munkaszolgálatban pusztult el, testvére Somló Ági, amatőr brácsás Auschwitzban öreg édesanyja mellett maradt, mindkettőjüket a gázkamrába vitték.³⁵⁹ Az egyesület 22 tagja halt mártírhalált.³⁶⁰

Korányi György több mártírhalált halt hegedűsről, muzsikusról is beszámol:

[...] 1934-ben történt, hogy a mai Erkel Színház külön opera volt; színház, saját zenekarral. Megszüntették a zenekart, így egy komplett zenekar állás nélkül maradt [...] A *Schwartz Józsi*, aki kiváló kereskedelmi érzékkel megáldott ember volt, ezekből egy jó erős szalonzenekart állított össze. Egy *Hirsch Zoltán*³⁶¹ nevű, Hubaynál végzett ragyogó hegedűművész, aki a koncertmester volt a színházban, lett a koncertmester [...] Így az egész szezont a Weingrubernél a Tejcsarnokban játszottunk végig. A Weingruber egy nyári kávézó-teázó hely volt a Városligetben a Széchenyi fürdő mellett.

[...] 1940–ben már munkaszolgálatos voltam, hat hónapig Erdélyben. *Neumann Lacival* voltam együtt Erdélyben [...] Ő volt a Bor Dezső-féle Fővárosi Zenekarnak a koncertmestere.³⁶² Jómódú családból származott, volt egy szabolcsi szeszfőzdéjük is. A fiú nagyon jól hegedült. 1940 után eltűnt.

[...] A zsidó zenei élet kiválóságai tobzódtak itt [a *Musica Classica* nevű együttesben] [...] A zenekarban összebarátkoztunk egypáran, ott volt többek között *Steinger Andor*, egy nagyon érdekes figura. Soha nem végzett Akadémiát, csak a Konzervatóriumot. Miután rendkívül érzéki hangú hegedűs volt, kiment Franciaországba, és

³⁵⁴ Bodonyi István szíves közlése, 2010. január 23.

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ HDKE. ID 514804, ID 553659.

³⁵⁷ Breuer János szíves közlése, 2009. április 7.

³⁵⁸ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

³⁵⁹ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6.

³⁶⁰ Kun Imre: *30 év művészek között. Egy hangversenyrendező naplója*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965). 165.

³⁶¹ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei* című könyvében Hirsch József néven.

³⁶² *Hang-szálak. Nemzeti Filharmonikus Zenekar. 1923–2008*. (Budapest: Kovács Géza, 2008) 90.

a Côte d' Azure-ön, a francia aranyparton az egyik mulatóban volt egy 17 tagú jazz és szalonzenekara. Elrontva a neve szerepel a Nemzeti Filharmonikusok kiadott albumában, csak a neve, az is rosszul. Steinger Bandi kitűnő technikájú hegedűs volt. Hazajött a mamáját meglátogatni és többé nem engedték ki az országból. A Bandi nem esett kétségbe. Volt akkor az Operának egy dr. Perényi [Sándor]nevű csellistája, aki amellet, hogy kitűnő csellista volt, nagyon jó szervező is volt. Ő szerzett neki a Margitszigeten állást. Ott is csupa olyan szalonzenekar játszott, ahol volt Hubay növendékek voltak az első hegedűsök, többnyire zsidók. Steinger Bandit is elvitték Borba, az első csoporttal, amit majdnem teljesen kiirtottak. Még Szentkirályszabadjáról értesítette a feleségét, aztán többé semmi... Nem jött vissza. A feleségéhez elmentem látogatóba, sikoltva rohant ki, azt hitte, hogy a Bandi megérkezett. Csalódottan látta, hogy csak én vagyok. Egy hétre rá öngyilkos lett, meghalt. [...]

Térei (Schőner) Miklós együtt végezte a Főiskolát Lukács Palival, olyan jellegtelen hegedűsök voltak, hogy fel se tűntek. Ellenben amikor elkezdtek brácsázni, egy álomvilág volt, olyan gyönyörűen játszottak. Ennek a Schőner Miklósnak az anyja zongoratanárnő volt. Itt laktak a Szüret utca és Hegedűs Gyula (akkor Csáki utca) utca sarkán, a harmadik emeleten egy nagy négyszobás lakásban. A szobákat egybe lehetett nyitni és zongora is volt természetesen. Amikor már a zsidóknak sehol sem lehetett szerepelnie, elhatároztuk, hogy házi koncerteket rendezünk. Schőner papa egy rendkívül jómódú festékgyáros volt, ő gyártotta a kromofágot, képzelheti, hogy mit keresett. Ragyogóan sikerültek a koncertek, telt házzal játszottunk. Már amennyi egy ilyen négyszobás lakásba befér. Olyan sikerünk volt, hogy az ötödik alkalommal a Magyar Királyi Rendőrség politikai osztálya Schőner bácsit majdnem lecsukta, végül pénzbüntetést kapott. Abba kellett hagyni. Térei Miki, mint kikeresztelkedett zsidó, egy ideig megúsza a behívót. Aztán behívták őt egy fehér karszalagos századba. Kétféle munkaszolgálatos létezett. A sárga, az volt a szín zsidó, a fehér a kikeresztelkedett. Volt egy ilyen század, amelyik a Vár kertészetben dolgozott. Tehát naponta hazajárhatott aludni. Egy szép napon bevagonírozták ezt a századot, és szőrén-szálán eltűntek. Térei Miki soha nem került elő. A felesége egy ideig az Operánál volt korrepetitor. [...]

A zenei élet másik nagy vesztesége *Fischer Pál* volt. Híres hegedűtanár volt. Én is tanultam egy évig nála. A Pozsonyi úton lakott, Rados Dezsővel egy időben tanított, de nem a Fodor zeneiskolában, hanem maszekban. Fischer Palival még találkoztam 1944. novemberében a Tutaj utcai iskolában. Ott gyűjtötték össze a svájci védlevéllel rendelkező századot. Palinak mondtam, hogy gyere velem. Mondta, hogy nem, inkább maradok a régi bajtársakkal. 40-44 éves volt. Ő elpusztult, én megmaradtam. [...]³⁶³

³⁶³ Bársony Péter: *Interjú Korányi Györggyel*. (Budapest, 2009. június 25.).

A karmesterek közül megölték Bermann Ferencet és Erdősi Lászlót – az OMIKÉ-ben operettek és operákat vezényeltek³⁶⁴ – Káldi Lászlót,³⁶⁵ Kádár Mihályt,³⁶⁶ Molnár Györgyöt.³⁶⁷ Nemes János karmester (1918–1944) Siklós Albert és Unger Ernő tanítványa volt a Zeneakadémián.³⁶⁸ 1938-ban Bruno Walter növendéke Párizsban,³⁶⁹ majd 1940 és 1941 között az Operában Sergio Failoni asszisztenseként működött.³⁷⁰ Ebben az évben, mint betanító karmester is dolgozott a Szegedi Színházban.³⁷¹ Felesége Varjas Anna zongoraművésznő volt, együtt deportálták őket előbb az óbudai téglagyárba, majd Nyergesújfaluba, ott elválasztották őket.³⁷² Nemest 1944-ben ölték meg, szülei öngyilkosok lettek.³⁷³ Strasser István karmester munkaszolgálatban vesztette életét – az ő vezényletével mutatta be Bartók az I. zongoraversenyt Prágában és Bécsben.³⁷⁴ Bartók annyira elégedett volt vele, hogy dedikálta a karmester partitúráját.³⁷⁵ Lichtenberg Emil, a nagytudású, idős karnagy, az Operaház első korrepetitora az Újlipótvárosban bújkált. Volt inasa jelentette fel. A kitérő nyilasok helyben, a ház kertjében lőtték le.³⁷⁶ Fleischer Antal operaházi karnagy Felsőerdősor utcai lakásán a háború előtt kamarazenei esteket tartott, ahol a zenei élet kiválóságai léptek fel, prominens közönség előtt.³⁷⁷ A zsidótörvények bevezetése után Fleischert előbb munkahelyéről az Operából bocsátották el, majd megfosztották lakásától, könyveitől, kottáitól, zongorájától.³⁷⁸ A háború üldözései után 1945 októberében halt meg mellhártyagyulladásban.³⁷⁹ Énekesek közül Basa Istvánt,³⁸⁰ dr. Győri Pált,³⁸¹ a prágai zenei életből hazakényszerült³⁸² Pál Jenőt,³⁸³ Szabó Ilonkát,³⁸⁴ Flesch Imrét,³⁸⁵ Komlóssy

³⁶⁴ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 66, 78.

³⁶⁵ Molnár: „Muzsikus Vértanúink”. 6.

³⁶⁶ Tiszay Andor: „Az elfelejtett Justus György”. In: Czigány: *Munkásének*. 42.

³⁶⁷ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³⁶⁸ Horák: *A magyar értelmiség veszteségei*. 125.

³⁶⁹ Uo.

³⁷⁰ Uo.

³⁷¹ Sándor János: *A szegedi színjátszás krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883-1944*. (Szeged: Bába Kiadó, 2003) 594.

³⁷² Horák Magda szíves közlése, Varjas Annával a kilencvenes évek végén készített interjúja alapján. 2010. augusztus 28.

³⁷³ Uo.

³⁷⁴ Breuer János szíves közlése, 2009. április 7.

³⁷⁵ Uo.

³⁷⁶ Szebenyi János szíves közlése, 2010. január 6. Lichtenberg Emil életrajzát lásd: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon*.

³⁷⁷ Németh Amadé: *Fleischer Antal*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1972).

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ Németh Amadé: *Fleischer Antal*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1972).

³⁸⁰ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³⁸¹ Uo.

³⁸² Horák: *OMIKE*. 494.

³⁸³ Lásd: *Az OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

Emmát (1881–1944),³⁸⁶ Pusztai Sándort (1885–1945?),³⁸⁷ Salamon Miklóst,³⁸⁸ a Városi Színház magánénekeseit:³⁸⁹ Bálint Bélát és Szirmai Vilmost,³⁹⁰ Weiner László testvérét, Weiner Györgyöt³⁹¹ ölték meg. Ladányi Ilonka deportálásban szerzett betegségben halt meg.³⁹² Kara (Krausz) Imre³⁹³ (1906–1945) budapesti operaénekest és Szánthó István³⁹⁴ (1914–1944) székesfehérvári (nagykanizsai?)³⁹⁵ operaénekest Borba vitték munkaszolgálatra. Kara utolsó tábori lapját 1944. augusztus 15-én írta. 1945 januárjában szemtanúk Oranienburgban látták, utána eltűnt.³⁹⁶ Szánthó először a „Berlin” táborba³⁹⁷ került, majd 1944 szeptember közepétől Bajára. 1944. október 28-án Szentkirályszabadján látták utoljára.³⁹⁸

A zseniális operaénekest, ifj. Ney Dávidot³⁹⁹ a koncentrációs táborban szerzett flecktífusz pusztította el 1945 májusában.⁴⁰⁰ Fekete Miklósné Kemény (Schwarcz) Magdolna

---

³⁸⁴ Szabó Ilonka operaénekesnő (1911–1945) Budapesten, a I. kerületi Donáti utca 49. számú ház első emeleti erkélyes lakásában lakott férjével Hivess Henrikkel. Együtt csatlakoztak az ellenálláshoz, Kiss János altábornaggyal és a Magyar Fronttal álltak kapcsolatban. Pályáját a Mátyás–templom énekeseként kezdte, majd 1934-től az Operaház tagja volt. Rendkívül finom hangjával, lényének bájával és jó színészi képességével számos drámai és lírai koloratúrszoprán főszerep egyedülálló megformálójaként aratott sikereket. Az énekesnőt 1945 elején üzenetközvetítés közben elfogták és a közelben lévő, jelenlegi nevén Szabó Ilonka u. 2–4 alatti SS főhadiszállásra vitték. A nyolchónapos terhes Szabó Ilonka a kínzásokba belehalt, holtteste sokáig az utcán hevert. Sírja a Farkasréti temetőben van. In „Adalékok a Víziváros történetéhez 1–2”. (Budapesti Városvédő Egyesület: Bp, 1991).

³⁸⁵ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³⁸⁶ Horák: A magyar értelmiség veszteségei. 111.

³⁸⁷ Horák: A magyar értelmiség veszteségei. 133.

³⁸⁸ Lásd: Az *OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³⁸⁹ Horák: *OMIKE*. 494.

³⁹⁰ Lásd: Az *OMIKE Művészakció mártírjai* emléktáblát a Goldmark-teremben.

³⁹¹ Korányi György szíves közlése, 2009. június 25.

³⁹² Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai*. (Budapest: Móra kiadó, 1982) 280.

³⁹³ HDKE. Áldozatok adatlapja /B-50./.

³⁹⁴ HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/185, 7078/1949. Nagykanizsai Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. *Síralmaink 1944-1945*.

³⁹⁵ Lásd: Uo. nem biztos a születési hely.

³⁹⁶ HDKE. Áldozatok adatlapja /B-50./.

³⁹⁷ A Bor és Žagubica közötti 30 kilométeres szakaszon létesített munkaszolgálatos táborok között (pl. „München”, „Bregenz”, „Graz” stb) a „Berlin” tábor volt a legnagyobb. In: Braham, Randolph L.: *A népiirtás politikája. Holocaust Magyarországon*. (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 339-340.

³⁹⁸ HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/185, 7078/1949. Nagykanizsai Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. *Síralmaink 1944-1945*.

³⁹⁹ Molnár Antal: „Muzsikus vértanúink”.

⁴⁰⁰ Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 24.

énekesnőt a budapesti Weiss Alice kórházban újszülött csecsemőjével együtt megölték.⁴⁰¹ Sopronban, 1945 márciusában a nyugat-magyarországi erődítő kényszermunka alatt halt meg Hirsch Ilona zenetanár és Sas Zsigmond énektanár,⁴⁰² a kőszegi téglagyárban 1944 decembere és 1945 márciusa között egy Mittelman nevű zenész,⁴⁰³ Ásványrárón Hoffmann Pál csellóművész, zenetanár,⁴⁰⁴ mind a négyen budapestiek. Garai Frigyes⁴⁰⁵ (született: 1915 körül) és Heisler Ferenc (született: 1914-ben)⁴⁰⁶ budapesti, Grünwald Sándor (született: 1898 körül) diósgyőri származású kispesti zenész⁴⁰⁷ is munkaszolgálatban halt meg ismeretlen helyen. Heisler 1943-44-ben tűnt el Ukrajnában.⁴⁰⁸ Weisz Sándor (1920–1944) budapesti zenész előbb Ercsibe, majd Borba, a Berlin táborba került munkaszolgálatra. Pancsován látták utoljára.⁴⁰⁹ Bihari Teréz (1896–1944) szegedi születésű budapesti zenetanárt november 15-én hurcolták el, eltűnt.⁴¹⁰ Zongoristák közül Adler Tibort,⁴¹¹ Bálint Tibort, Sammler Sándort és Eiser Györgyöt – ők mindannyian az OMIKE koncerteken is közreműködtek⁴¹² – Schneller Györgyöt⁴¹³ hurcolták el. Schneller 1922. június 19-én született, a Zeneakadémia zongoraszakos növendéke volt,⁴¹⁴ ugyanúgy, mint Turán Aurél zongorista, aki munkaszolgálatosként veszítette életét.⁴¹⁵ Lantos Endre (1924–1944) zongoraművészt a nyilasok gyilkolták meg Budapesten.⁴¹⁶ Grosz Sándorné Vogel Magdolna⁴¹⁷ (1911/12?–1944) és Gombosi Józsefné Bogyó Erzsébet⁴¹⁸ (1880–1944)

⁴⁰¹ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-12117/.

⁴⁰² Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 33.

⁴⁰³ Uo. 28.

⁴⁰⁴ Hoffmann Pál csellista 1892-ban született, Nyíregyházán. Tanulmányait a Zeneművészeti Főiskolán végezte, Kerpely Jenő osztályában. Koncertezett Budapesten, vidéken és külföldön is. 1922-ben a Zeneakadémián, 1923-ban a Vigadóban és 1934-ben ismét a Zeneakadémián volt önálló hangversenye. A Budai Zeneakadémia tanára volt. In A magyar muzsika könyve, Budapest 1936. valamint Holocaust füzetek, 1996/6 (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, 1996) 19.

⁴⁰⁵ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-11523/.

⁴⁰⁶ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-3829/.

⁴⁰⁷ HDKE. Áldozatok adatlapja /A-9138/

⁴⁰⁸ HDKE Áldozatok adatlapja /A-3829/.

⁴⁰⁹ HDKE Áldozatok adatlapja /B-79/.

⁴¹⁰ HDKE *Magyar közlöny* 1948/57, 580525/1948. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvánító végzése. Dunainé Bognár Júlia - Kanyó Ferenc: *A második világháború szegedi hősei és áldozatai.* (Szeged, 1996).

⁴¹¹ Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei.* 55. Lásd. *Függelék VIII.* képek.

⁴¹² Horák Magda: *A magyar értelmiség veszteségei.* 61, 75.

⁴¹³ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁴¹⁴ A Zeneakadémia Irattára. Anyakönyv 1939/40.

⁴¹⁵ Dr. Tyrnauer János szíves közlése, 2010. május 10.

⁴¹⁶ HDKE Áldozatok adatlapja /A-13185/.

⁴¹⁷ HDKE Áldozatok adatlapja /A-615/.

budapesti zongoratanárnóket Budapesten ölték meg. Hirschl Ilma budapesti zenetanárt 1944 novemberében deportálták, Bergen-Belsenben halt meg.⁴¹⁹ Fahidy H. Lajosné Schwarz Katalin⁴²⁰ (1907–1944) budapesti zongoratanárnő és özv. Agulár Árpádné Braun Teréz⁴²¹ (1898–1944) rákospalotai zongoraművész-tanár is Bergen-Belsenben pusztultak el. Dr. Tarján Tiborné Steiner Erzsébet budapesti zongora- és énektanárnőt 1944 novemberében deportálták, 1945 tavaszán halt éhen Mauthausenben.⁴²² Ábrahám Oszkárné Pór Ilona (1890–1945?), zólyomi születésű budapesti zongoratanárnő tanulmányait a Nemzeti Zenedében végezte. 1913-tól zeneiskolájában zongorát tanított. Ismeretlen helyen eltűnt.⁴²³

---

⁴¹⁸ HDKE Áldozatok adatlapja /A-11145, A-12868/.

⁴¹⁹ HDKE ID 720651.

⁴²⁰ HDKE Áldozatok adatlapja /A-4099/.

⁴²¹ HDKE *Magyar közlöny* 1947/55, 7630/1946. Újpesti járásbíróság holtta nyilvánító végzése, HDKE Áldozatok adatlapja /A-4860/.

⁴²² HDKE 1120188.

⁴²³ HDKE ID 67473, valamint A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

A zongorista Szendy Lajosnak egy cigarettatárca miatt kellett meghalnia:

Szendyt, a legnépszerűbb zongorista-humoristát Pestszentimrén gyilkolták meg a nyilasok. A munkatáboros század tagjai egy cigarettatárcát adtak ajándékba egy emberséges keretesnek. (Mert ilyenek is voltak, igaz, hogy csak kevesen...) A nyilasok megtudták, megjelentek a munkatáborban és érdeklődtek: ki adta át a cigarettatárcát. Annak ellenére, hogy tízen voltak az ajándékozók sorában, a bátor Szendy Lajos jelentkezett. Nyomban agyonlőtték.⁴²⁴

Reiner Mária zongoraművésznő Faragó György magántanítványa volt.⁴²⁵ Egy védett házban lakott szüleivel és testvérével Budapesten. Az egész családot közvetlenül a felszabadulás előtt lőtték a Dunába a nyilasok.⁴²⁶ Deutsch Jenő a Zeneakadémia évkönyvei szerint az 1930/31-es tanévben II. évfolyamos orgona szakos növendék, majd az 1933/34-es tanévben IV. évfolyamos orgona szakos hallgatóként fél tandíjmentességet kapott. Életéről keveset tudunk. Bartók tanítványa volt, népzenei leírásokban segédkezett neki. A 27 egynemű kar először az ő kézírásában jelent meg.⁴²⁷ Mielőtt véglegesen elhagyta Magyarországot, Bartók beajánlotta Kodálynak a fiatal, tehetséges muzsikust. Kodály oldalán Deutsch népzenei fonográf felvételek lekottázásával a népzene kutatásban jelentős szerepet vállalt. Az OMIKE Művészakció keretében, mint zongorista lépett fel 1939 és 1942 között. 1940-ben Bartók szerzői esten működött közre.⁴²⁸ Kodály Zoltán 1944 októberében őt és Weiner Lászlót is próbálta megmenteni az elhurcolástól, de nem járt sikerrel.⁴²⁹ Szintén Bartók tanítvány volt Hevesi Piroska (1894–1944) is.⁴³⁰ A zongoraművésznő Berlinben is tanult az egykori Liszt növendéknél, Lhevinnél. Hevesi Piroska játszott először Schönberget Magyarországon.⁴³¹ Testvére a Tanácsköztársaságban helyettes-népbiztosi szerepet vállalt, ezért – bár ő személy szerint sosem politizált – el kellett menekülnie Kolozsvárra.⁴³² Sokszor próbált visszatérni Pestre,

⁴²⁴ Palásti László: „Akik véresen buktak le a színpadról...”. *Képes Figyelő*. 1946 december 21.

⁴²⁵ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. január 14.

⁴²⁶ Pozsgai Gézáné-Víg Márta: Emberek az embertelenségben. Kunhegyesi helytörténeti füzetek. (Kunhegyes: 2004) 279.

⁴²⁷ Breuer János szíves közlése, 2010. március 17.

⁴²⁸ 1941 március 26-án. Breuer János szíves közlése jegyzetei alapján. 2010. október 28.

⁴²⁹ Legány Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1982) 168.

⁴³⁰ D. Dille (szerk.): *Documenta Bartókiana. Heft 3*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968) 92.

⁴³¹ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

⁴³² Uo.

de nem engedték fellépni.⁴³³ Visszaemlékezések rendkívüli zenei tehetségéről és intelligenciájáról számolnak be.⁴³⁴ 1944-ben két fiával együtt ölték meg Auschwitzban.⁴³⁵

Kadosa Pál több zongorista növendéke is a holokauszt áldozatává vált. Egyikük, Forgács Pál munkaszolgálatosként Ukrajnában pusztult el.⁴³⁶ Goldmark Péter a nagy zeneszerző, Goldmark Károly leszármazottja is zongorázni tanult Kadosánál.⁴³⁷ A tehetséges gyermek 13-14 éves korában, deportálásban halt meg.⁴³⁸ Klein (Kadosa) Éva Szatmári Tibor zongorista növendéke, Kadosa iránti tiszteletből vette fel a vezetéknévét.⁴³⁹ Szintén deportálták.⁴⁴⁰ Lustig Magdolna tehetséges zongorista, Székely Arnold növendéke volt. Akkor 8 éves kislányból világhírű hegedűművész, pedagógus lett. Pauk György így emlékezik édesanyjára:

Zenész családból származom. Anyám, Lustig Magdolna együtt tanult Fischer Annie-val a Zeneakadémián Székely Arnold növendékeként. Sajnos anyámat elvitték a nyilasok '44 októberében és többet nem is tudok róla, csak hogy meghalt valamelyik munkatáborban, mielőtt még Auschwitzba szállították volna. Anyám főleg kamarazénét játszott és tanított. Emlékszem, hogy mint szemtelen kisgyerek sokszor a másik szobából kritizáltam némely partnerét, hogy hamisan játszanak. Egyszer az egyik meg is ütött (teljes joggal...). Azt is tudom nagymamámtól, hogy anyám előjátszott egyszer Bartóknak, aki nagyon meg volt elégedve játékával, annak ellenére, hogy nagyon szigorú embernek ismerték, aki nem szeretett dicsérni. Sajnos, hogy anyám élete ilyen tragikus körülmények között fejeződött be, ki tudja, mi lett volna belőle, ha megmarad. Különben apám és nagyszüleim is elpusztultak a holocaustban. Egy nagymama nevelt fel igen nehéz körülmények között.⁴⁴¹

A dzsesszvilág is számos jelentős művészt veszített el a vészkorszakban. Lakos Tibor (1903–1945) a világhírű Mocsányi–Lakos énekduó tagja, Budapesten született. Berlinben

⁴³³ Uo.

⁴³⁴ Ziegler Márta levele Bartóknak In: D. Dille (szerk.): *Documenta Bartókiana. Heft 3* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968) 92.

⁴³⁵ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

⁴³⁶ Breuer János: *Tizenhárom óra Kadosa Pállal.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1978) 33.

⁴³⁷ Uo. 128.

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ Uo. 69.

⁴⁴⁰ Uo.

⁴⁴¹ Pauk György szíves közlése, 2009. szeptember 23.

működtek, 1928-ban hangosfilm is készült velük.⁴⁴² Több száz lemezt készítettek.⁴⁴³ Barthban halt meg munkaszolgálatosként.⁴⁴⁴ Víg (Voglhut) Miklós (1898–1944) népszerű dzsesszénekes volt,⁴⁴⁵ őt a nyilasok lőtték 1944. december 19-én a Dunába.⁴⁴⁶ Szamosi Endre (Buli) (1908-1943) a „magyar Charlie Parker”, szaxofonos, különleges improvizációs készséggel rendelkezett.⁴⁴⁷ 1941-ben készült első lemezfelvétele az Odeonnál, a háború során szintén eltűnt Weidinger Ede zenekarával.⁴⁴⁸ Orlay Chappy zenekarának is tagja volt.⁴⁴⁹ Részt vett az OMIKE több rendezvényén is.⁴⁵⁰ Weisz József (Api) (1910–1944) dobos ismert sztárja volt a könnyűzenei életnek. A budapesti Moulin Rouge-ban Orlay Chappy zenekarával játszott, valamint tagja volt a Moulin Band-nek és a Parisien Grill Band-nek is.⁴⁵¹ 1944. október 15-én halt meg Ágfalván munkaszolgálatosként.⁴⁵² Fonó Frigyes (1897–1945) budapesti szövegíró, zeneszerző, zenekarvezető, Somogyi Mór zeneiskolájában tanult zongorázni, majd a Zeneművészeti Főiskolán ütőhangszer szakon végzett.⁴⁵³ Mint zenekari tag és mint saját zenekarának vezetője Budapesten és külföldön koncertezett. Tagja volt a Szövegírók és Zeneszerzők Szövetkezetének.⁴⁵⁴ Türkheimben halt meg.⁴⁵⁵

Az alábbi történetet Csányi Attila dzsesszkutató osztotta meg velem:

1943 táján a Margitszigeten sok szórakozóhely működött. Az egyik ilyenben játszott a népszerű dzsesszmuzsikus, Schenkelbach Fülöp (Filu). A második zsidótörvény életbelépése után már nem mert játszani, de társai, a Parisien Grill nevű elegáns szórakozóhely zenekara minden este fellépett. Schenkelbach a Hajógyár magasságában

⁴⁴² Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

⁴⁴³ Simon Géza Gábor: *Magyar Jazz történet* (Budapest: Magyar Jazzkutató Társaság, 1999) 73-76.

⁴⁴⁴ HDKE. *Magyar Közlöny* 1949/35, 580484/1949. Budapesti Központi Járásbíróság holtta nyilvántató végzése. ZSL XX-C-4 Barth-ban elhunyt deportáltak névjegyzéke.

⁴⁴⁵ Lásd: Wikipedia. 2010. március 1.

⁴⁴⁶ HDKE. *Kivel mi történt?* Riportlexikon. 1945.

⁴⁴⁷ Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ Uo.

⁴⁵⁰ Horák: *OMIKE*.

⁴⁵¹ Kármán Sándor: „Egy legendás dobos: Weisz Api.” *Dobos Magazin* 2002. december in http://www.drummuseum.hu/cikkek_m.php?a=k&id=7, 2010. július 12.

⁴⁵² HDKE Áldozatok adatlapja /A-3702/.

⁴⁵³ A magyar muzsika könyve, Budapest 1936.

⁴⁵⁴ Uo.

⁴⁵⁵ HDKE ID 103092.

egy uszályon bújkált. Muzsikustársai minden este zárás után kimentek hozzá, és a napi borraló ráeső részét odaadták neki.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁶ Csányi Attila szíves közlése, 2010. február 21.

II. FEJEZET

Zenei élet és a zsidótörvények

A Zeneakadémia

Az 1920-ban bevezetett *numerus clausus* és a Tanácsköztársaság után feltámadó antiszemita közhangulat miatt zsidó fiatalok külföldi, Bécs, Prága, Párizs de elsősorban Berlin és Lipcse egyetemeire menekültek.⁴⁵⁷ A Budapesti Tudományegyetem izraelita vallású hallgatóinak száma 1915 és 1919 között 11 607 fő volt, az összlétszám (34 367 fő) mintegy harmada. 1920–1924 között 2393 főre csökkent a zsidó vallású diákok száma, míg az összlétszám (30 767 fő) csak kis mértékben változott. A Műegyetemen 1915–1919 között az 12 564 diákból 3803 fő volt zsidó vallású, 1920–1924 között az egyébként növekvő hallgatói létszámból (17 348 fő) már csak 1465 fő. Az összes egyetem – beleértve a művészeti (Festészeti-, Színművészeti Főiskola) főiskolákat is – közül messze a Zeneakadémián volt a legnagyobb a zsidó vallású hallgatók aránya. 1915 és 1919 között 2645 növendék⁴⁵⁸ közül 1197 volt izraelita, a teljes növendék létszámnak majdnem a fele. 1920–1924 között 711 főre csökkent a zsidó zeneakadémisták száma, igaz, az összlétszám is 2186 főre apadt.⁴⁵⁹ 1920-ban Dohnányit, Kodályt és Bartókot tanácsköztársaságbeli szerepvállalásuk miatt ideiglenesen félreállították. Az új igazgató, Hubay Jenő befolyása, tekintélye miatt a húszas-harmincas években a faji megkülönböztetés a Zeneakadémián nem volt. Egészen a negyvenes évek elejéig, egy-két kivételes esettől⁴⁶⁰ eltekintve nem volt jellemző az erőszakos atrocitás sem a Zeneakadémia épületében a Zeneakadémián tanuló zsidó diákokkal szemben.

⁴⁵⁷ Kroó György: *Szabolcsi Bence*. (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1994). 124–125.

⁴⁵⁸ Az adatok természetesen nem jelentik az egy tanévre jellemző pontos növendékszámot. Ezek a nagy számok egyrészt a statisztikai vizsgálódás módszere miatt jelennek meg, másrészt a Zeneművészeti Főiskolán akkoriban egységes, komplex rendszer magába fogadta a növendékeket az alsó fok elejétől egészen a felsőfok végéig.

⁴⁵⁹ Karády Viktor adatai az említett egyetemek évkönyveiből.

⁴⁶⁰ Mura Péter említi, hogy emlékezete szerint a harmincas évek végén történt, hogy „ébredő magyar” fiatalok egy csoportja behatolt a Zeneakadémia épületébe, hangszereket és berendezési tárgyakat törtek össze. Murát néhány társával együtt elbújtatták az épület X. termében. Az őket kereső huligánoknak azt mondták, hogy nők és gyermekek vannak a teremben, így oda nem mentek be. Breuer János zenetörténész meséli, hogy egy másik alkalommal Kerpely Jenőt, a világhírű Waldbauer-Kerpely vonósnegyes tagját is megverték, mert zsidónak nézték. 2009. június 9.

1933-ban a németországi események hatására az ott dolgozó, tanuló, letelepedett magyar zsidó származású muzsikuskok visszatértek Magyarországra. Ekkor jött vissza például Magyarországra Pártos Ödön is, aki szólístaként, koncertmesterként 1927-1933 között a német zenei élet kiválóságai közé tartozott. 1938-ban emigrált Bronislaw Huberman meghívására immár végleg Palesztinába.⁴⁶¹ Az akkor alakuló Palesztin (később Izraeli) Filharmonikusok Toscanini és Huberman irányításával a Kelet- és Közép-Európa legjobb zsidó zenészeit próbálták kimenekíteni az egyre fenyegetőbb náci veszély elől.⁴⁶²

1934-től a következő igazgató, Dohnányi Ernő is megpróbált a politikai nyomásnak ellenállni, de a helyzetből adódóan erre egyre kevesebb módja nyílt. A Zeneakadémia évkönyveiből megtudhatjuk, hogy 1934-től kezdve folyamatosan csökkent a zsidó származású hallgatók létszáma. A csökkenő tendenciát még az 1939/40 tanévben bevezetett új, megfogalmazásában a bürokrácia tudatos irányultságát jelző „zsidónak számít” kategória sem változtatta meg. Ez a kategória eredeti funkcióját veszítve meg is szűnt 1943-ban.

	1933/34	1939/40	1940/41	1941/42	1942/43	1943/44	1944/45
római katolikus	344	362	401	427	446	564	401
zsidó	206	100	74	53	31	32	25
zsidónak számít	-	19	15	6	1	-	-
református	81	79	88	83	84	110	88
evangélikus	43	46	47	54	48	56	44
görög katolikus	3	5	3	2	6	8	6
görög keleti	-	-	1	1	2	8	4

⁴⁶¹ Brockhaus Riemann: *Zenei Lexikon*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1985) 81.

⁴⁶² <http://www.ipoc.it/eng/About/History.aspx>, 2010. július 25.

unitárius	1	2	4	3	2	4	3
anglikán	1	-	-	-	-	-	-
örmény katolikus	-	-	-	-	-	1	-
egyéb	-	2	2	3	-	-	-

A politikai légkör egyre szorongatóbbá vált, de bizonyos értelemben a budapesti Zeneakadémia, a magyar zenei élet egy ideig védett sziget volt a zsidó származású muzsikusoknak. A magyar zenész társadalom többsége példás módon bánt a társadalomból kirekesztettekkel. Szép példája a muzsikusok egymás közötti szolidaritásának, hogy a hegedűs Garai Györgyöt, aki akkor a Székesfővárosi Zenekar⁴⁶³ koncertmestere volt, a zavaros években eldugták a brácsaszólamba, így mentették meg az üldöztetéstől.⁴⁶⁴ Nádasy Kálmán aktív közreműködésével az Operaház hatalmas pincerendszerében bújtattak embereket, katonaszökevényeket és zsidókat egyaránt. A lejáratnál kifüggesztettek egy vörös keresztes táblát, miszerint lent tifuszos betegek vannak. A nyilasok jobbnak látták nem lemenni.⁴⁶⁵

Bárdos Lajos bújtatott embereket, saját maga és családja életének kockáztatásával.⁴⁶⁶ Ferencsik János albérletében bújtatta Devecseri Gábort, Huszár Klárát és másokat.⁴⁶⁷ Többek között Zathurecky Ede – Dohnányi után 1943-tól a Zeneakadémia igazgatója⁴⁶⁸ –, Kodály Zoltán, Sergio Failoni és Ferencsik János⁴⁶⁹ is rendszeresen látogatta az OMIKE és Hollán Ernő utcai kultúrterembeli hangversenyeket, bátran kiállva az embertelen időkben is a zsidó származású zenészek mellett.⁴⁷⁰ Az alábbi történetet Mura Péter mesélte:

⁴⁶³ A későbbi ÁHZ, Nemzeti Filharmonikusok.

⁴⁶⁴ Konrád György és Márta szíves közlése, 2009. június 10.

⁴⁶⁵ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

⁴⁶⁶ Arányi Aschner György szíves közlése, 2010. március 24.

⁴⁶⁷ Breuer János szíves közlése, 2010. október 28.

⁴⁶⁸ Zathurecky Ede 1944-ben állítólag autóval ment egy munkaszolgálatos oszlop után, amelyben a nagy pedagógus és zeneszerző, Weiner Leó haladt. Őt az utolsó pillanatban sikerült megmentenie. Konrád György és Márta szíves közlése, 2009. június 10.

⁴⁶⁹ Kerekes István: *Volt egyszer egy magyar karmester. Somogyi László és kora. Mura Péter visszaemlékezése.* (Budapest: Xynmios, 2005): 249.

⁴⁷⁰ Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

[...] A Zsidó Hitközségnek egy kultúrterme volt a Hollán Ernő utcában és nekem is ott volt az első koncertem még 1943 tavaszán! [...] A következő szezonban ismét kaptam koncertlehetőséget. Debussy két táncát tűztem műsorra többek között, de sehol nem találtam (a partitúrában szereplő) hárfát; nem volt se égen se földön. Reiner Karcsi játszott végül a hárfa szolamát – zongorán. Később Reiner Károlynak hívták, és Henryk Szeryngnek volt sokáig zongorakísérője. Bach a-moll hegedűversenyét játszott a fiatal osztálytársunk a Nemzeti Zenedéből, Weiner I. Divertimentója is volt. Leó bácsi is eljött erre a koncertre. És még Starker Jancsi játszott, Couperin *Pieces en concert* című darabját. [...] Ez a második koncertem 1943 őszén volt, vezényelni ekkor már Ferencsik Jánoshoz jártam, a Nemzeti Zenedébe. Ezelőtt a koncert előtt történt nem sokkal, hogy Ferencsik, miután külföldön vezényelt valahol, hazajött és kérdezte, ki-mit hozott órára. Mondtam, hogy én egy koncertműsort.

Na tessék, mindjárt egy egész koncert-műsort! - nevetett Ferencsik.

Igen – mondtam – a Hollán Ernő utcában lesz hamarosan hangversenyem. És szeretném, ha a Tanár úr is eljönne és meghallgatná.

Ferencsik egy cseppet sem lepődött meg:

Jó eljövök, csak hozzál jegyet. –

Csakhogy ezekre a koncertekre nem volt jegyárúsítás; csak a Zsidó Hitközség tagsági igazolványával lehetett bemenni. Elmondtam ezt Ferencsiknek.

Akkor szerezzon tagsági igazolványt! – mondta erre, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne.

Ott volt az órán az órán egy másik tanítványa, Soltész Lajos is, akivel Ferencsik „*per-tu*” volt. Meglepődve kérdezte:

János, te *tag* leszel a pesti zsidóknál?! –

Igen – mondta Ferencsik – Tudod, ha Clemens Krauss, a náci karmester kezet foghatott a Székely Miskával, akkor én lehetek *dísztag* a pesti zsidóknál! –

Így történt, hogy ott ültek a koncertemen a Hollán utcában, Ferencsik János és Somogyi László, a korábbi és akkori karmester-tanáraim, egymás mellett. Mind a kettő büszkélkedett, hogy az ő tanítványa vagyok. [...] ⁴⁷¹

---

⁴⁷¹ Kerekes István: Volt egyszer egy magyar karmester. Somogyi László és kora. Mura Péter visszaemlékezése. (Budapest: Xynmios, 2005): 249.

A Zeneakadémia vezetése látszólag együttműködött a kormányzattal, valójában passzivitással és elnéző viselkedésével szabotálta a felülről érkező parancsokat, intézkedéseket. Dohnányi miatt nem került sor 1938-ban a Turul Szövetség által a kulturális élet árszabályozása céljából szorgalmazott zenészkamara felállítására.⁴⁷² Valószínűleg sejtése volt róla, mit jelenthetett volna egy ilyen szervezet létrehozása, hiszen Németországban Richard Strauss elnökségével és Wilhelm Furtwängler alelnökségével a Reichsmusikkammer már 1933-ban megalakult.⁴⁷³ 1941-ig tartott az időszak, ameddig Dohnányihoz – tekintélye és nemzetközi hírneve miatt – nem mertek nyúlni, így a zsidó származású muzsikusok viszonylagos biztonságban voltak Budapesten. Ez voltaképp egyedülálló volt Európa másrészt szövetséges, vagy általuk megszállt felén. 1941-ben viszont nyílt kenyértörésre került sor Dohnányi Ernő és a kultuszminister Hóman Bálint között. Mivel Dohnányi a régebben kinevezett, zsidó származású tanárok elküldéséről hallani sem akart, Hóman követelte, hogy a két órás tanárt, Major Ervint és Faragó Györgyöt távolítsák el a Zeneakadémia tanári gárdájából.⁴⁷⁴

A párbeszéd rövid volt: „Faragó a magyar nemzeti kultúra egyik legnagyobb értéke” – mondta Dohnányi. „Sajnálom, háború van, kulturális szempontokat nem vehetünk figyelembe.” – mondta a kulturális miniszter. „Ha ez így van, akkor rám sincs többé szükség” – felelt Dohnányi a főigazgatói állásáról azonnal lemond.⁴⁷⁵

Faragó és Major után 1942-re a Zeneakadémia tanárai között már csak két zsidó származású (egyébként előzőleg kényszerűen megkeresztelkedett) tanár volt, Kósa György és Weiner Leó. Azonnali hatállyal őket is nyugdíjaztatni kellett.⁴⁷⁶

Dohnányi Ernő és Kesz Géza mentette meg a világhírű hegedűművész, pedagógus Carl Flesch életét azzal, hogy magyar útlevelelhez segítették, amivel 1943 elején Flesch és felesége el tudták hagyni Magyarországot.⁴⁷⁷ Bár Dohnányi rendkívüli erőfeszítéseket tett az üldözött muzsikusokért, egy szerencsétlen eset miatt a háború után a kollaboránsok listájára

⁴⁷² Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971). 158–159.

⁴⁷³ <http://holocaustmusic.org/politics-and-propaganda/third-reich/reichskulturkammer/strauss-richard/>, 2010. július 25.

⁴⁷⁴ Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971) 161.

⁴⁷⁵ Uo.

⁴⁷⁶ Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Irattár, 506/1941, 1057/1942.

⁴⁷⁷ Mária Kesz, Péter Király: *The Violinist and Pianist. Géza de Kesz and Norah Dewett. Their Life and Music on Two Continents.* (Budapest: Hencz, 1989). 144.

került. Már nem volt igazgató, amikor Zathureczky Ede elrángatta egy Szálasi által tartott fogadásra a Várba. Amikor a fényképezkedésre került a sor, persze a vendégek java része, így Zathureczky és Nádasdy Kálmán⁴⁷⁸ is sürgősen a mosdóba távozott. A Híradó forgatott, Dohnányi jelenlétét is megörökítve. Csak évekkel később tudták muzsikusbáratai tisztázni, de a rágalmak hosszú évtizedekig besározták Dohnányi hírnevét.⁴⁷⁹

Nemcsak a muzsikuskok számára nyújtott a Zeneakadémia segítséget. A harmincas évektől kezdve a Zeneakadémia otthont adott olyan művészi eseményeknek is, melyeknek erős politikai felhangjuk volt. Ilyenek voltak a szavalóestek, munkás-dalos kórus fellépések is, de ide tartozott Thomas Mann felolvasóestje 1937 januárjában, hiszen pár hónappal ezelőtt fosztották meg a náci a német állampolgárságától. Elsősorban két párt, a Szociáldemokraták és az illegális Kommunista Párt fejtett ki jelentős baloldali agitációs tevékenységet. Pataki Jenő, Bánki Zsuzsa, Várkonyi Zoltán rendszeresen rendeztek szavalóesteket, eleinte a Zeneakadémia kistermében, nagyrítkán a Nagyteremben. Annyira feltűnő volt a politikai kiállás, hogy a minisztériumban szükségesnek látták ennek elejét venni. 1941-ben a Kultuszminisztériumból felszólították a Zeneakadémia vezetését, hogy azonnali hatállyal szüntessék meg a Színművészeti- és Filmművészeti kamarából kiszorult művészek fellépési lehetőségeit.⁴⁸⁰ A rendelkezés elsősorban az 1939-es zsidótörvény hatálya alá eső színészeket, zeneművészeket célozta meg.⁴⁸¹ Később, a tiltások miatt az Andrassy út 2. második emeleti nagy lakásában tartották ezeket a szociáldemokrata összejöveteleket.⁴⁸² Az Orvos Egylet helyiségében működő, Kéthly Anna köréhez tartozó művészi csoport divatos lett baloldali értelmiségi körökben, szinte „sikk” lett a Villon–Faludy esteken részt venni.⁴⁸³

Az OMIKE

Európában, a harmincas-negyvenes években több helyen működtek zsidó kulturális egyesületek. Az egyik legjelentősebb ilyen szerveződés a berlini Jüdischer Kulturbund,

⁴⁷⁸ Breuer János szíves közlése, 2010. március 18.

⁴⁷⁹ Vázsonyi Bálint: Dohnányi Ernő (Budapest: Zeneműkiadó, 1971) 164.

⁴⁸⁰ Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Irattár, 506/1941.

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

⁴⁸³ Uo.

eredeti nevén Kulturbund Deutcher Juden 1933-ban kezdte tevékenységét, a hitleri rezsim első intézkedései hatására. Az elbocsátott, kiváló zsidó művészeket⁴⁸⁴ alkalmazva a Kulturbund a berlini 175 ezres zsidó közösségből már az első évben 12 500 tagot – és egyben támogatót – tudott maga mellé állítani. Ez a tagszám 18 500 főre növekedett és maradt is egészen 1941. szeptember 11-ig amikor az egyesületet betiltották.⁴⁸⁵

Lengyelországban, a lódzi gettó zsidó vezetője Mordechai Chaim Rumkowski is különleges kulturális közeget szervezett meg a szörnyű körülmények ellenére. A négyszáz férőhelyes Kultúra Házában rendszeresen szerveztek koncerteket, revüket, táncelőadásokat, irodalmi esteket. A koncertek színvonalát itt egy saját szimfonikus zenekar emelte.⁴⁸⁶ Varsóban élt Európa egyik legnagyobb lélekszámú városi zsidó közössége. 1940 novembere után körülbelül 400 000 lengyel zsidót kényszerítettek a varsói gettóba. A gettóban 1940 végére megalakult egy teljes szimfonikus zenekar, de ezenkívül öt színház, kórusok, kávéházak, koncertek próbálták elviselhetőbbé tenni a rettenetes körülményeket.⁴⁸⁷ Ez a kulturális közeg egészen 1942 nyaráig működhetett, július 22-én indultak meg az első transzportok Treblinkába, ahol pár hét leforgása alatt gyilkolták le a varsói gettó lakosainak háromnegyedét, 300 000 zsidót.⁴⁸⁸

A rigai gettó zenészeinek még ennél is kevesebb idő jutott. 1941 októberében állították fel a gettót. Az ott fogvatartott zsidók között számos művész, muzsikus volt. Annak ellenére, hogy az ottani Zsidó Tanács szervezett a legszükségesebb teendők (kórház, iskolák) mellett kulturális létesítményeket is, igazán jelentős kulturális élet mégsem alakulhatott ki, mert 1941 decemberében a nácik egy Riga melletti erdőben likvidálták majdnem a teljes lakosságot. A rigai gettóba Európa nagyvárosaiból elhurcolt zsidók még a gettó 1943-as felszámolásáig színházi és egyéb kulturális eseményeket tudtak szervezni azokkal a művészekkel, akik túlélték az első likvidálási hullámot.⁴⁸⁹

Litvániában 1942-re a nácik litván nacionalista segítőkkel már a zsidó lakosságnak a legnagyobb részét meggyilkolták. A megmaradt zsidóság három nagy gettóban (Vilnius,

⁴⁸⁴ Az első évadban 35 színész és énekes, 35 zenekari zenész, 22 kórusénekes, 10 táncos. In: Lily E. Hirsch: *The Berlin Jüdischer Kulturbund*. In: <http://holocaustmusic.ort.org>, 2010. január 4.

⁴⁸⁵ Lily E. Hirsch: *The Berlin Jüdischer Kulturbund*. In: <http://holocaustmusic.ort.org>, 2010. január 4.

⁴⁸⁶ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/lodz/>, 2010. január 4.

⁴⁸⁷ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/warsaw/>, 2010. január 4.

⁴⁸⁸ Uo.

⁴⁸⁹ <http://holocaustmusic.ort.org/places/ghettos/riga/>, 2010. január 4.

Shavli és Kovno) koncentrációba került. A kovnoi és a vilniuszi gettóban alakult zenekarok 1942 és 1944 között működtek.⁴⁹⁰

A csehországi Terezín neve méltán került be az európai zenetörténet fejezetei közé. 1941-ben a németek Theresienstadtban „mintatábor”, hoztak létre a nemzetközi szervezetek, például a Vöröskereszt félrevezetése céljából. Az itt forgatott náci propagandafilmeket külföldre is terjesztették. Bár a nácik képmutatónan egy valódi zsidó kisvárost, gettót rendeztek be, könyvtárral, színházzal, játszóterekkel, üzletekkel, kávéházzal, pezsgő kulturális élettel, Theresienstadt valójában egy átmeneti koncentrációs tábor volt Auschwitz gázkamrái előtt. Koncertek, opera- és színházi előadások követték egymást.⁴⁹¹ A táborban működött két szimfonikus zenekar és egy vonósnégyes is. 1943 szeptemberében kezdődött a koncentrációs tábor lakóinak végső transzportálása. A táborban lakók nem sejtették, hogy a naponta „kelet felé” induló transzportok egyenest Auschwitzba vezetnek. A nácik pokoli cinizmussal engedték, hogy a kulturális élet a transzportok ellenére is tovább folyjon. Egy Verdi *Requiem* előadása utáni napon a teljes kórust (180 nőt és férfit) bevagonírozták, és a gázkamrákba küldték.⁴⁹² A cseh zenei élet számos kiválósága között több zeneszerzőt, Hans Krását, Gideon Kleint, Viktor Ullmant, Pavel Haas-t és a magyar származású Franz Weiszet is Auschwitzba deportálták és megölték.⁴⁹³

Erdélyben, Kolozsvárott az 1941 és 1944 közötti *Concordia* zsidó színház⁴⁹⁴ mellett működött a Goldmark Filharmonikus Zeneegyesület. 1934-ben alakult, 20-25 zsidó zenész valamint zenekedvelő részvételével; az egyre gyarapodó együttes 1942-re már 75 tagot számlált.⁴⁹⁵ Kezdetben Boskovits Sándor irányította az együttest, de ő 1938-ban kivándorolt Palesztinába.⁴⁹⁶ Ott a Hubermann féle zenekarnál helyezkedett el.⁴⁹⁷ Utóda a brassói Fischer Demián Vilmos zongoraművész lett.⁴⁹⁸ Az együttes koncertmesterei Fehér Sándor és

⁴⁹⁰ <http://holocaustmusic.org/places/ghettos/kovno/>, 2010. január 4.

⁴⁹¹ Thomas Schinköth: *Jüdische Musiker In Leipzig. 1855-1945.* (Altenburg: Kamprad, 1994) 256.

⁴⁹² *Terezín zenei élete* (angol-cseh dokumentumfilm, 1993) rend.: Simon Broughton.

⁴⁹³ Gideon Klein kivételével. Őt továbbhurcolták Fürstengrubéba, ott gyilkolták meg pár héttel 25. születésnapja után.

⁴⁹⁴ Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. 1923-1944.* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995) 254.

⁴⁹⁵ Zsidó szimfonikus zenekar Kolozsváron. (Budapest: Múlt és Jövő, 1941) 160.

⁴⁹⁶ Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben. 1923-1944.* (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995) 255.

⁴⁹⁷ Uo.

⁴⁹⁸ Zsidó szimfonikus zenekar Kolozsváron. (Budapest: Múlt és Jövő, 1941) 160.

Friedmann Ignác voltak.⁴⁹⁹ A fiatal Ligeti György is részt vett a zenekar munkájában, általában timpanizott, de volt, hogy vezényelt is.⁵⁰⁰ Öccse, Gábor brácsázott a zenekarban.⁵⁰¹

Magyarországon a legelőször deportált és a háború végéig csaknem teljesen kiirtott vidéki zsidósággal szemben a budapesti zsidóság létszáma a beszűkült élettér, a diszkriminatív rendeletek, üldöztetések ellenére sem csökkent drasztikus mértékben. A budapesti zsidóság üldöztetésének igazi csúcspontja a Vészkorszak történetében viszonylag későn, 1944. október 15-től 1945. februárig tartó nyilas őrjögésben teljesedett ki. A háború utáni első összeírás szerinti 165 330 zsidó túlélő közül 117 363 fő budapesti volt.⁵⁰² A fővárosiak túlélési arányszáma (52,31%-os veszteség) jelentősen meghaladta tehát a vidéki zsidóságét (78,24%-os veszteség).⁵⁰³ Ez a késleltetett végkifejlet tette lehetővé, hogy a XX. századi európai történelem egyik egyedülálló társadalmi, kulturális mentővállalkozása a II. világháborúban legtovább – 1944. március 19-ig – működhessen. Az OMIKÉ-nek (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) történetét Horák Magda páratlanul értékes kutatómunkával foglalta egybe.⁵⁰⁴ Disszertációm nem foglalkozhat részletesen azzal a hatalmas anyaggal, amit az OMIKE 1909-től 1944-ig tartó fennállása adott a magyar kultúrának, ezért csak összefoglalva mutathatom be a II. világháború magyarországi kultúrtörténetének egyik legjelentősebb állomását, amit az OMIKE Művészakciója jelentett 1939 és 1944 között.

Bár már korábban is voltak gettóban jótékonyági egyesületek, a XIX. században jött létre Németországban az első zsidó kultúregyesület, majd nem sokkal később 1860-ban a párizsi Alliance Israélite Universelle.⁵⁰⁵ Magyarországon már jóval a századforduló előtt, 1865-ben felmerült egy zsidó kulturális egyesület létrehozásának a gondolata,⁵⁰⁶ de a megvalósítás egészen 1909-ig váratott magára. Az alapvető célkitűzés a közművelődés szolgálata volt, mint azt dr. Hevesi Simon az Egyenlőség hasábjain 1908-ban felvetette.⁵⁰⁷ A

⁴⁹⁹ Lőwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig. A kolozsvári zsidóság története.* (Kolozsvár: Erdélyi Szépművészeti Céh, 1998) 38.

⁵⁰⁰ Ligeti Vera szíves közlése, 2010. március 22.

⁵⁰¹ Uo.

⁵⁰² Karády Viktor: *Zsidóság Budapesten a 20. század első felében.* In: <http://www.karadyviktor.uni.hu/>.

⁵⁰³ Randolph Brahm: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. II. kötet.* (Budapest: Belvárosi Könyvkiadó, 1997) 1249.

⁵⁰⁴ Horák: *OMIKE.*

⁵⁰⁵ Uo. 7.

⁵⁰⁶ Uo. 8.

⁵⁰⁷ Hevesi Simon: „Magyar Zsidó Közművelődési Egyesület”. *Egyenlőség* (1908. július 12.) 1–3. In: Horák: *OMIKE.* 17-19.

zsidóság helyzetének kedvezőtlen alakulása miatt mégis főleg szociális téren fejtette ki a legnagyobb hatást a széles körben támogatott új egyesület. A sikerességet mutatja, hogy nemcsak gazdag zsidó gyárosok, iparosok és a zsidó származású értelmiség pártolta az OMIKÉ-t, hanem a keresztény értelmiség körében is támogatókra talált.⁵⁰⁸ Már az első esztendőől olyan kiválóságok léptek fel az OMIKE „cultur-Estélyeken”, mint a világhírű csellista, Popper Dávid, Jászai Mari vagy Szamosi Elza, az Opera primadonnája,⁵⁰⁹ később Antalffy-Zsiros Dezső, Basilides Mária, Szigeti József, Beregi Oszkár. A támogatók között megtalálhatjuk József főherceg és gróf Tisza István nevét is.⁵¹⁰ Kezdetben Budapesten, később az ország több pontján szerveznek OMIKE rendezvényeket, például Békéscsabán, Tatán,⁵¹¹ majd 1928-ban megalakul az OMIKE első vidéki szervezete Debrecenben.⁵¹² A zsidóságra fokozódón nehezedő nyomás, az első és második zsidótörvény hatására, valamint az egzisztenciájuktól megfosztott művészek kezdeményezésére 1939-ben Budapesten Dr. Ribáry Géza ügyvéd, amatőr zongorista, Bálint Lajos, dr. Bánóczy László és dr. Bacher-Bodrogh Pál⁵¹³ vezetésével megalakult az OMIKE keretein belül a Művészakció, melynek célkitűzései között szerepelt, hogy „a magyar zsidóságot megtartsa azon a kultúrfokon, melyre annak eddigelé felemelkedni sikerült” valamint, hogy „szóhoz juttassa a zsidó magyar előadóművészeket (színészeket, énekeseket, zenészeket) és írókat, akik ma a működési teret és a legszűkösebb megélhetést biztosító kenyeret egyaránt nélkülözni kénytelenek”.⁵¹⁴ A Művészakció zenei szekciójában a zsidó muzikusok⁵¹⁵ legjobbjait juttatták fellépési lehetőséghez, és ez által némi pénzkereset is. De segített még a Művészakció a rászoruló művészeknek vagy családtagjaiknak orvosi kezelésben és gyógyszerellátásban is.⁵¹⁶ A legnagyobb jelentősége mégsem ebben állt a Művészakciónak. A *numerus clausus* és később a zsidótörvények a hatályuk alá eső művészeket emberi méltóságuktól, tehetségük kibontakoztatásától fosztották meg. Bécs, Berlin, Prága, Mannheim, Belgrád, Párizs, Brünn operaházaiból és zenekaraiból hazatérni kényszerült muzikusok, a Magyar Királyi Operaház,

---

⁵⁰⁸ Horák: *OMIKE*. 12.

⁵⁰⁹ N.N.: *Cultur-Almanach*, 1910. 123-156. In: Horák: *OMIKE*. 47.

⁵¹⁰ N.N.: *Cultur-Almanach*, 1910. 123-156. In: Horák: *OMIKE*. 48.

⁵¹¹ N.N.: *Egyenlőség*, 1926. március 27. 27-28. In: Horák: *OMIKE*. 198.

⁵¹² Horák: *OMIKE*. 217.

⁵¹³ Uo. 288.

⁵¹⁴ Uo. 286.

⁵¹⁵ Az OMIKE művészeinek a listája a Függelékben tekinthető meg

⁵¹⁶ OSZK Színháztörténeti Osztály, OMIKE iratok. Bánóczy levél, 1942. február 10.

a Városi Színház, a Vígszínház, a Belvárosi Színház, a Magyar Színház, a Király-Színház, a Fővárosi Operettszínház, az Újszínház, a Művész Színház, a Renaissance Színház, a Kamaraszínház, a Bethlen-téri Színház, a Royal Orfeum, a Komédia Orfeum, a Terézkörúti Színház, az Andrassy úti Színház színpadairól⁵¹⁷ elbocsátott művészek foglalkoztatása egy pezsgő kulturális életet indított el Budapesten, így az elnyomás éveiben is az egyetemes kultúra szolgálatában tudtak maradni. Szórakoztató műfajú esteken láthatta a közönség kedvenceit, Lakner bácsi gyermekszínházát, Salamon Bélát, Kellér Dezsőt,⁵¹⁸ színházi előadásokon többek között Ascher Oszkárt, Beregi Oszkárt, Ráday Imrét.⁵¹⁹

A Művészakció saját zenekarral, operatársulattal, szólistákkal, kórossal rendelkezett. Az előadások több helyszínen, a Hollán utcai Kultúrteremben, a Zsinagógában, a Bethlen téri díszteremben, de többnyire a Goldmark teremben zajlottak.⁵²⁰ A koncerteket, előadásokat egy hónappal az előadás előtt megszerkesztett műsorfüzetben hirdették. Sokszor előfordult, hogy az időközben munkaszolgálatra behívott művészt helyettesíteni kellett, ezt – hála a nagy létszámú és kiváló művészi szinten lévő társulatnak – a közönség legtöbbször észre sem vette.⁵²¹ Az operatársulatot Komor Vilmos, az Operaház nagyhírű karnagya irányította. Vezetése alatt a Goldmark-teremben rendezett operaelőadások a körülményekhez képest meglepően magas színvonalon zajlottak. Az egyik előadáson még vízesést is varázsoltak a kicsiny színpadra.⁵²² Kitűnő, de Budapestre szorult énekesek, mint Ernster Dezső, Kálmán Oszkár, Relle Gabriella, Ney Dávid, Fehér Pál vagy Spiegel Annie rendszeresen felléptek különféle szerepekben.⁵²³

A zenekar munkájában a zsidó művészekre a közhangulat és a politika ellenére is kollegialitással tekintő nem zsidó származású zenészek a tiltások ellenére rendszeresen részt vettek. Visszaemlékezések szerint a fúvósok jelentős többsége valamint az egyik nagybögős „külsős” volt.⁵²⁴ A magas szintű munkában a kor legjobb vonósai vettek részt. A csellószólamban Hütter Pál, a fiatal Starker János, Dénes Vera és Horváth László játszott. A hegedűsök és a brácsások között ült többek között Adler Viktor, Gerle Róbert, Ákos Ferenc, Lukács Pál. A zenekar munkáját Sándor Frigyes és Somogyi László irányította. A művészi munka színvonalára és nyitottságára jellemző, hogy a kortárs zene bemutatása iránt is

⁵¹⁷ N.N. Magyar Zsidók Lapja 1943. február 25. In Horák: *OMIKE*. 494-495.

⁵¹⁸ Horák: *OMIKE*. 554, 546, 568, 517.

⁵¹⁹ Horák: *OMIKE*. 288, 302.

⁵²⁰ Horák: *OMIKE*. 309.

⁵²¹ Horák Magda szíves közlése, 2009. szeptember 7.

⁵²² Komor Ágnes szíves közlése, 2009. június 11.

⁵²³ Horák: *OMIKE*. 319, 287, 298, 303.

⁵²⁴ Komor Ágnes 2009. június 11, és Mura Péter 2009. június 9. szíves közlése.

elkötelezettek maradtak. Bartók Divertimentójának budapesti bemutatója (1943) az OMIKE nevéhez kapcsolódik. A világszínvonalú zongorakoncerteken fellépett a sok kiválóság között például Fischer Annie, Ungár Imre, Farnadi Edit, Jámbor Ági.⁵²⁵ Házi zeneszerzőket is foglalkoztattak rendszeresen: Budai Pál, Fischer Sándor, Garami Oszkár, Harsányi Tibor, Kadosa Pál, Kelen Hugó, Kondor Leó, Reschofsky Sándor és Szelényi István mellett fiatalságával és tehetségével is kiemelkedett Weiner László. Segítő szándékkal figyelte az OMIKE-ben zajló munkát a Népszava kritikusa, Jemnitz Sándor és a Magyar Nemzet újságírója Gaál Endre is, a szélesebb nyilvánossághoz juttatva ezzel az OMIKE művészeit.⁵²⁶

Egy 1944-ben, megszűnése évében nyomtatott négyoldalas röplapon szűkszavúan összegzi a vezetőség az OMIKE 35 éves működését, benne a Művészakció 1939 és 1944 közötti tevékenységével.⁵²⁷ Ezek szerint több helyszínen 738 előadáson 430 művésznek tudtak fellépést biztosítani. Az előadások összesített nézőszáma 272 000 fő volt. A Képzőművészeti csoport 95 művész műveit vásárolta meg, így enyhítve anyagi gondjaikon. A Sajtócsoport évkönyve 10 000 példányban jelent meg. 325 származása miatt elbocsájtott újságírókat alkalmazott, öt zsidó író művét terjesztette 12 000 példányban.⁵²⁸ A *Függelékben* megpróbáltam rekonstruálni, kik játszottak 1939 és 1944 között az OMIKE Művészakciójában. A listán szereplő nevek között számos, a későbbi zenei életből is jól ismert művész nevével is találkozhatunk. Azt, hogy a többiek közül pontosan hányan pusztultak el holokausztban, sajnos nem állt módomban kideríteni. A háború után Sándor Frigyes írja a New York-i Musical Courier 1946. december 15-i számában:

A háborús és a háborút megelőző éveknek különleges színfoltja volt az „OMIKE” zsidó művészakció. A Zsidó Hitközség épületének nappali komor és rideg irodái esténként benépesedtek a mindenünnen kitiltott zsidó művészekkel. A szekrényekből, az íróasztalok alól előkerültek a hangszerek és az írógépek helyét elfoglalták az énekesnők kis kézikofferei a belegyömöszölt kosztümökkel, parókákkal és arcminkeléshez való toalettiszerekkel. A folyósokon a zenekar hangolt és a statiszták színes hada, Sarastro és főpapjai, Sába királynője aranyos hordszéken, vagy Rodolfo és Mimi várták az ügyelő csengetését. Közben a Goldmark-teremben a közönség gyülekezett és nap-nap után zsúfolásig megtöltötte a

⁵²⁵ Horák: *OMIKE*. 320, 293.

⁵²⁶ Tallián: *Weiner László*. 17.

⁵²⁷ Horák: *OMIKE*. 572.

⁵²⁸ Horák Magda szíves közléséből (2010. február 3.) tudható, hogy az itt zárszámadásként közölt lista nem teljes. Kimaradt belőle például az OMIKE művészakciója által megjelentetett Zsidók Évkönyve sorozat komoly irodalommal. Köztük Rónai Mihály András: *ANTOLOGIA COACTA* (zsidó származású írók, költők) című műve, amelyet a munkaszolgálatok között fordított le, ill. állított össze.

széksorokat. Az OMIKE előadásait tulajdonképpen csak zsidó közönség látogathatta. Mégis minden alkalommal sokan jöttek el a keresztény közönség köréből is, akik a lehetőségekhez képest megőrizték függetlenségüket. A Magyar Nemzet, az Újság és a Népszava rendszeresen hoztak kritikákat az előadásokról, amelyek általában messze túlszárnyalták a hivatalos „szabad” zeneélet nivóját. A Varázsfuvola, Fidelio, Don Pasquale, Sába Királynője és Bartók Divertimentójának első budapesti előadása – Komor Vilmos, Somogyi László illetve Sándor Frigyes vezényletével – elemi erővel törték szét ennek a művész-gettónak a kereteit és sikerük az általános zenei élet integráns része lett. A német megszállás vetett véget az OMIKE működésének, amely azóta feleslegessé is vált.⁵²⁹

Kamarazene, az üldözött művészek muzsikálási lehetőségei

A századfordulótól a II. világháborúig eltelt időszak aranykor volt a Zeneakadémia életében. Szinte minden tanszakon világhírű oktatók mesteriskolaiban későbbi világhírű növendékek nevelkedtek. Hegedűszakon Hubay Jenő, Zathureczky Ede, a zongoraszakon Thomán István, Székely Arnold, Dohnányi Ernő, Bartók Béla, a csellószakon Popper Dávid, a kamarazene-tanszakon Weiner Leó, a zeneszerzés-szakon Kodály Zoltán és Siklós Albert világszínvonalú minőséget hoztak létre. Egy ilyen közegben nyilvánvalóan nagyszámú tehetséges növendék volt. Európa és a világ számos országa tárt karokkal várta a magyar Zeneakadémián végzett, kiváló képességekkel rendelkező művészeket. Hosszasan lehetne sorolni a szólistákat, vonósnégyeseket, karmestereket, akik külföldre kijutván szinte pillanatok alatt váltak világhírűvé. Csak néhány név: a Budapest-, a Léner-, a Róth-, a Magyar- és a Végh vonósnégyes, a karmesterek közül Solti György, Ormándy Jenő vagy Reiner Frigyes. A magyar zenei élet pezsgése, a Zeneakadémia révén Magyarország igazi nagyhatalom lett, legalábbis ami a nemzetközi zenei világot illeti. A polgári hagyományoknak megfelelően már kialakultak baráti társaságok, ahol a házimuzika sokszor nem is amatőr szinten zajlott. Ez a kamarazene szerető és értő miliő a századforduló és a II. világháború között élte fénykorát. A közép- és felső társadalmi rétegeknek a házimuzikálások nagyszerű alkalmat nyújtottak a találkozásra. Ilyen házimuzikálás-szerű koncerteket folyt például Hubay Jenő Fő utcai palotájában, a Fehér-szalomban. Itt nemcsak a legjelentősebb magyar hegedűművészek például Geyer Stéfi, Vecsey Ferenc, Szigeti József, Waldbauer Imre, Székely Zoltán, Zathureczky Ede, Gertler Endre és Végh Sándor fordultak meg, hanem olyan világnagyságok

⁵²⁹ Az írás magyarul: Új Élet 1946. április 4. 6.

is, mint Bartók Béla, Fischer Annie, Felix Weingartner, Richard Strauss, Arturo Toscanini, Bruno Walter, Yehudi Menuhin, Ruggiero Ricci, Pietro Mascagni és Vincent d'Indy.⁵³⁰ A koncerteken a közönség soraiban rendszeresen jelen voltak politikusok, egyházfők, az arisztokrácia tagjai, gyakori vendég volt például Horthy Miklós is.⁵³¹ A Hubay koncerteken való szereplés, részvétel annyira magas presztízst jelentett, hogy komoly karriereket indíthatott el.⁵³² Hubay Jenő élete utolsó koncertjét 1937. február 2-án a Fehér-szalomban adta. Faragó Györggyel⁵³³ Schubert D-dúr szonátáját D. 384 játszották.⁵³⁴ Ezután egy időre megszakadt a hangversenyek sora a Hubay házban. 1939-ben indultak meg újra a palota-hangversenyek, 1939 és 1941 között januártól márciusig négy koncertet tartottak. Hubay özvegye, férje halála után a II. világháború éveit is megpróbálta megőrizni a Szalon jelentőségét. Egy sor olyan művész vett részt a háborús évek alatt házi előadásokon itt, akiknek koncertjeit bizonyos köröknek nem volt tanácsos látogatni vagy ténylegesen üldözöttek, a zenei életből kizárt előadók voltak.⁵³⁵ Így történhetett, hogy Rózsa Vera énekesnő későbbi férjével, Weiner Lászlóval 1941. március 9-án fellépett a Hubay-koncerteken. Erre a fellépésre Weiner egy zsidó lapnak adott interjújában büszkén emlékezett.⁵³⁶ Fellépett a hangversenyeken még Zathureczky Ede, Fischer Annie, Basilides Mária, Szervánszky Péter, Nováki László, Kerpely Jenő, Palló Imre, Albert Ferenc, Banda Ede, Zipernovszky Fülöpke, Szécsi Magda, Hajdu István, Farnadi Edit,⁵³⁷ Siklós Albert, Szabó Ilonka, Jámbor Ági.⁵³⁸ A műsorban 1941-től helyet kaptak olyan zsidó származású szerzők művei is, mint Weiner Leó, Siklós Albert, Volkmann Róbert.⁵³⁹ Mindez – az életben lévő zsidótörvényeket és az általános közhangulatot tekintetbe véve – bátor kiállítás volt Hubay özvegye részéről. Bánát Gábor, a New York-i Filharmonikusok későbbi koncertmestere 1942-ben, 11 éves korában élete második hangversenyét játszhatta itt. Bánát fiatal kora ellenére

⁵³⁰ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵³¹ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵³² Komor Ágnes megjegyzése, 2009. június 11.

⁵³³ A kivételes képességű zongoraművész zsidó származása miatt elvesztette zeneakadémiai tanári állását. A II. világháború utolsó éveiben, nélkülözésben, súlyos betegségben hunyt el. Életéről és munkásságáról bővebben: Kun Imre–Szegedi Ernő: *Faragó György. Nagy magyar előadóművészek. XI.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1970).

⁵³⁴ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941 március–december): 115.

⁵³⁵ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵³⁶ Horák: *OMIKE*. 383.

⁵³⁷ Farnadi Edit nemcsak zongoristaként vett részt, hanem a zenekart is vezényelte az OMIKE rendezvényein. Szabó Ilonka operaénekesnőt a nyilasok gyilkolták meg 1945-ben. Jámbor Ági, a később Amerikába emigrált zongoraművésznő, Weiner Leó egykori kamarazene-tanítványa a II. világháború alatt szerepet vállalt az antifasiszta ellenállásban.

⁵³⁸ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941. március–december): 112–115.

⁵³⁹ Zipernovszky Mária: „Koncertek a Hubay palotában”. *Magyar Zenei Szemle* (1941. március–december): 112–115.

az OMIKE rendezvényein szólistaként is részt vett.⁵⁴⁰ 1942 után a koncerteket nem hivatalos módon, baráti körben, telefonon szervezték. Az egyik ilyen esten vett részt a Zeneakadémiáról száműzött Kósa György is.⁵⁴¹ Hubay özvegye tevékenységének sikerét jellemzi, hogy még 1944-ben is olyan vendégek fordultak meg, – informálisan – mint Horthy és családja, vagy József főherceg.⁵⁴² A Szalonban egyszer fordult elő „zsidózás”, az illetőt Hubay özvegye kitiltotta a Szalonból.⁵⁴³ A vészkorszakban Hubayné a pincében bújtatott üldözötteket.⁵⁴⁴ A Szalon-koncertek egészen 1944-ig folytatódtak, majd az ostrom alatt bombatalálatot kapott épületet a háborút követő években bérlakásokra szabdalták.⁵⁴⁵ Ma az eredeti palota-lakásból egyedül a Fehér-szalon látható.

Több visszaemlékező is megállapította, hogy a háború alatt Budapesten az üldözött muzikusok általában reménykedve várták az üldöztetés végét. Amennyire a körülmények megengedték, gyakoroltak, feladatokat tűztek maguk elé, készültek a háború végére, amikor az élet visszakerülhetett a rendes kerékvágásba. Nemcsak megélhetésből zenéltek, összegyűltek egyéb alkalmakkor is. Házimuzsikálás és ezáltal élénk társadalmi élet zajlott a Deák Ferenc utca 21-es számú csillagos házban. Hernádi (Heimlich) Lajos zongoraművész és Ungár Imre zongoraművész még 1944 nyarán is tudott házi hangversenyeket adni.⁵⁴⁶ Heimlich Lajos első munkaszolgálat után Budapestre visszatérve 1940 decemberében meghirdet egy hat koncertes sorozatot saját lakásában, az V. kerületi Légrády Károly (ma XIII. ker. Balzac) utca 21. első emeleti lakásába.⁵⁴⁷ 1941. évi bejegyzéseiben Radnóti Miklós több helyen is említi Naplójában Heimlich Lajost, pontos időpontokkal és műsorral tájékoztatva a házi koncertekről.⁵⁴⁸ A Deák Ferenc utcai házban lakott többek között Fischer Sándor (Fischer Iván és Ádám édesapja), Rados Dezső és fia, Ferenc is.⁵⁴⁹ Mura Péter említi, hogy az Andrassy úton egy sebészprofesszor, Vigyázó doktor tartott rendszeresen zenedélutánokat, ahol szívesen látták a fiatal művészeket.⁵⁵⁰ Egy másik orvos, Pólya Tibor egyetemi tanár is tartott a lakásán vonósnégyes koncerteket, ahol a fellépő művészek honoráriumot kaptak.⁵⁵¹ A magyar zenei élet egyik későbbi vezető alakja, Mihály (Mauthner) András rendezett

⁵⁴⁰ Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei.* (Budapest, 1943) 118.

⁵⁴¹ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵⁴² Uo.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵⁴⁵ <http://www.hubayzeneterem.hu/index.php/hu/oldal/3.html>. 2010. július 26.

⁵⁴⁶ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

⁵⁴⁷ Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv* (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 70.

⁵⁴⁸ Radnóti Miklós: *Napló.* (Budapest: Magvető, 1989) 125, 131, 135, 145, 159.

⁵⁴⁹ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

⁵⁵⁰ Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁵⁵¹ Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

koncerteket Damjanich utcai lakásán, itt a művészek öt pengő fizetség ellenében kortárs darabokat is bemutattak. Valószínűleg az illegális kommunista pártot – amelynek Mihály András a tagja volt – támogatták a bevételekből.⁵⁵² A koncertek egészen 1944-ig, Mihály letartóztatásáig folytak.⁵⁵³ Kósa György is tartott Mészáros utcai műteremlakásukban koncerteket.⁵⁵⁴ A rendszeres hétvégi hangversenyeken Kósa néha saját műveit is játszotta,

---

⁵⁵² Mura Péter szíves közlése, 2009. június 9.

⁵⁵³ Kárpáti János: *Mihály András*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1965) 4.

⁵⁵⁴ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8.

de többnyire a klasszikus zongora repertoárból választott.⁵⁵⁵ Meghívott vendégei közül fellépett például Basilides Mária és Rózsa Vera is.⁵⁵⁶ 1944. február 2-án Kurtág Márta játszotta Beethoven c-moll zongoraversenyét Kósa György kíséretével a lakásban lévő speciális Moór-féle zongorán.⁵⁵⁷ Érdekes házi hangversenyeket rendezett Farnadi Edit zongoraművésznő, a bemutatott művek között találjuk Jemnitz I. zongoraszonátáját (op. 10),⁵⁵⁸ de Bartók Béla Hegedűversenyét is itt mutatta be Szervánszky Péter szólójával 1943. szeptember 17-én.⁵⁵⁹

A Margit-sziget szórakozóhelyein nyaranta szalonzenekarok játszottak. Sok zsidó muzikus tudott itt némi honoráriumért cserébe fellépni. A szalonzenekarok első hegedűsei többnyire Hubay növendékek voltak.⁵⁶⁰ Önszegélyező módon több zenekar is alakult az állástalan zsidó muzikusok összefogására. Egyes esetekben baloldali politikai körökkel is kapcsolatot tartó művészek pártsegítséggel tudtak fellépés lehetőséget biztosítani a művészeknek. Az egyik ilyen szerveződésről, a Musica Classica kamarazenekarról Korányi György így emlékszik vissza:

1935-ben vagy 1936-ban felkeresett egy Flesch Imre nevű baritonista. Amellett, hogy csodálatosan énekelt preklasszikus operaáriákat, kitűnő szervező volt. A Szociáldemokrata Párt volt a Horthy rendszerben az egyetlen legális baloldali párt. Kultúrosztályának a segítségével facér zsidó művészekből szervezett egy Musica Classica nevű kamaraegyüttest. A Szociáldemokrata Pártnak mindegyik kerületben volt munkásotthona egy nagy teremmel, Angyalföldön, Újpesten, Kispesten, Lőrincen, Erzsébeten, Csepelen a Vasasnak a Nagyterme. Itt szerepeltünk mindig, vasárnap délelőtt tartottuk a koncerteket, akkor a munkások nem dolgoztak. Ahhoz, hogy a preklasszikus művekhez közel vigyük a munkásokat, műsorokat adtunk a kezükbe, amelyen a szerzők rövid életrajza mellett a művek megértéséhez szükséges kis ismertető volt. Újpesten felléptettük a Varga Lacit, 14 éves volt. Saint-Saëns Hattyú című darabját játszotta. Molnár Györgynek hívták a Musica Classica karmesterét, a Zeneakadémián végzett fiatalember volt, nagyon tehetséges; Flesch Imrével együtt őt is elhurcolták, megölték. 1941-ben adtunk egy csodálatos hangversenyt az Orvos Egyletben, az Andrassy út első háza első [második]⁵⁶¹ emeletén, nagy díszterem volt. A karmesterünk

⁵⁵⁵ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8.

⁵⁵⁶ Uo.

⁵⁵⁷ Kurtág Márta szíves közlése, 2010. február 8. Moór Emánuel zeneszerző nevéhez fűződik a Duplex-Coupler Grand Pianoforte (Pleyel-Moór zongora) megszerkesztése. A hangszernek két klaviatúrája és öt pedálja van.

⁵⁵⁸ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. Az eseményről beszámolt a Népszava is. (1943. november 28).

⁵⁵⁹ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. A zenekari bemutató 1944. január 5-én volt, a Székesfővárosi Zenekart Ferencsik János vezényelte.

⁵⁶⁰ Bársony Péter: Interjú Korányi Györggyel. Budapest, 2009. június 25.

⁵⁶¹ Komor Ágnes megjegyzése, 2009. június 11.

Wahrend-Váradai László volt. Akkor váltották le az Operettszínház karmesteri székéből. Nem tudom, hogy életben maradt-e és külföldön folytatta-e a pályáját. Veracininek van egy koncertszonátája hegedűre és zongorára, amelyik dramatikus bevezetővel kezdődik. Azt a Váradai átalakította kamarazenekarrá és a Steinger Bandi játszotta a hegedűszólót. Utána Jámbor Ági zongoraművész nő játszotta Mozart d-moll zongoraversenyt, csodálatosan.

Kortárs beszámoló említi, hogy 1942-43 körül a Művészakción kívül több olyan zsidó zenekar is volt, ahol szerény anyagi díjazás mellett művészek pénzkeresetnek jutottak.⁵⁶² A Budapesti Vallásos Körök Zenekarát középiskolai diákokból Koltai Ferenc szervezte.⁵⁶³ Ők a Hitközség Hollán Ernő utcai termében próbáltak és játszottak.

A Goldmark Zeneiskola 1943-ban alakult a VI. kerületi Eötvös utca 31-ben.⁵⁶⁴ Rados Dezső volt az igazgató, László Zsigmond az iskolatitkár.⁵⁶⁵ Az új zeneiskola első bemutatkozása 1944 februárjában volt, az iskola kamarakórusa három madrigált adott elő.⁵⁶⁶ Ez volt az egyetlen zeneiskola, ahol 1943-tól ilyen létszámban zsidó származású tanárok taníthattak. Hat főtanszakot indítottak, valamint az összes kötelező melléktárgyakat is oktatták. Többnyire a Fodor Zeneiskola elbocsátott, zsidó származású tanáraiból állt a tanári gárda.⁵⁶⁷ A zongora tanszakon Bercel Vera, Gál György Sándor, Gimesné Freud Irma, Kadosa Pál – elméletet is oktató –, M. Mairovitz Erzsébet, P. Jámbor Ági, Reschovsky Sándor – ő hangszerelést is tanított –, B. Sándor Renée, Széchy Ilnka és Ungár Imre; a hegedű szakon Rados Dezső, Horovitz Pál, B. Rosenák Margit, Rothfeld (Radnai) Gábor, Sándor Frigyes tanítottak.⁵⁶⁸ Fraknoi Károly ének korrepetálást, Kelen Hugó éneket, Káldi László karéneket, Hammerschlag János orgonát, szolfézst, zeneszerzést és elméleteket,

⁵⁶² Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

⁵⁶³ Uo.

⁵⁶⁴ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk. (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257.

⁵⁶⁵ Rados Ferenc szíves közlése, 2010 január.

⁵⁶⁶ N.N.: A Magyar Zsidók Lapja. 1944. február 17-i szám. 10.

⁵⁶⁷ Fodor Ernő nem bocsátotta el az összes zsidó tanárt. 1942/43-ban a tanárok között volt Garai György is. (Lásd: *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk., Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944. 257.) Valószínűleg a zsidótörvényben megállapított százalékos aránynak megfelelően maradhattak a tanári gárdában.

⁵⁶⁸ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor (szerk.) (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257–258.

Somogyi László kamarazenét, Dénes Vera és Hütter Pál csellót oktatott.⁵⁶⁹ Szabolcsi Bence zenetörténeti órákat és előadásokat tartott, voltaképp itt kezdte tanári pályafutását.⁵⁷⁰

A növendékek nevei között találjuk Deák Ágnes hegedűművész,⁵⁷¹ Varjas Anna zongoraművész, Földes Imre zenetörténész, Vadas Ágnes hegedűművész, Klein Aranka énekművész és a mártírhalált halt Delej Lajos nevét is.⁵⁷² A tanári kar egészen 1944. március 19-ig tudott itt tanítani. Az utolsó tanítási napon, 1944. március 19-én este lett volna egy zeneiskolai koncert, ami a náci megszállás miatt elmaradt.⁵⁷³ Deák Ágnes hegedűművész, egykori növendék így emlékezik:

1942-43-ban ekkor én még a Gábrrielhez jártam. A zsidótörvények miatt Gábrriel aggódott, hogy mi lesz a tanulmányaimmal. Ekkor Kósa György ajánlatára kerültem Rados Dezsőhöz a Goldmark zeneiskolába. Rados tanár úr lakására jártam hegedűórákra. 1944. március 19-én játszottam volna egy koncerten Wieniawsky d-moll koncertjét. Délelőtt Rákóczi úti lakásunkba feljött a Rados és mondta, hogy a koncertet azért megtartjuk. Már tudott a német megszállásról és tombolt, de eljött a koncert előtt még utolsó instrukciókat adni. A koncert az Erzsébet körút 26-ban lett volna. Édesanyámmal mentem. Egy udvaron keresztül kellett menni, de a kapuban ott állt Rados és küldte el az embereket; a koncertet nem lehet megtartani.⁵⁷⁴

A felszabadulás után még egészen 1952-ig tudott működni az iskola, amikor is államosították.⁵⁷⁵ A háború után Dénes Vera, Fraknói Károly, Fraknói Rózsi,⁵⁷⁶ Lukács Pál, Sándor Frigyes, Rothfeld Gábor, Rényi Albert, Brust Gyula, Sándor Renée, Sárai Tibor és Szelényi István tartoztak a színvonalas tanári gárdához.⁵⁷⁷ Koncertet rendeztek a Zeneiskola az Erzsébet körút 26. számú ház földszintjén található Chevra Kadisa dísztermében is.⁵⁷⁸ A

⁵⁶⁹ *Magyar Zenei Almanach*. Papp Viktor szerk. (Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet kiadása, 1944) 257–258.

⁵⁷⁰ Szabolcsi Bence: *Zsidó Kultúra és zenetörténet. Tanulmányok*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Kroó György. (Budapest: Osiris, 1999) 13.

⁵⁷¹ Deák Ágnes szíves közlése, 2010. május 24.

⁵⁷² N.N.: *A Magyar Zsidók Lapja*. 1944. március 2-i szám. 10.

⁵⁷³ Rados Ferenc szíves közlése, 2010. január.

⁵⁷⁴ Deák Ágnes szíves közlése, 2010. május 24.

⁵⁷⁵ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fűrjes Lajos, Varga Elemér (szerk.) (Budapest, 1965).

⁵⁷⁶ Földes Imre szíves közlése, 2010. május 24.

⁵⁷⁷ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fűrjes Lajos, Varga Elemér. (szerk.) (Budapest, 1965) valamint az Új Élet 1946. július 11. 11.

⁵⁷⁸ Uo.

Goldmark Zeneiskolát mindvégig a Pesti Izraelita Hitközség kulturális osztálya felügyelte, nem a Főváros volt a kezelő.⁵⁷⁹ Működése alatt nemcsak pedagógiai, hanem kulturális és tudományos célokat is kitűztek. Szabolcsi 1946-tól előadássorozatot tartott kéthetente a Zeneiskola szervezésében az Eötvös u. 31-ben *Keleti és zsidó zene*⁵⁸⁰ valamint *Biblia a századok zenéjében* címmel.⁵⁸¹ A Zeneiskola később átköltözött a XIII. kerületi Hollán Ernő utcába.⁵⁸² 25 tanár körülbelül 150 növendéket oktatott.⁵⁸³ Sok évvel később így emlékeztek a Goldmark Zeneiskolára XIII. kerületi Zeneiskola tanárai:

Ez a kollektíva kezdeményezően alkalmazta a pedagógia új, haladó módszereit. Az iskola kitűnő eredményei közismertek voltak.⁵⁸⁴

A hangzatos nevű Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesületének zenekarát (MIEFHOE) Rajter György vezette, ők a Goldmark-teremben is felléptek.⁵⁸⁵ Ez a pénzkereseti forrás természetesen nagyon szerény lehetett. Az OMIKE zenekarában sem voltak kiemelkedő bérezések, de ott a legjobb zenészek játszhattak. Komor Ágnes visszaemlékezése szerint a muzikusok nemcsak a létfenntartáshoz szükséges honorárium, – 10-20 pengő volt az átlagos díjazás, de előfordult 30-40 pengős „sztárgázi” is –⁵⁸⁶ hanem a fellépési lehetőség miatt is vetélkedtek egymással.⁵⁸⁷ Az OMIKE énekkarában 5 pengő volt a gázi előadásoként.⁵⁸⁸ A korra nem igazán jellemző, humoros anekdota szerint egy OMIKE zenekari koncerten gondok voltak a kifizetéssel. A koncerteket rendszerint előre fizették a fellépő művészeknek, de akkor ez kivételesen nem így történt. A fellépés előtt a zúgolódó zenészek közül az egyik kilátásba helyezte,

⁵⁷⁹ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér. (szerk.) (Budapest, 1965) valamint az Új Élet 1946. július 11. 11.

⁵⁸⁰ N.N.: Új Élet. 1946. június 20. 14.

⁵⁸¹ N.N.: Új Élet. 1946. szeptember 12

⁵⁸² Földes Imre szíves közlése 2010. május 24.

⁵⁸³ *A Fővárosi Zeneiskola Szervezet 2. sz. körzeti Zeneiskola Dokumentációs albuma*. Szerk: Fränkel Pálné, Darvas Éva, Fürjes Lajos, Varga Elemér. (Budapest, 1965)

⁵⁸⁴ Uo.

⁵⁸⁵ Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

⁵⁸⁶ Komor Ágnes visszaemlékezése szerint „10 pengőért abban az időben lehetett kapni egy vekni kenyeret, tejet és még maradt is belőle”. 2009. június 11.

⁵⁸⁷ Komor Ágnes visszaemlékezése, 2009. június 11.

⁵⁸⁸ Soltész Erzsébet (az OMIKE énekkar egykori tagja) szíves közlése, 2009. szeptember 14.

amennyiben nem érkezik meg a koncert szünetig a honorárium, a második félidőben egy *generál pauzában* hatalmasat be fog húzni, bosszúból. Valószínűleg nem a fenyegetés miatt, de időben megérkezett a pénz, így a botrány elmaradt.⁵⁸⁹

1943-ban Kósa György Basilides Máriával közös dalestjét a Lichtenberg Emil vezette Budapesti Ének és Zenekar Egyesület szervezte.⁵⁹⁰ Ebben az évben még rendszeres koncertélet zajlott. 1943. április 6-án a Kun-hangversenyiroda által rendezett⁵⁹¹ Vigadó-beli koncerten Starker János és Petri Endre Boccherini Csellóversenyét (Hütter Pál kadenciájával) és Schubert A-dúr Arpeggione szonátáját játszotta. A műsoron az akkor Németországban már régen betiltott Mendelssohn Oktettje is szerepelt.⁵⁹² 1943. december 10-én a Zeneakadémia Nagytermében Magyar Tamás, Magyar Gábor és Petri Endre Kodály Duóját és Milhaud hegedű-zongora szonátáját adta elő.⁵⁹³ 1944. január 10-én Végh Sándor és Veress Sándor Kadosa Partitáját játszotta, január 13-án a Waldbauer–Kerpely vonósnégyes Faragó Györggyel Bartók Zongoraötösét.⁵⁹⁴ Tudomásunk van arról is, hogy a Vörösmarty utcában működő Skót Misszió is rendezett hangversenyt. 1944. január 15-én a koncert műsorán Kósa György Krisztus című oratóriuma szerepelt a szerző vezényletével.⁵⁹⁵ A szereplőgárda tagja közt megtaláljuk Rózsa Vera és Sipos Jenő nevét is. 1944 januárjában a Magyar Nemzet⁵⁹⁶ és a Mai Nap⁵⁹⁷ is közöl kritikákat az eseményről. Február 5-én Schönberg II. vonósnégyesét (!) játszotta a Waldbauer–Kerpely vonósnégyes Rózsa Vera szólójával.⁵⁹⁸ Február 19-én Starker János a Vasas Székházban zenekarral játszhatta Dvořak Csellóversenyét.⁵⁹⁹

⁵⁸⁹ Lóránd Tamás szíves közlése, 2009. június 10.

⁵⁹⁰ Gombos László szíves közlése, 2009. június 4.

⁵⁹¹ Természetesen nem a saját nevéen, hiszen a zsidó származású Kun Imre már nem rendezhetett koncertet; a cég vezetését névleg átadta egy megfelelő származási papírokkal rendelkező alkalmazottjának.

⁵⁹² Breuer János: *Von Budapest nach Bloomington. Janos Starker und die Ungarische Cello Tradition*. (Kronberg: Kronberg academy Verlag, 1999) 60.

⁵⁹³ Breuer János szíves közlése. 2010. október 14. A testvérpár édesapja, Magyar Samu bácsi – Breuer János osztályfőnöke volt a Madách gimnázium zsidó osztályában – a gettóban halt meg.

⁵⁹⁴ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

⁵⁹⁵ Gombos László (összeállította): *Kósa fellépéseinek jegyzéke*. In: *Kósa György. 1897–1984..* Berlász Melinda szerk. (Budapest: Akkord kiadó, 2003) 205.

⁵⁹⁶ N.N.: Magyar Nemzet 1944. január 19.

⁵⁹⁷ Mai Nap 1944 január 17.

⁵⁹⁸ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

⁵⁹⁹ Uo.

A Szimfonikus Zenekar elnevezésű, valójában „névtelen zenekar”⁶⁰⁰ Komor Vilmos bátor kiállításának köszönhetően egészen 1944 márciusáig tudott működni.⁶⁰¹ Komor 1944 januárjáig még bérletsorozatot is hirdetett a Zeneakadémián.⁶⁰² Sztravinszkij Ragtime című művének előadása szintén Komor Vilmos és az általa vezetett Szimfonikus Zenekar nevéhez fűződik.⁶⁰³ A cimbalomszólót Rácz Aladár játszotta, a koncerten mutatták be Weiner Leó III. Divertimentóját is.⁶⁰⁴ Az 1944 márciusi koncertről Járdányi Pál írt méltató kritikát, nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot, hiszen a lap 1944 áprilisában, a német megszállás után közölte a cikket.

1944. március 12-én délelőtt Hernádi (Heimlich) Lajos adott Chopin matinét a Vajda János Társaság rendezésében.⁶⁰⁵ A bevezető előadást Molnár Antal tartotta.⁶⁰⁶ A sikeres eseményről beszámolt több újság is, többek között az Újság, a Pesti Hírlap, az Esti Kurír és a Magyar Nemzet.⁶⁰⁷ (Aznap egy másik koncert is volt, a résztvevőket és a műsort tekintve szokatlanul bizarr összeállításban. Egy héttel az ország német megszállása előtt a Székesfővárosi Zenekart Csilléry Béla vezényelte, az orosz Sztravinszkij Hegedűversenyét a zsidó származású Garai György játszotta.)⁶⁰⁸ Ezután Hernádit behívták Kárpátaljára hosszabb munkaszolgálatra, ahonnan 1944. november 26-án érkezett vissza Debrecenbe. November 28-án Debrecenben koncertet adott, amin hihetetlen műsort zongorázott „együltében”.⁶⁰⁹ A programban többek között Scarlatti, Beethoven szonáták, Liszt művek (h-moll szonáta, Mephisto-„valcer”, Esz-dúr zongoraversenynek részletei) szerepelnek.⁶¹⁰ Ez az előadás egyben a felszabadult Magyarország zenei életének egyik első hangversenye volt.⁶¹¹

---

⁶⁰⁰ Tallián: *Weiner László*. 11.

⁶⁰¹ Járdányi Pál: „Koncertkritika.” *Forrás*. II. évf. 4. szám. (Budapest, 1944. április) 91.

⁶⁰² Tallián: *Weiner László*. 11.

⁶⁰³ Járdányi Pál: „Koncertkritika.” *Forrás*. II. évf. 4. szám. (Budapest, 1944. április) 91.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ Breuer János szíves közlése, 2010. október 14.

⁶⁰⁶ Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv*. (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 82.

⁶⁰⁷ U.o. 82.

⁶⁰⁸ Breuer János szíves közlése, jegyzetei alapján. 2010. október 14.

⁶⁰⁹ Hernádi András: *Hernádi Lajos emlékkönyv*. (Budapest: Rózsavölgyi, 2005) 89.

⁶¹⁰ Uo. 89.

⁶¹¹ Mivel a keleti országrész előbb szabadult fel. Az esemény egyébként nem volt példátlan; Szegeden, közvetlenül a front átvonulása után pár nappal, 1944. október 18-án rendeztek zenekari hangversenyt.

FÜGGELÉK

Az OMIKE zenei rendezvényeken (opera, hangverseny, operett) közreműködő művészek névsora

A listát Lévai Jenő (szerk.): *Színészek, énekesek és zenészek regényes életútja a Goldmark-teremig. Az OMIKE színháza és művészei.* (Budapest, 1943), Horák: *OMIKE*, Gál György Sándor: *Atlantisz harangjai.* (Budapest: Móra kiadó, 1982) című munkái, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Archívumában található OMIKE Zenekari és Énekkari lista, valamint az egykori kórustag, Soltész (Mechler) Erzsébet visszaemlékezése nyomán állítottam össze. Néhány művésznél, – ahol sikerült adatokhoz jutnom – zárójelben jelöltem az OMIKE előtti munkahelyeiket, ahonnan származásuk miatt távozni kényszerültek. Vastag betűvel jelöltem azoknak a művészeknek a nevét, akik bizonyosan a holokauszt áldozatai lettek. A zeneszerzők, karnagyok, zongoristák és korrepetitorok között egy-egy név többször is szerepel, amennyiben különböző előadásokon más módon is felléptek, így – az áttekinthetőség érdekében – a név csak először vastag betűs. A kérdőjeles neveknél a hangszer bizonytalan. A nevek között megtalálhatók az OMIKE 46 tagú zenekarának és 30 tagú énekkarának tagjai. Egyes előadásokon részt vett a Collegium Musicum 100 tagú énekkara is. A lista összeállításánál elsődleges szempontként az OMIKE koncerteken való részvételt vettem figyelembe, így a zenekari tagok között előfordul pár olyan művész neve is, akik származásukat tekintve nem estek a zsidótörvények hatálya alá. Ennek ellenére külsősként az OMIKE foglalkoztatta őket, hiszen bizonyos hangszercsoportokban (például a fúvosoknál) hiány mutatkozott a zsidó muzsikusok között.

Zeneszerzők:

Bondi György, Budai Pál, Erdősi László, Falk Géza, Feleki László, Fischer Sándor, Garami Oszkár, Harsányi Tibor, Kadosa Pál, Kelen Hugó, Kondor Leó, Lajtai-Lazarus Walter, Márkus Alfréd, Nádor Mihály, Reinitz Béla, Reschovsky Sándor, Szelényi István, Weiner László, Weiner Leó, Zsigmondi Pál

Karnagyok:

dr. Bermann Ferenc (Brünn), Bondi György, Erdősi László, Feleki László (revű), Fischer Sándor (Vígshízház), Fraknoi Károly (Városi Színház), Hajdú János, **Káldi László** (Városi Színház), Koltai Ferenc, Komor Vilmos, **Kuti Sándor**, Lajtai-Lazarus Walter, Márkus Alfréd, **Pallós Tivadar**, Riesz Pál (jazz), Róth Miksa, Sándor Frigyes, Somogyi László, Szamosi Buli (jazz), Weiner László, Zsigmondi Pál (operett)

Énekesek:

Abai József (kórustag), Abai Kefró (kórustag), Aschenfeld Lili (kórustag), Adorján Mária (kórustag), Ágoston József (kórustag), Balázs István (operett), **Bálint Béla** (Városi Színház), Bán Kató, Bársony Dóra, **Basa István** (kórustag), Bence Miklós (kórustag), Baumgarten Gabi (kórustag), Bodor Imre (kórustag), Brand Hanna (Berlin), **Brenner Berki Harry**, Bruszt Györgyné (kórustag), Darvas Ibolya (Városi Színház), Dános Lili, Danziger Lili (kórustag), Erdész Nándor (kórustag), Érdi Pál, Ernster Dezső (Berlin), Essenfeld Manó (kórustag), Faludi Ferenc (kórustag), Farkas Alice (kórustag), Farkas Sándor (kórustag, M. Kir. Operaház), Fábri Edith (kórustag), Fábri Sári, Faludi Ferenc (kórustag, kórustitkár), Faludi Erna (kórustag) Faragó Panni (operett), Feleki Rezső, Fehér Pál (Berlin), **Fenyő Árpád** (operett), Földiák Márta (kórustag), Rocco Francati, Füredi Vogel Károly, Gallay Zoltán (kórustag), Galsay Ervin, Garay Ernő (Zürich), **Gárdonyi Lajos** (operett), Gerő György (kórustag), Gidaly (jazz), Gödry Kató (Mannheim), **dr. Győri Pál**, Hajós Péter (operett), Halasi Ferenc (kórustag), Halmágyi Ferenc, Herendi Mancsi (füttyművész is), Hidy Ferenc, Kara Imre (kórustag), Kálmán Oszkár (M. Kir. Operaház, berlini Opera), Keleti Árpád, Kishegyi Árpád, Kornis Kató (Belvárosi Színház), Kovács Miklós, Kraszner Kató (kórustag), **Ladányi Ilona** (M. Kir. Operaház), Lakos Klári (operett), Leitner György, Lénárd Béla (operett), Lendvai Andor (M. Kir. Operaház), Leopold Lenke (kórustag), Ligeti Dezső, Kolos Hanna, Mechler Erzsébet (kórustag), Medák Sári, Molnár László (kórustag), Molnár Márta (kórustag), **ifj. Ney Dávid** (M. Kir. Operaház), Ortner Pál (bécsi Volksoper), **Pál Jenő** (Prága), Pálffy Blanka (operett), Pogány László, Pogány Zsuzsi, Pollák Sándor (kórustag), Presser Ottó (kórustag), Radnai Erzi (Városi Színház), Rajna Mária, Rákos Tibor (operett), Relle Gabriella (M. Kir. Operaház), Révész Sándor (kórustag), Róna Vera (kórustag), Rosthy Magda (színésznő, Belvárosi Színház), Róth Ferenc (Milano), Rovelli Dezső, Rózsa Nándor (kórustag), Rózsa Vera, Rudas Erna (kórustag), Sajó Jenő (kórustag), Sarkadi Aladár (operett), **Salamon Miklós** (kórustag), Sándor Irén (kórustag), **Sas Imre** (operett), Sebők Stefi (Városi Színház), Sík Olga (kórustag), Simon Ili (kórustag), dr. Sipos Jenő, Solt Ibolya, Somogyi Dezső (kórustag), Somogyi István, Somogyi Piroska (M. Kir. Operaház), Spiegel Annie (Berlin), Spitzer László (kórustag), Sugár Pál, Szécsi Hédy (operett), Szendrő Mária (kórustag), **dr. Szigeti Jenő** (Belvárosi Színház), Szilágyi Bea, **Szirmai Vilmos** (Városi Színház), Sztáray Márton (jazz), Szűcs Gábor, Takács N. (kórustag), Tessler Tivadar (Brünn), Ormos Béla (operett), Vajda Lili (kórustag), Váradai Kató (operett), Vera Viola (kórustag, Városi Színház), Vidor Ferike (színész, Belvárosi Színház), Visó Márk (kórustag), **Weiner György**, Weinstock Miklós, Willmann Lili, Zátony Kálmán, Zsolt Magda (jazz?), Zoltán Irén

Kántorok:

Abrahamson Manó, Mandel Lajos, Feleki Rezső, Herskovits Béla

Zongora:

Adler Tibor, Augenfild Magda, **Bálint Tibor**, Benedikt Klári, Dános Méda, **Deutsch Jenő**, Donáth Ede, **Eiser György**, Erdősi László, Farnadi Edith, Fehér Vera, Fischer Annie, Fischer Sándor, Gergely Pál (karmester volt Berlinben), Hajdú János, Halmos György, Hanák Árpád, Herz Lili, Jámbor Ági, Kadosa Pál, Kelen Rózsi, Koltai Ferenc, Lajtai-Lazarus Walter, Mandl-Mura Péter, Merényi Pál, Nádas István, Pallós Tivadar, dr. Ribáry Géza, Rauchwerger (Rév) Lili, Reinitz Béla, Reschovszki Sándor, Sándor Renée, **Sammler Sándor**, Schneider Hedvig, Sebők György, **Tamás T. Ödön**, Ungár Imre, Varjas Anna

Fuvola:

dr. Inotai Tibor, Pollák Pál, Róth Miklós, Sonnenfeld Miklós

Oboa:

Bechar György, Drechsler Sándor, Szeszler Tibor

Klarinét:

Brust György (Bern), Fekete János, Gelber N., Palotai Imre

Fagott:

Ádám György (Városi Színház), Brünauer Tibor, Keleti Frigyes (M. Kir. Operaház)

Kürt:

Gross Dezső, Sammler Béla, Székely István

Trombita:

Galampos N., Jávor Dezső, Sauer Zs., Szegedi József, Zsoldos Imre, Vértes Gyula

Harsona:

Kalmár Ferenc, Klein Sándor, Löwinger N., Sammler Béla, Róth József

Hegedű

Ajtai-Adler Viktor, Ákos Ferenc, Bánát (Hirsch) Gábor, **Bárdos Alice**, Biró József, Bíró Kató, Faragó István (Svájc), Fejér Sándor, Gábori Elemér, **Gál János** (Párizs), Gerle Róbert, Göndör Márta, Heisler Ferenc, **Hirsch József** (hangversenymester, Városi Színház), Hirsch Sándor, Hoffmann Erzsébet, Klein Miklós, Klein Károly, Kovács Imre, Korvin Imre, Lőrincz Edit, **Mádai István** (Városi Színház), Pásztóné Meitner Irén, Móri Béla (brácsa), **Nád (Nadelstecher) László**, **Nádor György**, Pesti Sándor, Reisz Pál, Román István, Rothfeld Gábor, **Schönfeld Jutka**, Steiner Imre (Városi Színház), dr. Solt Pál, Stern János, Steiner Imre, **Schultz Zoltán**, Térő Ilona, Tibor György, **Trietsch György** (Városi Színház), Zeitingner Jenő (?), Vajna Károly, Vámos László, Varga Ruben, Waldmann Miklós, Weinberg Ákos, Weinberger József

Hegedű és brácsa:

Berdai Pál, Bolgár Endre, Berkovits Tibor, Halmos László, Klein László, Lukács Pál, Móri Béla, Rákos László, Tibor György

Gordonka:

Dénes Vera, Hoffmann Pál, **Horváth László** (Belgrád), **Hütter Pál** (M. Kir. Operaház), Kálmán Tibor, Kenessey Pál, Mihály András, Starker János, Valér János, **Erőd Endre**

Bőgő:

Lengyel László, Pilitz Vilmos, Róth Imre, Weinberger István

*Hárfa:***Revere Gyula***Harmónika:*

Kállai Ottó

Ütő:

Goldmann N., Grünfeld Ármin, Trumen László, Silber István

Korrepetitorok:

Bártfai Gabriella, Hajdu János, Káldi László, Koltai Ferenc, Komor Vilmos, Lajtai Lazarus Walter, Mura (Mandi) Péter, dr. Ribáry Géza, **Vándor Sándor**